

Projekt

UCHWAŁA NR
RADY MIEJSKIEJ W KUNOWIE

z dnia 30 kwietnia 2026 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kunów na lata 2026 – 2029

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153 i 1436 oraz z 2026 r. poz. 252) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, z 2025 r. poz. 1168 oraz z 2026 r. poz. 483), po uzyskaniu pozytywnej opinii Świętokrzyski Wojewódzki Konserwator Zabytków z dnia 15 kwietnia 2026 r., uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kunów na lata 2026–2029”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta i Gminy Kunów.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego.

Przewodniczący Rady Miejskiej
w Kunowie

Piotr Rakoczy

Załącznik do Uchwały Nr.....
Rady Miejskiej w Kunowie z dnia.....

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY KUNÓW
NA LATA 2026-2029**

Kunów

Monika Bryła-Mazurkiewicz we współpracy z Urszulą Jedynak (archeologia)

„Dbajcie dobrze o Wasze pomniki, a nie zajdzie potrzeba ich restauracji. Kilka płatków blachy ołowianej w odpowiednim czasie umieszczone na dachu, uprzątnięcie liści jesiennych i gałęzi drzew otaczających, które mogą zatykać rynny, uchronią od ruiny równocześnie i dach i mury. Czuwajcie jak najusilniej nad starymi budowlami: chrońcie je wszelkimi możliwymi sposobami od upadku. Liczcie kamienie ich, jak to czynilibyście z kosztownościami korony. Stawcie warty przed nimi, jak postawilibyście przed bramami oblężonego miasta; gdy się rozpadają złączcie je żelazem; podtrzymajcie je belką, gdy się chylą, bez zwracania uwagi na brzydotę tego ratunku, gdyż wolę być o kuli, niż stracić nogę. Czyńcie to z uczuciem poszanowania i ciągłą czujnością – a niejedno pokolenie urodzi się i zniknie jeszcze w cieniu tych murów. W końcu wybije ich ostatnia godzina; niechaj wydzwoni głośno i otwarcie, wtenczas niechaj żadne zastępstwo nieuczciwe lub kłamliwe nie pozbawi go pośmiertnego wspomnienia”

John Ruskin

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP.....	2
2. PODSTAWA PRAWNA	
OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	3
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE	
OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.....	4
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	15
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	20
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
5.1. RELACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONYWANymi NA POZIOMIE GMINY.....	30
5.2. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO.....	43
5.2.1. ZARYS HISTORII OBSZARU GMINY.....	43
5.2.2. KRAJOBRAZ KULTUROWY.....	57
5.2.3. ZABYTKI NIERUCHOME.....	82
5.2.4. ZABYTKI RUCHOME.....	84
5.2.5. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE.....	88
5.2.6. ZABYTKI W ZBIORACH MUZEALNYCH I INNYCH.....	89
5.2.7. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE.....	89
5.3. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY.....	93
5.4. ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW.....	102
5.5. ZABYTKI O NAJWYŻSZYM ZNACZENIU DLA GMINY.....	104
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.	
ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.....	124
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.....	127
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI	
GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	132
9. ZASADY OCENY REALIZACJI	
GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	134
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	136
11. ZAKOŃCZENIE.....	138
12. ZAŁĄCZNIKI	

1. WSTĘP

Ochrona zabytków stanowi istotny element poznania i zachowania dziedzictwa przeszłości. Zabytki są materialnymi świadectwami historii, odzwierciedlają rozwój cywilizacyjny, kulturowy i polityczny minionych epok. Ukazują poziom życia społecznego w danym państwie, regionie czy miejscowości, a zarazem stanowią wyraz tożsamości oraz wewnętrznej siły społeczności, które je tworzyły. Dziedzictwo to ma charakter dobra wspólnego – zarówno narodowego, jak i regionalnego oraz lokalnego – będąc integralną częścią dziedzictwa kulturowego województwa, powiatu i gminy. Stosunek społeczeństwa do zabytków jest miarą jego dojrzałości kulturowej. Dbłość o nie stanowi formę szacunku wobec historii, tradycji i dorobku minionych pokoleń.

Wagę i znaczenie ochrony zabytków potwierdzają zapisy **Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**¹, która nakłada na organy administracji publicznej obowiązek opracowywania programów opieki nad zabytkami. Dokumenty te, tworzone na poziomie krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym, stanowią podstawowe narzędzie realizacji polityki ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Na szczeblu centralnym funkcję strategicznego dokumentu pełni **Krajowy program opieki nad zabytkami**, przyjmowany przez Radę Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Niniejszy **Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kunów na lata 2026-2029** stanowi realizację ustawowego obowiązku władz gminy, wynikającego z art. 87 wspomnianej ustawy oraz z przepisów **Ustawy z dnia 12 kwietnia 2024 r. zmieniającej ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**², a także zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Jego zasadniczym celem jest zapewnienie skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, w powiązaniu z ochroną przyrody i zachowaniem równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji obiektów zabytkowych oraz poprawę stanu ich zachowania,
- rewaloryzację i wyeksponowanie zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla celów społecznych, turystycznych i edukacyjnych,
- wspieranie inicjatyw sprzyjających pozyskiwaniu środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie zasad współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych w celu eliminacji potencjalnych konfliktów dotyczących ich wykorzystania,
- inicjowanie przedsięwzięć sprzyjających powstawaniu miejsc pracy w sektorze związanym z ochroną i konserwacją dziedzictwa.

Opracowanie to, oparte na obowiązujących podstawach prawnych, pozostaje zgodne ze strategicznymi celami polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad dziedzictwem. Uwzględnia ono również dokumenty nadrzędne na poziomie krajowym, wojewódzkim i powiatowym, a także specyfikę lokalnych uwarunkowań Gminy Kunów.

Program zawiera charakterystykę krajobrazu kulturowego gminy, analizę SWOT dotyczącą stanu zasobów dziedzictwa, a także określa cele, kierunki działań oraz priorytety w zakresie ochrony i racjonalnego wykorzystania zabytków na lata 2026-2029.

¹ Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292, 1907, z 2025 r., poz. 537, 1168, 1673).

² Ustawa z dnia 12 kwietnia 2024 r. zmieniająca ustawę o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 647).

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Samorząd gminny jest zobligowany przepisami Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami. Art. 87 ust. 1 tejże ustawy nakłada na wójta (burmistrza, prezydenta miasta) obowiązek sporządzania przedmiotowego programu w perspektywie 4-letniej.

Zgodnie z art. 87 ust. 2 program taki ma na celu, w szczególności:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Gminny program opieki nad zabytkami sporządza się w oparciu o gminną ewidencję zabytków (art. 21). Jego ustalenia uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy (art. 19 ust. 2).

Sporządzony program podlega zaopiniowaniu przez właściwego pod względem lokalizacji wojewódzkiego konserwatora zabytków, po czym przyjmowany jest przez radę gminy w formie uchwały, która następnie zostaje ogłoszona w dzienniku urzędowym województwa (art. 87 ust. 3 i 4).

Za realizację założeń gminnego programu opieki nad zabytkami odpowiada wójt (burmistrz, prezydent miasta), który raz na dwa lata sporządza – przedstawiane radzie gminy – sprawozdanie z jego realizacji (art. 87 ust. 5).

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Kwestie związane z ochroną i opieką nad zabytkami w Polsce regulowane są przez szereg ustaw i rozporządzeń, na czele z ustawą zasadniczą.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

(Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319,
z 2006 r., Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946)

Fundamentem systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Zgodnie z jej zapisami ochrona zabytków jest obowiązkiem państwa i każdego obywatela.

Znaczenie dziedzictwa kulturowego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony określają artykuły 5, 6 ust. 1 i 73 ustawy zasadniczej. W myśl jej zapisów „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju” (art. 5), „stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju” (art. 6 ust. 1) oraz „zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury” (art. 73).

O obowiązkach obywateli względem dziedzictwa kulturowego traktuje art. 86 Konstytucji RP, który brzmi: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

(t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292, 1907, z 2025 r., poz. 537, 1168, 1673)

Ustawa z dnia 12 kwietnia 2024 r. zmieniająca ustawę o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

(Dz. U. z 2024 r., poz. 647)

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jej wyróżnikiem jest rozdzielenie pojęcia „ochrony zabytków” i „opieki nad zabytkami”. Do ochrony odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast zadania należące do właścicieli i użytkowników zabytków, polegające na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym to – opieka nad zabytkami. Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami, a także zasady tworzenia programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a ponadto organizację organów ochrony zabytków.

W art. 3 ww. ustawy zostały ujęte definicje najważniejszych stosowanych w niej pojęć, w tym termin „zabytek”. Zgodnie z nim użyte określenia oznaczają:

1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

2) zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;

3) zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;

4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień

kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;

8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

9) badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

10) badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

11) badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

13) historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

14) krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

15) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

W art. 4 ww. ustawy zapisano, że „ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 5 mówi, że „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;

2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;

3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;

4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;

5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

Art. 6 ust. 1 wskazuje, że „ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

a) krajobrazami kulturowymi,

b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

c) dziełami architektury i budownictwa,

d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

f) cmentarzami,

g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393),

f) instrumentami muzycznymi,

g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b) cmentarzyskami,

c) kurhanami,

d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej”.

W myśl art. 6 ust. 2 „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Art. 7 określa formy ochrony zabytków. Są to:

- wpis do rejestru zabytków;

- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

- uznanie za pomnik historii;

- utworzenie parku kulturowego;

- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa określa także zasady tworzenia programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 21 podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy są ewidencje zabytków.

Gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy prowadzi wójt (burmistrz, prezydent miasta) (art. 22 ust. 4). W myśl art. 22 ust. 5 „w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków”.

Ten ostatni zapis, tj. art. 22, ust. 5, pkt. 3) został częściowo uznany za niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz.U.2023.951) z dniem 11 maja 2023 r. Zgodnie z tym wyrokiem wymieniony wyżej przepis traci moc w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia.

Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa (art. 22 ust. 2), Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków (art. 22 ust. 1), zaś właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych (art. 22 ust. 6).

Ewidencje zabytków – w myśl zapisów art. 22 ust. 7 – mogą zawierać dane osobowe obejmujące:

- 1) imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub użytkownika zabytku;
- 2) imię, nazwisko i podpis autora karty ewidencyjnej lub adresowej lub imię i nazwisko osoby, która wypełniła kartę ewidencyjną;
- 3) imię i nazwisko lub nazwę wykonawcy prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań archeologicznych przy zabytku.

Zgodnie z art. 22 ust. 3 „włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku”.

Art. 89 ww. ustawy wyszczególnia organy ochrony zabytków. Są to:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami uzupełniają akty wykonawcze – rozporządzenia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego dotyczące poszczególnych zagadnień związanych z ochroną i opieką nad zabytkami. Do najważniejszych należy zaliczyć:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r., zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r., poz. 1886);
2. Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 r., poz. 81);
3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac

restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2019 r., poz. 1721);

4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 r., poz. 1275);

5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510);

6. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 września 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2022 r., poz. 2053);

7. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., Nr 212, poz. 2153);

8. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r., Nr 124 poz. 1304);

9. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259);

10. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r., Nr 71, poz. 650);

11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r., poz. 110);

12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r., poz. 1384);

13. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r., poz. 928);

14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r., poz. 1470).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

(t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 1153, 1436)

Wytyczne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte są m.in. w ustawie o samorządzie gminnym. W art. 7 ust. 1, pkt. 9 ww. ustawy jest zapisane, że „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

(t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1130, 1907, 1940,
z 2025 r., poz. 527, 680, 1668, 1847, z 2026 r., poz. 24)

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ujęte są także w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Ustawa

określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy.

Zgodnie z art. 1 ust. 2, pkt 4 ww. ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić m.in.: „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”.

W myśl art. 13b ustalenia planu ogólnego określa się, uwzględniając uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy, w szczególności: ustalenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz znajdujące się na obszarze gminy: formy ochrony przyrody oraz ich otuliny (pkt 3a), zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej (pkt 3j) czy obszary pomników zagłady i ich strefy ochronne (pkt 3k).

Zgodnie z art. 15 ust. 2 w planie miejscowym określa się obowiązkowo m.in.:

- zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego (pkt 2);
- zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu (pkt 3);
- zasady kształtowania krajobrazu (pkt 3a);
- zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej (pkt 4).

W planie miejscowym określa się w zależności od potrzeb m.in.: granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 15 ust. 3, pkt 6).

Kwestie związane z ochroną i opieką nad zabytkami uwzględnia się także na szczeblach wojewódzkich planowania przestrzennego (art. 39, ust. 3, pkt 2).

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 418, 1080, 1535, 1673, 1847)

Ustawa ta dotyczy kwestii projektowania, budowy, nadzoru, utrzymania i rozbioru obiektów budowlanych oraz zasad działania organów administracji publicznej w tym zakresie. Ponadto reguluje sprawy związane z: ochroną środowiska podczas działań związanych z wykonywaniem rozbiórek, wznoszenia nowych obiektów i ich utrzymania, miejscem realizacji inwestycji i sposobem uzyskiwania pozwolenia na budowę oraz rozbiórkę, a także określeniem rodzajów robót budowlanych i budów niewymagających pozwolenia na budowę, oddawania obiektów budowlanych do użytkowania, prowadzeniem działalności zawodowej osób związanych z budownictwem i ich odpowiedzialnością karną i zawodową, prawami i obowiązkami uczestników procesu budowlanego oraz postępowaniem w wypadku katastrofy budowlanej.

Zgodnie z zapisem art. 2 ust. 2 pkt 3 przepisy ww. ustawy nie naruszają przepisów odrębnych „o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego”.

W myśl art. 5 ust. 1, pkt 7 „obiekt budowlany jako całość oraz jego poszczególne części, wraz ze związanymi z nim urządzeniami budowlanymi należy, biorąc pod uwagę przewidywany okres użytkowania, projektować i budować w sposób określony w przepisach, w tym techniczno-budowlanych, oraz zgodnie z zasadami wiedzy technicznej”, zapewniając m.in. „ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską”.

W przypadku obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków lub do gminnej ewidencji zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską możliwe jest złożenie wniosku do właściwego ministra o zgodę na

odstąpienie od przepisów techniczno-budowlanych określonych w art. 7 ww. ustawy po uzyskaniu pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 9 ust. 3, pkt 4).

Art. 29 ust. 7 mówi, że „roboty budowlane, o których mowa w ust. 1-4, wykonywane: 1) przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków – wymagają decyzji o pozwoleniu na budowę,

2) na obszarze wpisanym do rejestru zabytków – wymagają dokonania zgłoszenia – przy czym do wniosku o decyzję o pozwoleniu na budowę oraz zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”³.

Zgodnie z art. 30 ust. 7 organ administracji architektoniczno-budowlanej może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy lub spowodować m.in.: zagrożenie bezpieczeństwa ludzi lub mienia (pkt 1) czy pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków (pkt 2).

Zgodnie z art. 32 ust. 1 pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego może być wydane po uprzednim:

„1) przeprowadzeniu oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko albo oceny oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000, jeżeli jest ona wymagana przepisami Ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko⁴,

2) uzyskaniu przez inwestora, wymaganych przepisami szczególnymi, pozwoleń, uzgodnień lub opinii innych organów,

3) wyrażeniu zgody przez ministra właściwego do spraw energii – w przypadku budowy lub rozbiórki linii przesyłowej elektroenergetycznej, a także linii elektroenergetycznej dochodzącej do granicy Rzeczypospolitej Polskiej;

4) wyrażeniu zgody przez ministra właściwego do spraw gospodarki surowcami energetycznymi – w przypadku budowy lub rozbiórki gazociągu przesyłowego albo rurociągu dalekosiężnego ropy naftowej lub produktów naftowych, a także gazociągu albo rurociągu ropy naftowej lub produktów naftowych dochodzących do granicy Rzeczypospolitej Polskiej”.

W myśl art. 39 „prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków” (ust. 1)⁵.

„Decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydana po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków” (ust. 2). „W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ

³ Zmiana w części wspólnej w ust. 7 w art. 29, dotycząca zaświadczenia wojewódzkiego konserwatora zabytków o dokonaniu zgłoszenia na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wobec którego nie wniósł on sprzeciwu, wejdzie w życie 3 czerwca 2026 r. (Dz. U. z 2025 r., poz. 1673).

⁴ Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. z 2008 r., Nr 199, poz. 1227 z późn. zm.).

⁵ 3 czerwca 2026 r. wejdzie w życie ust 1a w art. 39 zgodnie z którym: „Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę albo przed dokonaniem zgłoszenia właściwemu organowi administracji architektoniczno-budowlanej, uzyskania odpowiednio pozwolenia na prowadzenie tych robót wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków albo dokonania do wojewódzkiego konserwatora zabytków zgłoszenia prowadzenia, robót wobec którego wojewódzki konserwator zabytków nie wniósł sprzeciwu”. (Dz. U. z 2025 r., poz. 1673).

administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków” (ust. 3). „Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych” (ust. 4). W myśl art. 39a „budowa obiektu budowlanego, tymczasowego obiektu budowlanego i urządzenia budowlanego na obszarze Pomnika Zagłady lub jego strefy ochronnej w rozumieniu Ustawy z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania zgody właściwego wojewody”.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 647, 1080, 1812, 1863)

Uregulowania prawne związane z ochroną i opieką nad zabytkami zawarte są również w Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska, która mówi m.in. o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

Zgodnie z art. 71 ust. 3 ww. ustawy przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu „powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych”.

Z kolei art. 101 ust. 2 mówi, że „ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu wartości kulturowych „zbioru dziedzictwa geologicznego, geomorfologicznego i archeologicznego”.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2026 r., poz. 13)

Ustawa ta określa cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu (art. 1). W jej rozumieniu – ochrona przyrody – polega na: zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody:

- 1) dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów;
- 2) roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową;
- 3) zwierząt prowadzących wędrowny tryb życia;
- 4) siedlisk przyrodniczych;
- 5) siedlisk zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów;
- 6) tworów przyrody żywej i nieożywionej oraz kopalnych szczątków roślin i zwierząt;
- 7) krajobrazu;
- 8) zieleni w miastach i wsiach;
- 9) zadrzewień (art. 2 ust. 1).

W myśl art. 2 ust. 2 wśród celów ochrony przyrody są m.in. „zachowanie dziedzictwa geologicznego i paleontologicznego” i „ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień”.

Formami ochrony przyrody zgodnie z art. 6 ust. 1 są:

- 1) parki narodowe;
- 2) rezerваты przyrody;
- 3) parki krajobrazowe;
- 4) obszary chronionego krajobrazu;
- 5) obszary Natura 2000;
- 6) pomniki przyrody;
- 7) stanowiska dokumentacyjne;
- 8) użytki ekologiczne;
- 9) zespoły przyrodniczo-krajobrazowe;

10) ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

W myśl art. 6 ust. 2 „w drodze porozumienia z sąsiednimi państwami mogą być wyznaczane przygraniczne obszary cenne pod względem przyrodniczym w celu ich wspólnej ochrony”.

Jedną z form ochrony przyrody wymienioną w art. 6 ust. 1 ww. ustawy jest park krajobrazowy. W myśl art. 16 ust. 1 „park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju” (art. 16 ust 1). Na obszarach graniczących z nim może być wyznaczona otulina (art. 16 ust. 2).

Utworzenie parku krajobrazowego, jego powiększenie, zmniejszenie czy likwidacja następuje w drodze uchwały sejmiku województwa. Projekt uchwały sejmiku województwa dotyczący utworzenia, zmiany granic lub likwidacji parku krajobrazowego wymaga uzgodnienia z właściwą miejscowo radą gminy oraz właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska. Rada gminy może odmówić uzgodnienia projektu uchwały dotyczącej utworzenia lub powiększenia parku krajobrazowego wyłącznie w przypadku, gdy przyjęcie tej uchwały prowadziłoby do ograniczenia możliwości rozwojowych gminy wynikających z ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego lub miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w stopniu nieproporcjonalnym do wartości jakie park krajobrazowy ma chronić. Rada gminy nie może odmówić uzgodnienia takiego projektu uchwały, w przypadku, gdy podjęcie tej uchwały jest konsekwencją rekomendacji dotyczącej utworzenia lub powiększenia obszaru parku krajobrazowego zawartej w audycie krajobrazowym, o którym mowa w art. 38a Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Utworzenie parku krajobrazowego lub powiększenie jego obszaru może nastąpić również na wniosek samej rady gminy, na obszarze której park krajobrazowy miałby być utworzony lub powiększony.

Utworzenie parku krajobrazowego położonego na terenie więcej niż jednego województwa następuje w drodze podjęcia jednobrzmiącej uchwały właściwych sejmików województw. Likwidacja lub zmniejszenie obszaru parku krajobrazowego może nastąpić wyłącznie z powodu bezpowrotnej utraty wartości przyrodniczych, historycznych i kulturowych oraz walorów krajobrazowych na obszarach projektowanych spod ochrony. Grunty rolne i leśne oraz inne nieruchomości znajdujące się w granicach parku krajobrazowego są pozostawiane w gospodarczym wykorzystaniu.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

(t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1145, 1222, 1717, 1881, z 2025 r., poz. 1077, 1080)

Reguluje ona kwestie dotyczące gospodarki nieruchomościami, w szczególności zasady: gospodarowania nieruchomościami stanowiącymi własność Skarbu Państwa oraz jednostek samorządu terytorialnego, podziału nieruchomości, scalania i podziału nieruchomości, pierwokupu nieruchomości, wywłaszczenia nieruchomości i zwrotu wywłaszczonych nieruchomości, udziału w kosztach budowy urządzeń infrastruktury technicznej, wyceny nieruchomości, działalności zawodowej, której przedmiotem jest gospodarowanie nieruchomościami.

Art. 6 pkt 5 i 5a ww. ustawy określa, że jednymi z celów publicznych w jej rozumieniu są: opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego.

Art. 13 ust. 4 ustawy mówi że: „sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych

nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków”.

Zgodnie z art. 68, ust. 3 „cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50%. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę”. Analogiczny zapis stosuje się w przypadku opłaty z tytułu użytkowania wieczystego jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków (art. 73, ust. 4) oraz w przypadku opłaty z tytułu trwałego zarządu (art. 84, ust. 4).

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 70)

Na podstawie art. 7 ust. 1 ustawa zwalnia od podatku od nieruchomości:

- grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej (pkt 6),
- grunty i budynki we władaniu muzeów rejestrowanych (pkt 7),
- znajdujące się w parkach narodowych lub rezerwach przyrody i służące bezpośrednio i wyłącznie osiągnięciu celów z zakresu ochrony przyrody: a) grunty położone na obszarach objętych ochroną ścisłą, czynną lub krajobrazową oraz budynki i budowle trwale związane z gruntem (pkt 8).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 1338)

Ustawa ta reguluje działalność pożytku publicznego, w tym organizacji pożytku publicznego (OPP) oraz sposób sprawowania nadzoru nad działalnością pożytku publicznego. Zawiera także prawne regulacje warunków realizacji świadczeń przez wolontariuszy i sposób korzystania z tych świadczeń.

Wśród zadań publicznych ustawa wymienia m.in. działania w zakresie:

- podtrzymywania i upowszechniania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej,
- działalności na rzecz języka regionalnego,
- kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego,
- ochrony dziedzictwa przyrodniczego.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 87, z 2025 r., poz. 1173)

Ustawa mówi, że działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1).

Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo (art. 1, ust. 2), a także jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Mecenat państwa polega na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa narodowego w Rzeczypospolitej Polskiej i za granicą. (art. 1 ust. 2). Zgodnie z art. 1 ust. 3 ww. ustawy minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może wspierać finansowo, w ramach mecenatu państwa, realizację planowanych na dany rok zadań związanych z polityką kulturalną państwa, prowadzonych przez instytucje kultury i inne podmioty nienależące do sektora finansów publicznych.

Mecenat organów jednostek samorządu terytorialnego, analogicznie do mecenatu państwa, sprawowany jest przez te jednostki w zakresie ich właściwości.

Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których są teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, instytucje filmowe, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki, ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury.

W myśl art. 9 jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym. Instytucje kultury, dla których organizatorami są jednostki samorządu terytorialnego, mogą otrzymywać dotacje celowe na zadania objęte mecenatem państwa, w tym dotacje celowe na finansowanie lub dofinansowanie kosztów realizacji inwestycji, z budżetu państwa z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Do zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego odnoszą się także ustawy i rozporządzenia:

- 1) Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385);
- 2) Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393);
- 3) Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164, z 2025 r., poz. 1173);
- 4) Ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (t.j. Dz. U. z 2015 r., poz. 2120);
- 5) Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz. U. z 2025 r., poz. 1590);
- 6) Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2337);
- 7) Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2024 r., poz. 278);
- 8) Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 1637);
- 9) Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. Prawo geologiczne i górnicze (Dz. U. z 1994 r., Nr 27, poz. 96 z późn. zm.);
- 10) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774, 1688);
- 11) Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 82);
- 12) Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 r., Nr 61, poz. 354).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020

(z perspektywą do 2030 r.)⁶ (w skrócie SOR)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju została przyjęta przez Radę Ministrów 14 lutego 2017 r. Stanowi ona aktualizację średniookresowej strategii rozwoju kraju, tj. Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej przez Radę Ministrów Uchwałą Nr 157 z dnia 25 września 2012 r. Jest to obowiązujący, kluczowy dokument państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej. Zawiera rekomendacje dla polityk publicznych. Określa podstawowe uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, regionalnym i przestrzennym w perspektywie roku 2020 i 2030.

Zadania związane z dziedzictwem kulturowym zostały uwzględnione: w obszarach: E-państwo oraz kapitał ludzki i społeczny.

Wśród wyznaczonych projektów strategicznych obszaru E-państwo znalazły się: „digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej, kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury”⁷.

W dokumencie uwzględniono wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. Podkreślono, że „inwestycje w kulturę wpływają nie tylko na ekonomiczny rozwój i wzrost konkurencyjności, ale także na wzmocnienie kapitału społecznego. Inwestowanie w ochronę dziedzictwa, rozwój i modernizację infrastruktury kultury oraz edukację kulturalną – kształcenie odbiorcy i jego kulturowych kompetencji przyczynia się do rozwijania kultury i innowacyjności. Dzięki tym kompetencjom i uczestnictwu w kulturze społeczeństwo buduje z jednej strony tożsamość, szacunek do tradycji, poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii, z drugiej zaś kreatywność, innowacyjność, otwartość i tolerancyjność”⁸.

Wśród działań do 2030 r. znalazły się:

- ochrona i promocja dziedzictwa narodowego, tj. wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;
- inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO),
- wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury⁹.

W dokumencie wymieniono także projekty strategiczne tj.:

- 1) Rozwój czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmocnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy;
- 2) Kultura obywatelska – projekt obejmuje szereg inicjatyw, których celem jest wzmocnianie postaw obywatelskich m.in. poprzez działania kulturalno-edukacyjne, wzbogacanie kultury popularnej o elementy i wartości kultury wysokiej, wspieranie projektów o charakterze lokalnym i oddolnym, wzmocnianie organizacji i struktur stanowiących naturalne przestrzenie rozwoju postaw obywatelskich (np. uniwersytety ludowe, organizacje harcerskie, grupy rekonstrukcyjne);

⁶ Uchwała nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), M.P. z 2017 r., poz. 260.

⁷ Tamże, s. 245.

⁸ Tamże, s. 288.

⁹ Tamże, s. 288-289.

- 3) Niepodległa 2018 – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski (obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego);
- 4) Dziedzictwo buduje wspólnotę – utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw. Dzięki synergii uzyskanej w wyniku współdziałania w sieci, możliwe będą wspólne: budowanie dostępności (np. poprzez system biletowy), promocja w kraju i za granicą, a także realizacja przedsięwzięć edukacyjnych i wystawienniczych;
- 5) Kultura / Dziedzictwo / Wspólnota – wdrożenie instrumentów wsparcia finansowego i pozafinansowego dla bibliotek, domów kultury oraz archiwów państwowych. Planowane jest uruchomienie trzech typów programów: wspieranie projektów, które pozwolą bibliotekom funkcjonować jako lokalne centra aktywności społecznej oraz miejsca dostępu do wiedzy, jak również zdobywania umiejętności korzystania z nowych technologii, wspieranie realizowanych przez archiwa państwowe projektów animacyjno-edukacyjnych, w ramach których wzmacniana będzie wiedza społeczności lokalnych o ich dziedzictwie historyczno-kulturowym, przy jednoczesnym uwzględnieniu rozwoju wspólnoty w oparciu o lokalne zasoby i potencjały oraz promocji regionów, wspieranie projektów, w ramach których domy kultury będą animowały integrację lokalnych społeczności wokół kluczowych problemów lokalnych;
- 6) Kolekcje – w ramach programu wspierane będą państwowe i samorządowe instytucje kultury, a także inne organizacje, w działaniach polegających na tworzeniu i rozwijaniu narodowych i regionalnych kolekcji sztuki współczesnej oraz kolekcji muzealnych, a także w działaniach na rzecz powstawania nowych dzieł muzycznych, ich prawykonania, popularyzacji i udostępniania w przestrzeni publicznej¹⁰.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030¹¹

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030, w skrócie SRKS, została przyjęta 27 października 2020 r. przez Radę Ministrów Uchwałą Nr 155. Stanowi ona kontynuację i aktualizację przyjętej Uchwałą Nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. Jest jednym z instrumentów realizacji przyjętej Uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.). Koordynowanie i nadzorowanie realizacji Strategii należy do zadań ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

SRKS za główny cel stawia sobie wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu ma się odbywać poprzez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Działania wskazane w SRKS mają zatem wspierać zaangażowanie obywatelskie, zachęcać do współpracy oraz wzmacniać kreatywność Polaków.

Dla gminnych programów opieki nad zabytkami istotne znaczenie ma przede wszystkim priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury” wyróżniony w celu szczegółowym 2, tj. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.

¹⁰ Tamże, s. 289.

¹¹ Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030”, M.P. 2020, poz. 1060.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030¹²

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030) jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej Polski, który określa najważniejsze kierunki rozwoju terytorialnego kraju do roku 2030. Strategia identyfikuje kluczowe wyzwania rozwojowe, ustala cele polityki regionalnej oraz przedstawia działania konieczne do ich realizacji w regionach, miastach i na obszarach wiejskich. Dokument został przyjęty przez Radę Ministrów Uchwałą nr 102 w dniu 17 września 2019 r. i wszedł w życie po ogłoszeniu w Monitorze Polskim.

Do wyzwań przed którymi stoją regiony Polski wymagających długotrwałego reagowania wg KSRR należą:

1. Zmiany klimatu;
2. Przeciwdziałanie negatywnym skutkom procesów demograficznych;
3. Rozwijanie i wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego;
4. Wzrost produktywności i innowacyjności regionalnych gospodarek;
5. Rozwój infrastruktury podnoszącej konkurencyjność, atrakcyjność inwestycyjną i warunki życia w regionach;
6. Zwiększenie efektywności zarządzania rozwojem (w tym finansowania działań rozwojowych) oraz współpracy między samorządami terytorialnymi i między sektorami;
7. Przeciwdziałanie nierównościom terytorialnym i przestrzennej koncentracji problemów rozwojowych oraz niwelowanie sytuacji kryzysowych na obszarach zdegradowanych.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 wyznacza kluczowe cele, które mają zapewnić zrównoważony rozwój kraju poprzez wzmacnianie spójności terytorialnej, rozwijanie przewag konkurencyjnych regionów oraz podnoszenie jakości zarządzania politykami regionalnymi. W ramach strategii określono następujące cele:

Cel 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym;

- 1.1. Wzmacnianie szans rozwojowych obszarów słabszych gospodarczo;
 - 1.1.1. Tworzenie warunków do dalszego rozwoju konkurencyjnej gospodarki we wschodniej Polsce;
 - 1.1.2. Wzmacnianie szans rozwojowych obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją;
- 1.2. Wykorzystywanie potencjału rozwojowego miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze;
- 1.3. Przyspieszenie transformacji profilu gospodarczego Śląska;
- 1.4. Przeciwdziałanie kryzysom na obszarach zdegradowanych;
- 1.5. Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i atrakcyjność inwestycyjną obszarów;

Cel 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych;

- 2.1. Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego;
- 2.2. Wspieranie przedsiębiorczości na szczeblu regionalnym i lokalnym
- 2.3. Innowacyjny rozwój regionu i doskonalenie podejścia opartego na Regionalnych Inteligentnych Specjalizacjach;

Cel 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie;

- 3.1. Wzmacnianie potencjału administracji na rzecz zarządzania rozwojem;
- 3.2. Wzmacnianie współpracy i zintegrowanego podejścia do rozwoju na poziomie lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym;
- 3.3. Poprawa organizacji świadczenia usług publicznych;
- 3.4. Efektywny i spójny system finansowania polityki regionalnej.

¹² Uchwała Nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. w sprawie przyjęcia „Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030”, M.P. 2019, poz. 1060.

W obszarze infrastruktury społecznej polityka regionalna kładzie nacisk na dziedzictwo kulturowe i rozwój infrastruktury kulturalnej, które są kluczowe dla integracji społecznej, edukacji oraz rozwoju lokalnych społeczności. Działania w tym zakresie będą obejmować modernizację, konserwację i adaptację obiektów zabytkowych oraz instytucji kultury, tak aby były dostępne dla wszystkich mieszkańców, w tym osób starszych i osób z niepełnosprawnościami.

Poprawa dostępności obejmie zarówno aspekty architektoniczne, jak i informacyjne oraz komunikacyjne, umożliwiając korzystanie z dziedzictwa kulturowego w celach edukacyjnych, rekreacyjnych i społecznych. Szczególne znaczenie mają działania prowadzone na obszarach małych miast i wsi, gdzie poziom dostępności przestrzeni publicznej i infrastruktury kulturalnej jest niższy niż w większych ośrodkach miejskich.

Dzięki tym działaniom możliwe będzie wykorzystanie potencjału wszystkich mieszkańców, integracja międzypokoleniowa, wzmocnienie lokalnej tożsamości oraz rozwój turystyki i inicjatyw gospodarczych związanych z kulturą. W ramach polityki regionalnej mają być wspierane również działania zwiększające możliwości organizowania wydarzeń kulturalnych i społecznych w obiektach zabytkowych oraz rozwój przestrzeni rekreacyjnych i edukacyjnych powiązanych z dziedzictwem kulturowym.

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 2030¹³ – uchylona

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (w skrócie: KPZK 2030) przyjęta uchwałą nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r., została uchylona 13 listopada 2020 r.

Koncepcja Rozwoju Kraju 2050¹⁴

Dokument wyznacza strategiczne kierunki rozwoju Polski w perspektywie najbliższych 25 lat oraz stanowi długofalową bazę diagnostyczną wspierającą państwo w podejmowaniu decyzji o charakterze strategicznym. Przedstawia kluczowe trendy i wyzwania, przed którymi stanie Polska do 2050 r. Obejmuje zagadnienia rozwojowe, przestrzenne, środowiskowe i społeczne, a także analizę globalnych i europejskich megatrendów, tj. zmiany w gospodarce, przyspieszenie technologiczne, procesy demograficzne, zmiany klimatyczne i środowiskowe, reorganizacja przestrzeni oraz transformacja globalnego porządku.

Dokument nie zawiera konkretnych celów ani działań realizacyjnych, lecz pełni funkcję strategicznej podstawy analitycznej. Jego zadaniem jest wzmocnienie zdolności państwa do wykorzystywania szans rozwojowych oraz minimalizowania zagrożeń wynikających z rosnącej niepewności geopolitycznej, starzenia się społeczeństwa oraz dynamicznych przemian technologicznych. Wśród głównych długookresowych wyzwań wskazano transformację społeczną sprzyjającą wszystkim grupom, z uwzględnieniem kwestii demograficznych i mieszkaniowych, rozwój nowoczesnej gospodarki szanującej środowisko, budowę odpornego państwa oraz kształtowanie zrównoważonej przestrzeni.

Polityka Ekologiczna Państwa 2030 – strategia rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej¹⁵

¹³ Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, M. P. 2012, poz. 252. Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2020 r., poz. 1378).

¹⁴ Uchwała nr 93 Rady Ministrów z dnia 25 lipca 2025 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Rozwoju Kraju 2050 (M. P. 2025, poz. 781).

¹⁵ Uchwała nr 67 Rady Ministrów z dnia 16 lipca 2019 r. w sprawie przyjęcia „Polityki ekologicznej państwa 2030 – strategii rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej”, M.P. 2019, poz. 794.

Polityka Ekologiczna Państwa 2030 jest strategią rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej, której celem jest zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego Polski oraz wysokiej jakości życia dla mieszkańców poprzez zrównoważone zarządzanie środowiskiem i zasobami wodnymi. Określa priorytety działań w zakresie ochrony środowiska, adaptacji do zmian klimatu oraz zarządzania ryzykiem klęsk żywiołowych, a także wskazuje kierunki przeciwdziałania presjom na ekosystemy oraz zanieczyszczeniom. Dokument zakłada również rozwijanie edukacji ekologicznej i doskonalenie systemów kontroli i finansowania ochrony środowiska.

Jednym z kierunków interwencji wskazanych w strategii jest zarządzanie zasobami dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym ochrona i poprawa stanu różnorodności biologicznej i krajobrazu.

Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026

8 grudnia 2023 r. Rada Ministrów Uchwałą Nr 242 przyjęła Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026¹⁶.

Krajowy program opieki nad zabytkami stanowi główny dokument strategiczny określający cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Głównym celem programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Cel ten ma być realizowany poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości, podzielony na kierunki działania:

- 1) Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;
- 2) Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości;
- 3) Realizacja międzynarodowych zobowiązań;

Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków, podzielony na kierunki działania:

- 1) Cyfryzacja procesów administracyjnych;
- 2) Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków;
- 3) Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami;

Cel szczegółowy 3: Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja), podzielony na kierunki działania:

- 1) Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych;
- 2) Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu gminnego programu opieki nad zabytkami nie można nie odnieść się do uwarunkowań zewnętrznych ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikających z dokumentów na poziomie wojewódzkim i powiatowym.

¹⁶ Uchwała nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026”, M.P. 2023, poz. 1470.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kunów jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy.

4.2.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+¹⁷

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+ została przyjęta przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego 29 marca 2021 r. Uchwałą Nr XXX/406/21. Stanowi ona najważniejszy i podstawowy dokument samorządu województwa określający obszary, cele i kierunki polityki rozwoju regionu. Jest punktem wyjścia do przygotowywania pozostałych regionalnych dokumentów strategicznych i operacyjnych. Odpowiada na nowe uwarunkowania oraz globalne i wewnętrzne wyzwania stojące przed władzami województwa świętokrzyskiego. Przedstawia plan działania w perspektywie 10 lat oraz propozycję współpracy skierowaną do wszystkich podmiotów zainteresowanych rozwijaniem potencjału społeczno-gospodarczego regionu świętokrzyskiego. Formułuje wizję rozwoju województwa świętokrzyskiego, która brzmi: „Świętokrzyskie w 2030 roku to ambitny region o atrakcyjnym wizerunku”. Kładzie nacisk na cztery główne obszary:

1. Gospodarka (Cel 1. Inteligentna gospodarka i aktywni ludzie),
2. Środowisko (Cel 2. Przyjazny dla człowieka czysty region),
3. Demografia (Cel 3. Wspólnota i bezpieczna przestrzeń, które łączą ludzi),
4. Zarządzanie (Cel 4. horyzontalny – Sprawne zarządzanie regionem).

Kwestie związane z dziedzictwem kultury zostały ujęte w celu strategicznym 3, który ma być realizowany przez trzy cele operacyjne. Jednym z nich jest budowa wspólnoty regionalnej opartej na silnym kapitale społecznym i emocjonalnych związkach ludności z zasobami naturalnymi i kulturowymi województwa. Do kluczowych kierunków działań mających na celu realizację powyższego celu należą: zwiększenie poczucia tożsamości regionalnej mieszkańców, rozwój instytucji kultury i dziedzictwa kulturowego czy poprawa warunków dla zwiększenia aktywności społecznej i obywatelskiej mieszkańców.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego¹⁸

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego został przyjęty Uchwałą XLVII/833/14 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego 22 września 2014 r. Określa on długofalowe cele i kierunki wojewódzkiej polityki przestrzennej i przedstawia wizję zagospodarowania przestrzennego regionu świętokrzyskiego na najbliższe 25-30 lat. Stanowi integralną częścią systemu planowania regionalnego i ma służyć samorządowi województwa do kształtowania i prowadzenia własnej polityki przestrzennej we współpracy z samorządami lokalnymi w powiązaniu z województwami sąsiadującymi i polityką przestrzenną kraju.

Wśród nadrzędnych priorytetów zagospodarowania przestrzennego w dokumencie wymieniono:

- 1) wymagania ładu przestrzennego, urbanistyki i architektury,
- 2) walory architektoniczne i krajobrazowe,
- 3) wymagania ochrony środowiska przyrodniczego, zdrowia oraz bezpieczeństwa ludzi i mienia, a także wymagania osób niepełnosprawnych,

¹⁷ Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+, Załącznik do Uchwały Sejmiku (Uchwała XXX/406/21 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+).

¹⁸ Uchwała XLVII/833/14 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z 22 września 2014 r. w sprawie uchwalenia zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego.

- 4) wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury,
- 5) walory ekonomiczne przestrzeni i prawo własności; potrzeby obronności i bezpieczeństwa państwa.

W zakresie dziedzictwa kulturowego, za główne zadanie samorządu województwa w zakresie zagospodarowania przestrzeni kulturowej uznano skuteczniejszą ochronę i rewaloryzację zasobów dziedzictwa kulturowego oraz racjonalne ich zagospodarowanie m.in. z myślą o wykorzystaniu tych zasobów jako elementu promocji i czynnika rozwoju gospodarczego, a także zapewnienie trwałych źródeł dofinansowywania prac rewaloryzacyjnych z dochodów budżetowych i pozabudżetowych np. z turystyki. Za istotne zadanie uznano wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w procesie umacniania tożsamości kulturowej mieszkańców regionu przy jednoczesnym zachowaniu i kultywowaniu specyfiki lokalnej.

Za priorytetowe obszary działań samorządu województwa przyjęto:

- 1) intensyfikację i pogłębianie rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego,
- 2) ochronę i rewaloryzację zabytkowych układów przestrzennych miast i wsi,
- 3) zachowanie i ochronę obiektów i zespołów o najwyższej randze oraz szczególnym znaczeniu dla kultury narodowej i dziedzictwa światowego,
- 4) zachowanie najcenniejszych krajobrazów kulturowych,
- 5) promocję i eksponowanie najcenniejszych obiektów,
- 6) tworzenie warunków do współpracy samorządów lokalnych z partnerami społecznymi i prywatnymi w celu pozyskania środków na rewaloryzację zabytków.

Za główny cel polityki przestrzennej uznano zachowanie i umacnianie regionalnej tożsamości kulturowej, jak też zapewnienie ochrony i rewaloryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego, stosownie do przepisów ustawy o ochronie dóbr kultury oraz innych ustaw związanych z tą problematyką. Cel ten ma być realizowany przy pomocy celów wspomagających, tj. poprzez:

- 1) dążenie do pełnego rozpoznania zasobów dziedzictwa kulturowego oraz objęcie ochroną cennych obiektów i zespołów zabytkowych oraz obszarów o wartościowym krajobrazie kulturowym,
- 2) przeprowadzenie prac rewaloryzacyjnych najcenniejszych zabytków, przede wszystkim układów urbanistycznych oraz obiektów i zespołów o szczególnych walorach,
- 3) ochronę i racjonalne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Cele te mają być realizowane poprzez następujące zasady:

- 1) respektowanie przepisów i wymagań ochronnych przy rewaloryzacji obiektów i zespołów zabytkowych objętych ochroną prawną,
- 2) racjonalne, zgodne z wymogami konserwatorskimi zagospodarowanie, użytkowanie i udostępnianie obiektów zabytkowych, z uwzględnieniem celów kulturowych i turystycznych,
- 3) unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np. dysharmonijne lub szkodliwe sąsiedztwo,
- 4) eksponowanie w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych,
- 5) komponowanie nowych struktur z uwzględnieniem historycznej zabudowy,
- 6) prowadzenie archeologicznych badań ratunkowych na terenach realizowanych lub przewidzianych do realizacji inwestycji wielkoobszarowych,
- 7) edukacja społeczna w zakresie wartości i znaczenia obiektów kulturowych dla promocji i rozwoju województwa oraz integracji regionalnej.

Głównym zadaniem polityki ochrony przestrzeni kulturowej ma być zabezpieczenie obiektów i zespołów zabytkowych, w tym dziedzictwa archeologicznego przed degradacją oraz sukcesywna renowacja, rewitalizacja oraz racjonalne ich udostępnienie drogą pełnego wykorzystania instrumentów prawnych i finansowych przewidzianych w obowiązujących przepisach prawnych i programach. Realizacja tego zamierzenia ma odbywać się poprzez:

- 1) wnioskowanie o dokonanie wpisu cennych obiektów do rejestru zabytków,

- 2) egzekwowanie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz objęcie tymi planami wszystkich terenów szczególnej ochrony konserwatorskiej,
- 3) tworzenie warunków przestrzennych do organizacji parków kulturowych – wskazane jest przeanalizowanie możliwości tworzenia parków kulturowych na obszarach o wyróżniającym się krajobrazie kulturowym. W tym celu niezbędne jest wykonanie szczegółowej inwentaryzacji terenu i przygotowanie odpowiedniej dokumentacji,
- 4) podjęcie starań o utworzenie pomników historii.

W ramach polityki ochrony przestrzeni kulturowej sformułowano następujące obszary działań priorytetowych:

1. Rewaloryzacja i rewitalizacja obiektów, zespołów oraz zabytkowych układów przestrzennych. Zakłada się, iż większość zrewaloryzowanych obiektów zabytkowych, zespołów i układów przestrzennych powinna zostać udostępniona na cele turystyczne oraz wykorzystana, jako element promocji i czynnik rozwoju gospodarczego. Dotyczy to w szczególności najcenniejszych zabytkowych zespołów urbanistycznych.
2. Kreowanie przestrzeni kulturowej.
3. Rozpoznanie i udokumentowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

W dokumencie podkreślono znaczenie promowania dziedzictwa kulturowego przez turystykę oraz konieczność kompleksowego przebadania i rozpoznania całości dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego, łącznie z badaniami archeologicznymi.

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2014-2020¹⁹

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2014-2020 została opracowana w grudniu 2014 r. Stanowiła ona aktualizację Strategii Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2006-2014 i była najważniejszym dokumentem dotyczącym gospodarki turystycznej w regionie. W strategii opisano walory turystyczne oraz stan zagospodarowania turystycznego województwa. Omówiono walory naturalne oraz antropogeniczne i ich znaczenia dla rozwoju oferty turystycznej regionu. Przedstawiono również koncepcję rozwoju turystyki w regionie.

Za cel nadrzędny strategii przyjęto: pełne wykorzystanie zrealizowanych projektów turystycznych i okołoturystycznych dla uzyskania efektów gospodarczych i społecznych wynikających z rozwoju turystyki w województwie świętokrzyskim.

Strategiczne obszary koncentracji działań sformułowano w następujący sposób:

Obszar 1: Skomercjalizowana oferta turystyczna regionu;

Cel operacyjny 1: Wsparcie rozwoju flagowych produktów turystycznych województwa;

Cel operacyjny 2: Rozwój nowych produktów turystycznych;

Cel operacyjny 3: Komerccjalizacja oferty turystycznej regionu;

Obszar 2: Funkcjonalnie zorganizowana, zrównoważona przestrzeń turystyczna oraz wysoka dostępność regionu i jego atrakcji;

Cel operacyjny 1: Poprawa dostępności komunikacyjnej regionu;

Cel operacyjny 2: Wzrost dostępności atrakcji turystycznych;

Cel operacyjny 3: Rozwój infrastruktury turystycznej i paraturystycznej;

Obszar 3: Wysoki potencjał kadrowy i organizacyjny interesariuszy rynku turystycznego;

Cel operacyjny 1: Wzrost kwalifikacji kadr turystycznych;

Cel operacyjny 2: Wzmocnienie i utrzymanie potencjału partnerów rynku turystycznego;

Cel operacyjny 3: Wzrost rangi i atrakcyjności branży turystycznej;

Obszar 4: Zintegrowany marketing regionu i efektywna komunikacja marketingowa;

Cel operacyjny 1: Kontynuacja budowy rozpoznawalnej i silnej marki województwa o wyróżniającym się wizerunku;

¹⁹ Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2014-2020, Kielce 2014.

Cel operacyjny 2: Efektywne wsparcie promocyjne produktów turystycznych;
Cel operacyjny 3: Uruchomienie specjalnych projektów promocyjnych;
Cel operacyjny 4: Budowa i wdrożenie marketingowej Platformy Współpracy pomiędzy partnerami rynku.

Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Świętokrzyskim na lata 2014-2020 nie ma póki co kontynuacji, ale jej wytyczne są w dalszym ciągu realizowane.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023-2026²⁰

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023-2026 został przyjęty Uchwałą LXV/806/23 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 26 października 2023 r. Stanowi on opracowanie strategiczne, które określa w perspektywie czterech lat zasadnicze kierunki działań i zadań mających na celu zachowanie środowiska kulturowego województwa, a także w miarę możliwości poprawy jego stanu. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych przedsięwzięć dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Najważniejszym założeniem programu jest ochrona dziedzictwa i krajobrazu kulturowego województwa świętokrzyskiego w celu zachowania go dla następnych pokoleń oraz budowania na jego bazie tendencji służących rozwojowi regionu, a także integracja społeczności lokalnych przy pomocy poszerzania wiedzy o zasobach dóbr kultury i potrzebie ich ochrony.

W dokumencie wyznaczono cel strategiczny (generalny), który brzmi: Zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego dla wzmocnienia tożsamości mieszkańców oraz ugruntowania kulturowej pozycji województwa na tle kraju i Europy. W jego ramach do realizacji wskazano następujące cele operacyjne i priorytety:

1. Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego.

Priorytety:

1.1. Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem i wyeksponowaniem zasobów zabytkowych

1.2. Wsparcie działań związanych z remontami i ochroną przed degradacją obiektów zabytkowych

1.3. Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych

1.4. Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa

2. Tworzenie warunków do wzmocnienia tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej.

Priorytety:

2.1. Promowanie kultury i dziedzictwa kulturowego województwa oraz upowszechnianie wiedzy o regionie.

2.2. Wzmocnianie marki regionu w nawiązaniu o zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego.

2.3. Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa.

Dla każdego z priorytetów określono kierunki działań:

Priorytet 1.1 Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem i wyeksponowaniem zasobów zabytkowych.

Kierunek działań 1: Udostępnianie i aktualizacja danych cyfrowych dotyczących zabytków.

²⁰ Uchwała LXV/806/23 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 26 października 2023 r. w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023-2026”.

Kierunek działań 2: Wsparcie procesów digitalizacji zbiorów dziedzictwa kulturowego województwa.

Kierunek działań 3: Pozyskiwanie archiwalnych zdjęć lotniczych.

Kierunek działań 4: Wsparcie działań związanych z rozpoznawaniem dziedzictwa kulturowego województwa.

Kierunek działań 5: Wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, które ubiegają się o wpis do wykazu obiektów najwyższej rangi (listy światowego dziedzictwa UNESCO, pomników historii oraz parków kulturowych).

Kierunek działań 6: Wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, w procedurze wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Priorytet 1.2. Wsparcie działań związanych z remontami i ochroną przed degradacją obiektów zabytkowych.

Kierunek działań 1: Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Samorząd Województwa.

Kierunek działań 2: Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach na terenie województwa świętokrzyskiego.

Kierunek działań 3: Pozyskiwanie środków zewnętrznych na realizację działań związanych z pracami konserwatorskimi i restauratorskimi obiektów zabytkowych.

Kierunek działań 4: Wskazywanie możliwości pozyskiwania środków finansowych z funduszy polskich i europejskich na przeprowadzenie prac konserwatorskich, restauracyjnych, rewitalizacyjnych dla obiektów i obszarów wartościowych dla regionu.

Priorytet 1.3. Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych

Kierunek działań 1: Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności obiektów zabytkowych dla osób z niepełnosprawnościami.

Kierunek działań 2: Wsparcie działań związanych z zabezpieczaniem zabytków.

Kierunek działań 3: Stosowanie ekologicznych rozwiązań służących ograniczeniu emisji zanieczyszczeń, poprawie stanu i kosztów utrzymania obiektów zabytkowych.

Kierunek działań 4: Wspieranie gmin w realizacji regulacji określonych uchwałą krajobrazową.

Priorytet 1.4. Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa.

Kierunek działań 1: Współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz powiatami i gminami z terenu województwa w celu poprawy przepływu informacji na temat gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Kierunek działań 2: Zachęcanie gmin z terenu województwa świętokrzyskiego do sporządzania gminnych ewidencji zabytków oraz Programów Opieki nad Zabytkami oraz wdrażanie uchwał dotyczących dotacji na obiekty zabytkowe.

Kierunek działań 3: Inicjowanie oraz wsparcie opracowywania i aktualizacji dokumentów dotyczących ochrony zabytków w sytuacjach kryzysowych i w przypadku szczególnych zagrożeń.

Priorytet 2.1. Promowanie kultury i dziedzictwa kulturowego województwa oraz upowszechnianie wiedzy o regionie.

Kierunek działań 1: Inicjowanie akcji edukacyjnych na temat zasobu zabytków.

Kierunek działań 2: Wsparcie działań mających na celu promocję zasobu dziedzictwa kulturowego województwa.

Kierunek działań 3: Promocja zasobu dziedzictwa kulturowego województwa na arenie międzynarodowej.

Kierunek działań 4: Wspieranie i finansowanie instytucji kultury województwa świętokrzyskiego, które w profilu działania mają zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami.

Kierunek 5: Wsparcie działań związanych z poprawą stanu zachowania zabytków na terenach wiejskich.

Priorytet 2.2 Wzmacnianie marki regionu w nawiązaniu o zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego.

Kierunek działań 1: Włączanie się w funkcjonowanie i organizację lokalnych, regionalnych i ponadregionalnych szlaków dziedzictwa (szlaków kulturowych).

Kierunek działań 2: Wsparcie promocji produktów regionalnych i tradycyjnych.

Kierunek działań 3: Wsparcie współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej związanej z dziedzictwem kulturowym województwa.

Priorytet 2.3 Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa.

Kierunek działań 1: Wsparcie związane z popularyzacją zbiorów dziedzictwa kulturowego znajdującego się w rękach prywatnych.

Kierunek działań 2: Wsparcie projektów związanych ideą propagowania dziedzictwa kulturowego województwa.

4.2.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Ostrowieckiego do roku 2030+²¹

Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Ostrowieckiego do roku 2030+ została przyjęta Uchwałą Nr LIX/367/2022 Rady Powiatu Ostrowieckiego w dniu 29 czerwca 2022 r. Jest kluczowym dokumentem planistycznym powiatu ostrowieckiego wyznaczającym ramy działań rozwojowych, określającym wizję, cele strategiczne, kierunki interwencji oraz priorytety polityki rozwoju powiatu w perspektywie najbliższych lat.

Strategia bazuje na szczegółowej diagnozie uwarunkowań społeczno-gospodarczych, potencjału oraz potrzeb lokalnej społeczności. Jej głównym celem jest poprawa jakości życia mieszkańców oraz wspieranie zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. Dokument wskazuje zarówno mocne strony powiatu, jak i wyzwania, które należy uwzględnić w planowaniu przyszłości, m.in. w obszarach infrastruktury, edukacji, ochrony środowiska, turystyki czy służby zdrowia.

Strategia ma charakter zintegrowany; łączy działania ekonomiczne, społeczne i środowiskowe, co ma zapewnić trwałe i harmonijny rozwój całego powiatu. Wyznacza obszary interwencji oraz konkretne kierunki działań prowadzące do zrównoważonego rozwoju, a jednocześnie stanowi podstawę do planowania inwestycji publicznych i prywatnych oraz pozyskiwania środków zewnętrznych, w tym unijnych.

Prace nad strategią obejmowały również konsultacje społeczne z mieszkańcami, przedsiębiorcami i organizacjami pozarządowymi, aby dokument w pełni odzwierciedlał lokalne potrzeby i oczekiwania społeczności powiatu.

Wizja rozwoju powiatu ostrowieckiego zakłada, że w 2030 r. będzie on miejscem harmonijnie łączącym rozwój przemysłu z troską o środowisko naturalne. Transformacja w kierunku gospodarki neutralnej klimatycznie będzie przebiegać w sposób ewolucyjny i zrównoważony, z poszanowaniem lokalnych uwarunkowań społecznych, gospodarczych i środowiskowych.

Walory turystyczne, przyrodnicze i kulturowe, po skutecznym włączeniu w obieg gospodarczy, spowodują ożywienie ruchu turystycznego, co przełoży się na dynamiczny rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Nowoczesna i różnicowana baza noclegowa zaspokoi potrzeby niemal wszystkich odwiedzających oraz umożliwi organizację kolejnych imprez sportowych i wydarzeń artystycznych. Powiat Ostrowiecki przestanie być miejscem jedynie krótkotrwałego, jednodniowego wypoczynku, stając się istotnym, kilkudniowym celem podróży turystycznych na terenie województwa świętokrzyskiego.

²¹ Uchwała Nr LIX/367/2022 Rady Powiatu Ostrowieckiego z dnia 29 czerwca 2022 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Ostrowieckiego do roku 2030+”

Rozwój ten przyniesie wymierne korzyści w postaci poprawy jakości usług komercyjnych i publicznych oraz podniesienia standardów życia mieszkańców. Lepsze warunki życia, wyższa mobilność, a także zwiększona dostępność i jakość usług wzmocnią atrakcyjność osadniczą powiatu, ograniczając negatywne prognozy demograficzne. Istotnym elementem lokalnego rynku pracy stanie się sektor usług skierowanych do seniorów, stanowiący fundament rozwoju tzw. „srebrnej gospodarki”.

Realizacja tej wizji rozwoju umożliwi osiągnięcie trwałego i zrównoważonego rozwoju powiatu dzięki szerokiej współpracy między samorządowej, międzysektorowej oraz międzyorganizacyjnej.

Powiat ostrowiecki w 2030 r. ma funkcjonować jako region przyjazny mieszkańcom, nowoczesny, dynamiczny, innowacyjny, oferujący atrakcyjne miejsca pracy oraz dobre warunki do życia i samorealizacji. Jednocześnie musi on uwzględniać nowe wyzwania, na które samorząd powiatowy ma zadanie reagować, niwelując zagrożenia i wykorzystując swoje szanse rozwojowe.

Misją samorządu powiatu ostrowieckiego jest kreowanie i wspieranie jego rozwoju gospodarczego, społecznego i przestrzennego w partnerstwie z samorządami gminnymi oraz sektorem biznesowym i pozarządowym.

W strategii wyodrębniono cztery obszary strategiczne, które są względem siebie równoważne oraz wzajemnie się uzupełniają:

- gospodarka, edukacja i rynek pracy,
- oferta czasu wolnego i branże powiązane,
- dogodne warunki życia,
- zarządzanie rozwojem.

Dla każdego z obszarów strategicznych sformułowano cel strategiczny, z którego wynikają szczegółowe cele operacyjne, stanowiące podstawę planowania i realizacji działań rozwojowych, tj.:

Obszar strategiczny: Gospodarka, edukacja i rynek pracy.

Cel strategiczny 1: Trwały wzrost gospodarczy powiatu ostrowieckiego powiązany z efektywną edukacją zawodową.

Cele operacyjne:

- 1.1. Rozwój kompetencji i kwalifikacji mieszkańców powiatu.
- 1.2. Kreowanie warunków dla wzrostu gospodarczego i przedsiębiorczości lokalnej.

Obszar strategiczny: Oferta czasu wolnego i branże powiązane.

Cel strategiczny 2: Aktywizowanie turystycznego i kulturowego potencjału powiatu ostrowieckiego.

Cele operacyjne:

- 2.1. Wykorzystanie oraz ochrona Krzemionkowskiego Regionu Prehistorycznego Górnictwa Krzemienia Pasiastego.
- 2.2. Rozwój infrastruktury oraz spójnej oferty turystycznej.
- 2.3. Rozwój sportu i rekreacji oraz aktywizacja ruchowa mieszkańców.
- 2.4. Kultura i dziedzictwo kulturowe włączone w obieg gospodarczy i społeczny.

Obszar strategiczny: Dogodne warunki życia.

Cel strategiczny 3: Zwiększenie aktywności osadniczej powiatu.

Cele operacyjne:

- 3.1. Dbłość o środowisko i dostosowanie do zmian klimatycznych, w tym w kontekście transformacji energetycznej.
- 3.2. Zwiększenie potencjału kapitału ludzkiego oraz społecznego powiatu.
- 3.3. Rozwój powiatu ostrowieckiego jako regionalnego ośrodka zdrowotnego.
- 3.4. Wysoki poziom bezpieczeństwa publicznego na terenie powiatu.
- 3.5. Aktywizacja środowiska osób starszych oraz rozwój usług skierowanych do seniorów.

Obszar strategiczny: Zarządzanie rozwojem.

Cel strategiczny 4: Partnerskie zarządzanie sprawami publicznymi, wykorzystujące nowoczesne instrumenty polityki rozwoju.

Cele operacyjne:

4.1. Rozwój zarządzania strategicznego powiatu.

4.2. Poprawa dostępności komunikacyjnej obszaru powiatu i zrównoważonej mobilności w wymiarze lokalnym.

4.3. Rozwój współpracy instytucjonalnej w wymiarze lokalnym i ponadlokalnym.

Strategia omawia kierunki interwencji w powiecie obejmujące m.in. działania mające na celu rozwój infrastruktury społecznej, wsparcie kultury i sportu oraz włączanie dziedzictwa kulturowego i turystycznego w obieg gospodarczy i społeczny. W ramach tych działań, w gminie Kunów przewiduje się m.in.

- w ramach celu operacyjnego – Rozwój sportu i rekreacji oraz aktywizacji ruchowej mieszkańców – utworzenie muzeum na świeżym powietrzu w ruinach w Nietulisku Dużym;
- w ramach celu operacyjnego – Kultura i dziedzictwo kulturowe włączone w obieg gospodarczy i społeczny – udział w utworzeniu szlaku turystyki postindustrialnej „Żelazne Korzenie” czy promocję tradycji przemysłowych, w szczególności hutniczych.

Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Ostrowieckiego na lata 2025-2030 z perspektywą do roku 2032²²

Program stanowi kontynuację wcześniejszego programu na lata 2016-2019 z perspektywą do 2023 r., przyjętego Uchwałą Nr XXXIII/194/2016 Rady Powiatu Ostrowieckiego z dnia 5 października 2016 r. Jest on podstawowym dokumentem służącym koordynacji działań związanych z ochroną środowiska na terenie powiatu. Został przyjęty Uchwałą Nr XXIII/134/2025 Rady Powiatu Ostrowieckiego z dnia 30 października 2025 r.

Program obejmuje analizę aktualnego stanu środowiska w powiecie, w tym analizę SWOT dla dziesięciu komponentów środowiska, wskazując mocne i słabe strony, a także zagrożenia i szanse rozwojowe. Uwzględnia również działania profilaktyczne, mające na celu przeciwdziałanie potencjalnym zagrożeniom środowiskowym w przyszłości. Przygotowane w programie wytyczne pozwalają na systematyczne poprawianie stanu środowiska, ograniczanie negatywnego wpływu zanieczyszczeń oraz racjonalne gospodarowanie zasobami naturalnymi powiatu.

Podstawowym celem programu jest realizacja polityki ochrony środowiska powiatu ostrowieckiego zgodnie z założeniami dokumentów strategicznych i programowych wyższego szczebla. Program spaja wszystkie działania oraz dokumenty dotyczące ochrony środowiska i przyrody na poziomie powiatowym, tworząc ramy funkcjonowania lokalnego systemu zarządzania środowiskiem. Działania ujęte w dokumencie mają na celu ograniczenie negatywnego wpływu źródeł zanieczyszczeń na środowisko naturalne, ochronę i rozwój walorów środowiska, a także racjonalne gospodarowanie jego zasobami zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

W dokumencie, w ramach charakterystyki obszaru powiatu, omówiono również kwestie dotyczące zabytków i dziedzictwa kulturowego, w tym gminy Kunów. Pozwala to powiązać ochronę środowiska z zachowaniem wartości historycznych i kulturowych powiatu.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Ostrowieckiego na lata 2025-2028

Strategicznym celem Programu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Ostrowieckiego jest zachowanie dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie powiatu. Działania

²² Uchwała Nr XXIII/134/2025 Rady Powiatu Ostrowieckiego z dnia 30 października 2025 r.

podejmowane w ramach programu mają służyć budowaniu i utrwalaniu poczucia tożsamości lokalnej, utrzymaniu ładu przestrzennego oraz wspieraniu rozwoju społeczno-gospodarczego. W celu ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu ostrowieckiego, a więc i gminy Kunów zostały określone dwa główne priorytety oraz odpowiadające im kierunki działań:

Priorytet I: Ochrona i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego

Kierunek I.1: Zahamowanie procesu degradacji zabytków

Kierunek I.2: Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego

Kierunek I.3: Ochrona historycznie ukształtowanych układów ruralistycznych i miejskich

Priorytet II: Rozszerzanie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz jego promocja i edukacja

Kierunek II.1: Badania i dokumentacja dziedzictwa kulturowego

Kierunek II.2: Poszerzanie dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym

Kierunek II.3: Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie

Program Rozwoju Turystyki i Promocji Powiatu Ostrowieckiego do roku 2020+²³

Program Rozwoju Turystyki i Promocji Powiatu Ostrowieckiego, opracowany w 2018 r., miał na celu skuteczne wspieranie promocji powiatu oraz wykorzystanie jego walorów krajoobrazowo-turystycznych w rozwoju społeczno-gospodarczym. W ramach tego celu nadrzędnego wskazano cele szczegółowe oraz kierunki działań odnoszące się bezpośrednio lub pośrednio do dziedzictwa kulturowego gminy Kunów, które sformułowano w następujący sposób:

Cel: Podjąć działania w kierunku rozwoju istniejących obszarów turystycznych.

Kierunki działania:

- 1) Stworzyć produkt turystyczny związany z postacią Witolda Gombrowicza,
- 2) Zagospodarować turystycznie ruiny walcowni w Nietulisku Dużym.

Cel: Stworzyć warunki do rozwoju turystyki w oparciu o dziedzictwo hutnictwa.

Kierunki działania:

- 1) Muzeum hutnictwa elementem turystyki przemysłowej.

Cel: Podjąć działania w kierunku utworzenia Ostrowieckiego Klastra Turystycznego.

Kierunki działania:

- 1) Zorganizowanie forum turystycznego gestorów usług turystycznych, organizacji pozarządowych i administracji publicznej dla wymiany myśli i nawiązania współpracy pomiędzy poszczególnymi podmiotami turystycznymi,
- 2) Utworzenie karty turystycznej powiatu dla łączenia sprzedaży poszczególnych produktów turystycznych,
- 3) Stworzenie powiązań organizacyjnych i w przyszłości gospodarczych pomiędzy poszczególnymi produktami turystycznymi.
- 4) Dodatkowo realizacja celów związanych z promocją dziedzictwa kulturowego może być realizowana pośrednio przez cele wymienione w ramach zagadnień określonych dla celu nadrzędnego jakim jest tworzenie warunków do rozwoju turystyki:

Cel: Podjąć działania w kierunku aktywnej promocji domen i produktów turystycznych powiatu.

Kierunki działania:

- 1) Współpraca między gminami,
- 2) Zwiększenie aktywności samorządów lokalnych,
- 3) Utworzenie portalu turystycznego w ramach klastra świętokrzyskiego.

Cel: Stworzyć warunki do rozwoju infrastruktury turystycznej.

Kierunki działania:

²³ Uchwała Nr IV/18/2018 Rady Powiatu Ostrowieckiego z dnia 21 grudnia 2018 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Turystyki i Promocji Powiatu Ostrowieckiego do roku 2020+

- 1) Stworzenie oferty dla rozbudowy infrastruktury noclegowej,
- 2) Inicjowanie powstawania nowych usług gastronomicznych i ich monitoring,
- 3) Rozbudowa sieci informacji turystycznej.

Cel: Tworzyć warunki do rozwoju i powstawania nowych produktów turystycznych.

Kierunki działania:

- 1) Sprzyjać rozwojowi agroturystyki,
- 2) Działać w kierunku zwiększenia poziomu usług w ramach istniejących produktów turystycznych,
- 3) Tworzyć nowe produkty turystyczne w oparciu o zidentyfikowane domeny turystyczne,
- 4) Tworzyć warunki do rozwoju nowych produktów turystycznych na bazie już istniejących.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

Strategia rozwoju Miasta i Gminy Kunów na lata 2021-2030²⁴

Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Kunów na lata 2021-2030 wyznacza długofalowe kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, koncentrując się na poprawie jakości życia mieszkańców, wzmocnieniu potencjału gospodarczego oraz rozwoju atrakcyjnej oferty czasu wolnego. Dokument opiera się na trzech celach strategicznych: tworzeniu przyjaznych warunków do życia, budowaniu przestrzeni do rozwoju oraz kształtowaniu atrakcyjnej oferty rekreacyjno-turystycznej. Celem strategicznym przypisano hasła, które je obrazują:

1. Kunów – miejsce przyjazne do życia i zamieszkania;
2. Kunów – miejsce, gdzie mogę się rozwijać;
3. Kunów – tu spędzam swój wolny czas.

Im z kolei przyporządkowano dwanaście celów operacyjnych, określających szczegółowe kierunki działań oraz obszary interwencji samorządu w perspektywie długookresowej.

Szczególne znaczenie w strategii przypisano ochronie dziedzictwa kulturowego i jego wykorzystaniu w rozwoju turystyki lokalnej, co znalazło odzwierciedlenie w celu operacyjnym 12 – „Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz wykorzystanie jego potencjału do rozwoju oferty turystycznej miasta i gminy”. Zakłada on zachowanie i rewitalizację zabytków materialnych oraz pielęgnowanie dziedzictwa niematerialnego, a także ich aktywne włączenie w budowę oferty turystycznej gminy. Działania te obejmują m.in. rozwój turystyki weekendowej, tworzenie tras historycznych i rekreacyjnych, promocję lokalnego dziedzictwa oraz współpracę samorządu z mieszkańcami i przedsiębiorcami.

Strategia podkreśla wyjątkowy potencjał gminy Kunów wynikający z położenia na obszarze Staropolskiego Okręgu Przemysłowego oraz bogactwa zabytków, takich jak park dworski w Chocimowie, ruiny walcowni żelaza w Nietulisku Dużym czy pozostałości dawnej fabryki tektury „Witulini” w Dołach Biskupich. Jednym z kluczowych projektów jest budowa plenerowego muzeum na bazie ruin walcowni w Nietulisku Dużym, które ma stać się ważnym elementem lokalnego produktu turystycznego.

Realizacja działań przewidzianych w strategii ma przyczynić się do zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, poprawy stanu technicznego zabytków oraz zwiększenia ich dostępności dla mieszkańców i turystów. Efektem ma być wzmocnienie

²⁴ Uchwała Nr XC.605.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 30.03.2023 r. w sprawie uchwalenia „Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Kunów na lata 2021-2030”

tożsamości lokalnej, wzrost atrakcyjności turystycznej gminy oraz rozwój funkcji rekreacyjnych, sprzyjających aktywnemu spędzaniu czasu wolnego.

Program ochrony środowiska dla Miasta i Gminy Kunów na lata 2024-2027 z perspektywą do roku 2032

Program Ochrony Środowiska dla Miasta i Gminy Kunów na lata 2024-2027 z perspektywą do roku 2032 stanowi kluczowy dokument planistyczny, określający kierunki polityki środowiskowej samorządu lokalnego. Jego celem jest zapewnienie zrównoważonego rozwoju gminy poprzez poprawę jakości środowiska, ochronę zasobów naturalnych oraz podniesienie jakości życia mieszkańców, z jednoczesnym poszanowaniem wartości krajobrazowych, historycznych i kulturowych.

Program zakłada kompleksowe działania w zakresie poprawy jakości powietrza, racjonalnej gospodarki wodno-ściekowej, ograniczania ilości wytwarzanych odpadów, zwiększania poziomu recyklingu, ochrony różnorodności biologicznej oraz adaptacji do zmian klimatu. Szczególny nacisk kładzie na ograniczenie niskiej emisji, rozwój odnawialnych źródeł energii oraz poprawę efektywności energetycznej budynków, co ma istotne znaczenie nie tylko dla zdrowia mieszkańców, ale również dla ochrony substancji zabytkowej, wrażliwej na długotrwałe oddziaływanie zanieczyszczeń atmosferycznych.

Istotnym elementem programu jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz dziedzictwa historycznego gminy Kunów, rozumiana jako zachowanie harmonii pomiędzy rozwojem infrastrukturalnym a utrzymaniem unikatowych wartości przestrzennych i kulturowych. Dokument podkreśla konieczność prowadzenia działań minimalizujących negatywny wpływ inwestycji na zabytkowe układy urbanistyczne, historyczną zabudowę oraz obiekty wpisane do rejestru i ewidencji zabytków. Wskazuje także na potrzebę systematycznej poprawy estetyki przestrzeni publicznych, w tym rewitalizacji zdegradowanych fragmentów gminy, z zachowaniem jej tożsamości kulturowej.

Program kładzie duży nacisk na ochronę materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego, traktując je jako istotny element lokalnego kapitału rozwojowego. Zakłada podejmowanie działań sprzyjających zachowaniu zabytków architektury, zespołów dworsko-parkowych, obiektów przemysłowych oraz historycznej infrastruktury technicznej, które stanowią świadectwo bogatej przeszłości regionu i jego związku ze Staropolskim Zagłębiem Przemysłowym. Jednocześnie dokument wskazuje na potrzebę pielęgnowania lokalnych tradycji, zwyczajów i form aktywności społecznej, jako elementów wzmacniających tożsamość mieszkańców oraz atrakcyjność turystyczną gminy.

W programie zaakcentowano również znaczenie działań edukacyjnych i informacyjnych, ukierunkowanych na kształtowanie postaw proekologicznych i prokulturowych wśród mieszkańców. Edukacja ekologiczna i kulturowa ma sprzyjać budowaniu świadomości odpowiedzialności za wspólne dziedzictwo oraz angażowaniu społeczności lokalnej w działania na rzecz ochrony środowiska i zabytków.

Realizacja założeń Programu Ochrony Środowiska ma przyczynić się do zachowania cennych zasobów przyrodniczych i kulturowych gminy Kunów, poprawy stanu technicznego obiektów zabytkowych, podniesienia jakości przestrzeni publicznych oraz rozwoju turystyki opartej na walorach historycznych i krajobrazowych. Program tworzy tym samym spójne ramy dla działań, które łączą cele ekologiczne z troską o dziedzictwo kulturowe, wspierając długofalowy, zrównoważony rozwój gminy.

Gminny program rewitalizacji Miasta i Gminy Kunów na lata 2024-2030²⁵

²⁵ Uchwała Nr XIII.88.2024 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 30 grudnia 2024 r. w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta i Gminy Kunów na lata 2024-2030

Gminny Program Rewitalizacji Miasta i Gminy Kunów na lata 2024-2030 został przyjęty Uchwałą Nr XIII.88.2024 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 30 grudnia 2024 r. jako strategiczny dokument planistyczny określający zasady prowadzenia działań rewitalizacyjnych na obszarach zdegradowanych gminy. Program wyznacza cele rewitalizacji, obszary interwencji, kierunki działań oraz system monitoringu i oceny efektów, stanowiąc jednocześnie podstawę do planowania i realizacji projektów współfinansowanych ze środków krajowych i unijnych. Jego celem jest przywrócenie funkcji społecznych, gospodarczych i przestrzennych zdegradowanych obszarów gminy Kunów poprzez kompleksowe i skoordynowane działania infrastrukturalne, społeczne, środowiskowe i gospodarcze, prowadzące do poprawy jakości życia mieszkańców oraz wzrostu atrakcyjności przestrzeni publicznych.

W oparciu o analizę danych statystycznych oraz działania badawcze z udziałem mieszkańców na terenie gminy zostały wyznaczone obszary zdegradowane oraz obszar rewitalizacji. Zastosowana metodologia uwzględniała lokalne uwarunkowania i specyfikę gminy Kunów oraz była zgodna z wytycznymi zawartymi w Ustawie z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji oraz Wytycznymi Ministerstwa Rozwoju z dnia 2 sierpnia 2016 r. w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych. Analiza obejmowała pięć sfer: społeczną, techniczną, środowiskową, przestrzenno-funkcjonalną i gospodarczą, wykorzystując mierniki ilościowe i jakościowe umożliwiające ocenę wewnętrznego zróżnicowania gminy oraz koncentracji zjawisk kryzysowych. Na podstawie przeprowadzonej analizy wskaźnikowej został wyznaczony obszar zdegradowany obejmujący sołectwa Biechów, Doły Biskupie, Kurzacze, Małe Jodło i Nietulisko Duże oraz osiedla Kunów i Kunów Piaski, zamieszkały przez 4 236 osób, tj. 45,13% ludności gminy, o powierzchni 52,27 km², czyli 46,05% powierzchni gminy.

Ze względu na ustawowe ograniczenia dotyczące maksymalnego udziału powierzchni i liczby ludności, obszar rewitalizacji został zawężony, uwzględniając natężenie problemów społecznych, znaczenie poszczególnych terenów dla rozwoju lokalnego, rozmieszczenie obiektów użyteczności publicznej oraz wyniki konsultacji społecznych i wizji lokalnych. W efekcie zostały wyznaczone dwa podobszary rewitalizacji: podobszar 1 – Miasto Kunów oraz podobszar 2 – Sołectwa Doły Biskupie i Nietulisko Duże, obejmujące łącznie 7,84% powierzchni gminy i zamieszkałe przez 29,28% mieszkańców.

W programie rewitalizacji mocno wybrzmiały kwestie ochrony, adaptacji i ponownego wykorzystania zabytków, zwłaszcza obiektów przemysłowych, jako kluczowych elementów budujących tożsamość obszaru oraz potencjał jego rozwoju społeczno-gospodarczego. Zagadnienie to ma szczególne silnie zaakcentowano w odniesieniu do podobszaru 2. Szczegółowa diagnoza tego terenu wskazała na istotną rolę zasobów dziedzictwa przemysłowego oraz zabytków techniki. Ważnym elementem podobszaru 2 jest bowiem zespół urbanistyczno-przemysłowy obejmujący m.in. walcownię, układ wodny i osiedle fabryczne, wpisany do rejestru zabytków jako zabytek techniki o wysokiej wartości historycznej i naukowej. Teren ten, znajdujący się w stanie trwałej ruiny, w znacznym stopniu zarośnięty, postrzegany jest jako przestrzeń niebezpieczna, pozbawiona infrastruktury umożliwiającej jego bezpieczne użytkowanie i zwiedzanie. Jednocześnie posiada on znaczny potencjał rozwojowy jako przyszłe Muzeum na Otwartym Powietrzu, przestrzeń wydarzeń plenerowych oraz ważny element lokalnej tożsamości i oferty turystycznej gminy.

Istotnym problemem podobszaru 2 są również zdegradowane tereny po dawnej fabryce tektury „Witulin” w Dołach Biskupich, wpisanej do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego. Od czasu powodzi w 2001 r. zabudowa pofabryczna oraz otaczające ją tereny popadają w ruinę, stanowiąc przestrzeń zaniedbaną, zanieczyszczoną i obciążoną problemami społecznymi. Jednocześnie gmina dysponuje w tym rejonie niezagospodarowanymi działkami, które po uporządkowaniu i odpowiednim zagospodarowaniu mogą stać się atrakcyjnymi przestrzeniami publicznymi sprzyjającymi integracji mieszkańców, rekreacji i organizacji wydarzeń plenerowych.

W ramach programu rewitalizacji zostały wyznaczone cele strategiczne obejmujące poprawę dostępności do usług społecznych oraz rozwój infrastruktury lokalnej wpływającej na jakość życia mieszkańców. Wśród kluczowych kierunków działań znalazły się modernizacja tkanki budowlanej i infrastruktury technicznej, tworzenie atrakcyjnych przestrzeni publicznych sprzyjających integracji oraz zapewnienie wysokiej jakości infrastruktury społeczno-kulturalnej. Zostały w nich również uwzględnione kwestie ochrony i rewitalizacji zabytków znajdujących się na podobszarach rewitalizowanych.

Do najważniejszych przedsięwzięć podstawowych przewidzianych do realizacji na terenie podobszaru 1 – Miasta Kunów – w zakresie zachowania i adaptacji zabytków należy projekt „Spichlerz spotkań”, obejmujący przebudowę dawnego spichlerza przy ul. Kościuszki i przystosowania go na centrum aktywności społecznej. Obiekt, obecnie w stanie ruiny, po kompleksowej modernizacji będzie pełnił funkcje edukacyjne, kulturalne i integracyjne, oferując przestrzeń spotkań dla mieszkańców, szczególnie dzieci i młodzieży, a także umożliwiając organizację wydarzeń społecznych i kulturalnych. Projekt zakłada również zagospodarowanie otoczenia budynku oraz zapewnienie pełnej dostępności architektonicznej dla osób ze szczególnymi potrzebami.

Na terenie podobszaru 2 kluczowym przedsięwzięciem jest zabezpieczenie i przebudowa obiektów dawnej walcowni żelaza w Nietulisku Fabrycznym z dostosowaniem ich do nowych funkcji turystycznych, edukacyjnych i społecznych. Projekt przewiduje utworzenie Muzeum na Otwartym Powietrzu, punktu obsługi turystów oraz infrastruktury umożliwiającej organizację wydarzeń plenerowych, tj. kino letnie, koncerty czy plenery artystyczne. Rewitalizacja tego terenu ma na celu zachowanie unikatowego dziedzictwa przemysłowego, wzmocnienie tożsamości lokalnej, poprawę jakości przestrzeni publicznej oraz pobudzenie rozwoju turystyki i lokalnej przedsiębiorczości.

Program rewitalizacji przewiduje również szeroki katalog dopuszczalnych przedsięwzięć uzupełniających, obejmujących m.in. modernizację infrastruktury technicznej, termomodernizację budynków, rozwój infrastruktury pieszo-rowerowej, poprawę dostępności architektonicznej, rewitalizację zabudowy poprzemysłowej, rozwój oferty społecznej i kulturalnej, działania ekologiczne oraz inicjatywy wspierające przedsiębiorczość i poprawę bezpieczeństwa publicznego.

Gminny Program Rewitalizacji Miasta i Gminy Kunów koncentruje się na obszarze rewitalizacji jako przestrzeni szczególnej intensyfikacji zjawisk kryzysowych, zwłaszcza w sferze społecznej, i stanowi kompleksową odpowiedź na zdiagnozowane problemy. Wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego, przemysłowego i przyrodniczego gminy traktowane jest jako jeden ze sposobów przeciwdziałania problemom. Dostrzega się w nim dźwignię rozwoju np. w turystyce oraz narzędzie poprawy jakości życia mieszkańców.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów 2023²⁶

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów zostało uchwalone Uchwałą Nr XC.604.2023 Rady Miejskiej w Kunowie w dniu 30 marca 2023 r. Dokument ten służy jako podstawowy dokument planistyczny, określający warunki i kierunki rozwoju przestrzennego gminy.

W części dotyczącej uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego została zawarta analiza czynników naturalnych, takich jak ukształtowanie terenu, gleby, wody, lasy oraz obszary chronione przyrodniczo. Ponadto są omówione warunki społeczno-gospodarcze, w tym rozmieszczenie ludności, struktura osadnictwa, funkcje gminy oraz dostępność podstawowych usług. Studium obejmuje również analizę infrastruktury technicznej i transportowej, w tym drogi, sieci wodno-kanalizacyjne, energetyczne i gazowe, a także

²⁶ Uchwała Nr XC.604.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 30.03.2023 r. w sprawie uchwalenia SUiKZP.

identyfikuje zagrożenia środowiskowe i ograniczenia dla zabudowy, takie jak strefy zalewowe czy tereny chronione

Część dotycząca kierunków zagospodarowania przestrzennego przedstawia planowanie rozwoju gminy poprzez wskazanie terenów przeznaczonych pod zabudowę mieszkaniową, przemysłową, usługową, rolniczą oraz rekreacyjną. Studium określa również zasady ochrony środowiska i krajobrazu, wyznaczając strefy chronione oraz tereny zielone. Wskazane są także kierunki rozwoju infrastruktury, w tym sieci drogowej, komunikacyjnej oraz mediów. Dokument wyznacza wytyczne dla planów miejscowych oraz decyzji administracyjnych związanych z realizacją inwestycji na terenie gminy.

Studium uwzględnia zabytki i obiekty o wartości historycznej, zarówno wpisane do rejestru zabytków, jak i te o lokalnym znaczeniu. Wskazuje ich rozmieszczenie oraz konieczność ochrony w procesie planowania przestrzennego, podkreślając znaczenie zachowania dziedzictwa kulturowego w rozwoju gminy. Ochrona zabytków obejmuje zarówno obiekty sakralne, jak i budownictwo tradycyjne oraz elementy krajobrazu kulturowego, które mają znaczenie historyczne i estetyczne.

Studium będzie obowiązywać do momentu uchwalenia planu ogólnego gminy, jednak nie później niż 30 czerwca 2026 r.

Plan ogólny gminy Kunów

Plan ogólny dla Kunów to nowe narzędzie planowania przestrzennego, które ma zastąpić dotychczasowe studium. Będzie on aktem prawa miejscowego, czyli dokumentem wiążącym przy wydawaniu decyzji o zabudowie oraz sporządzaniu planów miejscowych.

Plan określi podział gminy na strefy funkcjonalne (np. mieszkaniowe, usługowe, rolnicze), zasady zabudowy i zagospodarowania terenu oraz kierunki rozwoju przestrzennego całej gminy. Jego wprowadzenie wynika z reformy systemu planowania w Polsce, a gminy – w tym Kunów – mają obowiązek uchwalić go w najbliższych latach.

Obecnie plan ogólny dla Kunowa nie został jeszcze uchwalony – prace nad nim są w toku. Po jego przyjęciu zastąpi on studium z 2023 r. i stanie się podstawowym dokumentem określającym zasady zagospodarowania przestrzeni gminy.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Kunów

Na dużym obszarze gminy Kunów obowiązuje prawo: Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów, który został przyjęty Uchwałą Nr LVII/387/06 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 31 maja 2006 r.²⁷, a następnie zmieniony Uchwałą Nr LX/364/10 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 25 czerwca 2010 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów²⁸.

Określa on zasady i warunki zagospodarowania terenów w granicach administracyjnych gminy dla realizacji zabudowy mieszkaniowej, usługowej i przemysłowej oraz działań w zakresie ochrony środowiska.

Zgodnie z § 7 ww. dokumentu pn. „Zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego” „realizacja nowej zabudowy wymaga:

- a) harmonijnego wkomponowania w zabudowę istniejącą z uwzględnieniem historycznego układu i tradycji lokalnej,
- b) dostosowania formy architektonicznej do krajobrazu i otaczającej zabudowy,
- c) uwzględnienia istniejącego zagospodarowania w trakcie projektowania i realizacji inwestycji,

²⁷ Uchwała Nr LVII/387/06 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 31 maja 2006 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów (Dz. Urz. Woj. Świąt. Nr 181, poz. 2124).

²⁸ Uchwała Nr LX/364/10 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 25 czerwca 2010 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów (Dz. Urz. Woj. Świąt. Nr 247, poz. 2443).

d) zachowania wysokich walorów estetycznych obiektów”.

W myśl § 8 zatytułowanego „Zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego”:

1. ustalono konieczność ochrony wartości przyrodniczych poprzez zachowanie i ochronę obszarów, zespołów i obiektów cennych przyrodniczo;
2. nakazano bezwzględne zachowanie pomników przyrody znajdujących się na terenie gminy;
3. nakazano ochronę Obszaru Chronionego Krajobrazu Doliny Kamiennej ustanowionego rozporządzeniem Wojewody Kieleckiego nr 12 z dnia 29.09.1995 r., zgodnie z zapisami rozporządzenia Wojewody Świętokrzyskiego nr 89/2005 z dnia 14.07.2005 r.

W § 9 zostały określone zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Za podstawowy cel objęcia ochroną konserwatorską uznano utrzymanie i zachowanie najbardziej wartościowych elementów zabytkowych, kulturowych oraz krajobrazowych gminy. W związku z tym nakazano:

- 1) zachowanie układów, założeń i obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz stanowisk archeologicznych oznaczonych na rysunku planu,
- 2) uzgadnianie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków działań związanych z adaptacją, remontami i przebudową obiektów wyszczególnionych w poniższym wykazie,
- 3) uzgadnianie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków realizacji nowej zabudowy realizowanej w zabytkowym układzie urbanistycznym Kunowa, w strefie ochrony konserwatorskiej,
- 4) rekonstrukcję zespołów parkowych oraz ich wykorzystanie jako terenów zieleni publicznej,
- 5) zachowanie przebiegu dróg historycznych,
- 6) zachowanie historycznego układu dróg w przypadku realizacji nowej zabudowy oraz nawiązanie do tradycyjnych dla regionu form architektury.

Ponadto nakazano bezwzględną ochronę kilkudziesięciu obiektów i zespołów obiektów zabytkowych w mieście i gminie Kunów, w tym m.in. zespołu dworskiego w Chocimowie, zespołu fabryki tektury „Witulin” w Dołach Biskupich, kaplicy pw. św. Katarzyny na terenie nieistniejącej wsi Kaplica, zespołu kościoła par. pw. św. Władysława w Kunowie, zespołu walcowni w Nietulisku Dużym, zespołu dworskiego w Nietulisku Małym. Dla wyszczególnionych obiektów i zespołów obiektów ustalono strefy ochrony w granicach działki danej nieruchomości.

Zgodnie z § 9 ust. 3 strefą „Wo” ochrony i obserwacji archeologicznej zostały objęte tereny lokalizacji założeń i obiektów wpisanych do ewidencji stanowisk archeologicznych. Określono uwarunkowania działalności w strefie:

- 1) stanowiska archeologiczne, znajdujące się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiące dobra kultury prawnie chronione, zostały objęte całkowitym zakazem prowadzenia w granicach działki, na której są zlokalizowane, takich działań niszczących jak: głęboka orka, prace wybiórcze, prace niwelacyjne,
- 2) działalność inwestycyjna (melioracje, gazyfikacje, prace wodno-kanalizacyjne, energetyczne, teletechniczne oraz budowlane) może być warunkowo dopuszczona wyłącznie po uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, na określonych indywidualnie warunkach, który uzależni jej realizację od wykonania wyprzedzających badań, względnie prowadzenia prac inwestycyjnych pod specjalistycznym nadzorem archeologicznym zleconym przez inwestora osobie uprawnionej,
- 3) przy ubieganiu się o pozwolenie na budowę na terenie obejmującym stanowiska archeologiczne z ewidencji konserwatorskiej należy przed jego wydaniem wystąpić o opinię Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W § 10 podkreślono konieczność rekonstrukcji zespołów parkowych oraz ich wykorzystanie jako terenów zieleni publicznej oraz ochrona nieruchomości stanowiących dobra kultury.

W latach 2020-2021 Rada Miejska w Kunowie przyjęła plany zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmujące:

- 1) część Kurzaczy (część obrębu ewidencyjnego Kurzacze o powierzchni ok. 79,5 ha)²⁹,
- 2) część Kurzaczy (część obrębu ewidencyjnego Kurzacze o powierzchni ok. 79,5 ha)³⁰,
- 3) część Rudki – część A (część obrębu ewidencyjnego Rudka o powierzchni ok. 7,11 ha)³¹,
- 4) Miłkowską Karczmę³²,
- 5) część Rudki – część B (część obrębu ewidencyjnego Rudka o powierzchni ok. 1,28 ha)³³,
- 6) część Janika (część obrębu ewidencyjnego Janik o powierzchni ok. 717,58 ha)³⁴;

Na obszarach objętych ww. planami utraciły moc ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów uchwalonego Uchwałą Nr LVII/387/06 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 31 maja 2006 r., zmienionego Uchwałą Nr LX/364/10 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 25 czerwca 2010 r.

24 czerwca 2021 r. Rada Miejska w Kunowie mocą Uchwały Nr LVII.360.2021 przyjęła miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmujący część sołectwa Janik o powierzchni ok. 717,95 ha³⁵. Uchwała ta została unieważniona decyzją Wojewody Świętokrzyskiego³⁶.

²⁹ Uchwała Nr XXXI.191.2020 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 27 marca 2020 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego część sołectwa Kurzacze (Dz. Urz. Woj. Święt. z 1 kwietnia 2020 r., poz. 1437).

³⁰ Uchwała Nr XXXV.202.2020 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 28 maja 2020 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego część sołectwa Kurzacze (Dz. Urz. Woj. Święt. z 3 czerwca 2020 r., poz. 2082).

³¹ Uchwała Nr XLIII.252.2020 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 15 października 2020 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Rudka – część A (Dz. Urz. Woj. Święt. z 19 października 2020 r., poz. 3642).

³² Uchwała Nr LXI.376.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 9 września 2021 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Miłkowska Karczma (Dz. Urz. Woj. Święt. z 15 września 2021 r., poz. 3018).

³³ Uchwała Nr LXI.377.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 9 września 2021 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Rudka – część B (Dz. Urz. Woj. Święt. z 15 września 2021, poz. 3019).

³⁴ Uchwała Nr LXII.386.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 30 września 2021 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego część sołectwa Janik (Dz. Urz. Woj. Święt. z 7 października 2021, poz. 3254).

³⁵ Uchwała Nr LVII.360.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 24 czerwca 2021 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego część sołectwa Janik (Dz. Urz. Woj. Święt. z 22 lipca 2021 r., poz. 2605).

³⁶ Rozstrzygnięcie Nadzorcze znak: SPN.III.4130.24.2021 Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 11 sierpnia 2021 r. (Dz. Urz. Woj. Święt. z 2021 r., poz. 2829).

Ponadto 28 października 2021 r. radni kunowscy uchwalili zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Boksycka³⁷ oraz sołectwo Wymysłów³⁸.

W grudniu 2020 r. Rada Miejska w Kunowie podjęła uchwałę w sprawie przystąpienia do sporządzania zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów, obejmującego sołectwo Kolonia Piaski³⁹. Następnie, w kwietniu 2021 r., przyjęła

³⁷ 27 maja 2021 r. Rada Miejska w Kunowie Uchwałą Nr LV.344.2021 uchwaliła zmianę miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Boksycka. Uchwała ta została uchylona w wyniku Rozstrzygnięcia Nadzorczo (SPN.III.4130.22.2021) Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 6 lipca 2021 r. (Dz. Urz. Woj. Święt. z 2021 r., poz. 2531). W związku z powyższym Gmina ponowiła procedurę planistyczną w niezbędnym zakresie, ograniczyła obszar opracowania planu mocą uchwały Rady Miejskiej w Kunowie Nr LX.374.2021 z dnia 26 sierpnia 2021 r. w sprawie przystąpienia do sporządzania zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Boksycka, po czym przedłożyła projekt planu wraz z prognozą oddziaływania na środowisko do wyłożenia do publicznego wglądu w dniach: od 13 września 2021 r. do 3 października 2021 r. z terminem na składanie uwag do dnia 24 października 2021 r. w ustawowym okresie zarówno do zmiany planu jak i do prognozy oddziaływania na środowisko ustaleń planu; żadne uwagi nie wpłynęły. W związku z tym 28 października 2021 r. radni kunowscy uchwalili zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Boksycka (Uchwała Nr LXIII.397.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 28 października 2021 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Boksycka). W uchwale nie ustalono zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej ze względu na fakt, że na obszarze objętym planem nie ma obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków bądź uznanych za parki kulturowe, a także innych o cechach zabytkowych, przewidzianych do ochrony, nie występują również dobra kultury współczesnej wymagające szczególnej ochrony ani strefy ochrony archeologicznej. Zaznaczono, że „w razie odkrycia w toku robót ziemnych przedmiotu, co do którego istniałoby przypuszczenie, że jest on zabytkiem, sposób postępowania określają przepisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”. Ponadto ustalono następujące zasady ochrony kapliczek przydrożnych położonych w granicach planu: „1) utrzymuje się obiekt budowlany z zachowaniem jego substancji i detalu architektonicznego; 2) zakazuje się przekształcania obiektu budowlanego w sposób powodujący obniżenie jego wartości kulturowych; 3) wszelkie prace inwestycyjne w bezpośrednim otoczeniu obiektu budowlanego powinny uwzględniać właściwe jego zachowanie i ekspozycję; 4) zakaz umieszczania tablic i ogłoszeń nie związanych z obiektem oraz zieleni mogącej zasłonić obiekt od strony dróg publicznych”

³⁸ Uchwała Nr LXIII.396.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 28 października 2021 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Wymysłów.

W § 8 ww. uchwały zapisano, że „(...) w zakresie stanu środowiska i form ochrony przyrody, ustala się: 1) obszar objęty planem objęty jest obszarową formą ochrony przyrody tj. położony jest w Obszarze Chronionego Krajobrazu Doliny Kamiennej, na terenie którego obowiązują zasady ochrony wynikające z przepisów odrębnych; 2) obowiązek ochrony pomnika przyrody nieożywionej zgodnie z przepisami odrębnymi, zlokalizowanego we wsi Wymysłów na działce o nr ewid. 226, który stanowi gład narzutowy zbudowany z brekcji złożonej z kanciastych i nieregularnie rozrzuconych krzemieni o wielkości od 1 cm do 10 cm; 3) obowiązek ochrony pomnika przyrody nieożywionej zgodnie z przepisami odrębnymi, zlokalizowanego we wsi Wymysłów na działce o nr ewid. 234, który stanowi gład narzutowy; 4) w obrębie terenu objętego planem wyznaczono granice złoża kruszyw naturalnych (piasek) Wymysłów III, którego zasady ochronny wynikają z przepisów odrębnych (...)”.

W § 12. 1. wskazano do objęcia ochroną zapisami planu dom nr 52, drewniany, wybudowany około 1900 roku. Dla ochrony tego obiektu ustalono „1) prowadzenie działań zapobiegających jego niszczeniu – prac konserwatorskich i restauratorskich zgodnie z wymogami przepisów odrębnych dotyczących ochrony zabytków; 2) zachowanie wartości zabytkowej w zakresie sposobu kształtowania bryły budynku, kompozycji i wystroju elewacji oraz jego kolorystyki, kształtu dachów, stolarki/ślusarki okiennej i drzwiowej oraz jej podziałów, rodzaju materiałów budowlanych”.

W przypadku odkrycia podczas robót ziemnych przedmiotu, co do którego istniałoby przypuszczenie, że jest on zabytkiem, a także w kwestii zasad ochrony kapliczek przydrożnych wprowadzono zapisy analogiczne do uchwały w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Boksycka.

³⁹ Uchwała Nr XLVI.280.2020 Rady Miejskiej w Kunowie z 8 grudnia 2020 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Kunów obejmującego sołectwo Kolonia Piaski.

uchwały dotyczące przystąpienia do sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla sołectw: Nietulisko Małe⁴⁰, Nietulisko Duże⁴¹ oraz Prawęcín⁴².

9 czerwca 2022 r. Rada Miejska w Kunowie Uchwałą Nr LXXV.492.2022 przegłosowała miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmujący Miasto Kunów⁴³. Przedmiotem planu został objęty obszar obejmujący obręb ewidencyjny Kunów o powierzchni ok. 720,2 ha. Na obszarze tym straciły moc ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów uchwalonego Uchwałą Nr LVII/387/06 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 31 maja 2006 r., zmienionego Uchwałą Nr LX/364/10 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 25 czerwca 2010 r.

W dokumencie zostały określone zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego oraz zasady kształtowania krajobrazu (rozdział 3), zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu (rozdział 4), a także zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych (rozdział 5).

W dokumencie zapisano, że na obszarze planu zlokalizowane są zabytki wpisane do rejestru zabytków, podlegające ochronie zgodnie z przepisami odrębnymi z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami:

- a) cmentarz parafialny rzymskokatolicki z 1810 r.
- b) zespół kościoła parafii rzymskokatolickiej pw. św. Władysława (kościół, dzwonnica, kostnica, murowane ogrodzenie, teren dawnego cmentarza przykościelnego).

Dla tych obiektów ustalono:

- a) trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i użytkowanie,
- b) kontynuację dotychczasowego sposobu zagospodarowania.

W obrębie planu znajdują się również obiekty zabytkowe wpisane do gminnej ewidencji zabytków:

- a) studnia z połowy XIX w. ul. Kościelna 19,
- b) budynek podworski z przełomu XVIII/XIX w. obecnie przebudowany ul. Kościuszki 4,
- c) dawny spichlerz podworski później młyn początek XX w. ul. Kościuszki 10,
- d) figura św. Jana Nepomucena 1755 r. ul. Warszawska 59,
- e) figura św. Władysława 1835 r. ul. Kościelna 19,
- f) krzyż poświęcony pamięci T. Kościuszki 1917 r. ul. Kościelna 19,
- g) krucyfiks – pamiątka Powstania Styczniowego 1861 r. i 1920 r. Skwer Powstańców Styczniowych,
- h) figura Najświętszej Maryi Panny 1862 r. [plac Wolności],
- i) krucyfiks wotywny 1903 r., ul. Kaznodziejska,
- j) krucyfiks wotywny, 1910 r., działka 1923, rozdroża ulic Ciasnej i T. Kościuszki,
- k) krucyfiks z figurą św. Barbary [?] 1919 r., działka 1922,
- l) krucyfiks po dawnym kościele św. Leonarda 1846 r. ul. Warszawska 48 – działka 1038,
- m) figura Pana Jezusa 1862 r. [przy zbiegu ulic Warszawskiej i T. Kościuszki];
- n) pozostałości parku podworskiego.

Dla obiektów ujętych:

- pod lit. b i c ustalono:

⁴⁰ Uchwała Nr LIII.334.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Kunów obejmującego sołectwo Nietulisko Małe.

⁴¹ Uchwała Nr LIII.335.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Kunów obejmującego sołectwo Nietulisko Duże.

⁴² Uchwała Nr LIII.336.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Kunów obejmującego sołectwo Prawęcín.

⁴³ Uchwała NR LXXV.492.2022 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 9 czerwca 2022 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego Miasto Kunów (Dz. Urz. Woj. Święt. z 23 czerwca 2022 r., poz. 2271).

- a) zachowanie proporcji architektonicznych, gabarytów budynków oraz cech stylistycznych obiektów,
- b) zachowanie układu połączeń dachowych i kątów ich nachylenia,
- c) zachowanie parametrów i detali architektonicznych stolarki okiennej i drzwiowej;
 - pod lit. a, d, e, f, g, h, i, j, k, l oraz m ustalono: zachowanie ich lokalizacji oraz formy;
 - pod lit. n ustalono: utrzymanie starodrzewia z wyłączeniem cięć pielęgnacyjnych i wycinki w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa ludzi lub mienia.

Ponadto następujące obiekty znajdujące się w Kunowie:

- a) dom mieszkalny drewniany ul. Chocimowska 9,
 - b) dom mieszkalny drewniany (na wysokim podmurowaniu) Kaznodziejska 5,
 - c) dom mieszkalny drewniany ul. Głucha 1,
 - d) dom mieszkalny drewniany ul. Głucha 5,
 - e) oficyna murowana piętrowa (dawna grabarnia) ul. Kościelna 1,
- zostały objęte ochroną planistyczną poprzez:

- a) zachowanie układu połączeń dachowych i kątów ich nachylenia,
- b) zachowanie parametrów, detali architektonicznych stolarki okiennej i drzwiowej.

W dokumencie wskazano także strefę zachowania układu urbanistycznego, obejmującą historyczną zabudowę oraz zagospodarowanie pierzei rynku z wylotami ulic, w obrębie której ustalono:

- a) usytuowanie budynków zgodnie z przebiegiem nieprzekraczalnej lub obowiązującej linii zabudowy wskazanej na rysunku planu,
- b) zachowanie układu ulic i placu, w tym kształtowanie zabudowy w oparciu o historyczną formułę zwartej zabudowy pierzejowej,
- c) utrzymanie istniejącej kompozycji budynków, w tym kątów nachylenia dachów i położenia głównej kalenicy względem ulic,
- d) dostosowanie gabarytów i cech architektonicznych nowo realizowanej zabudowy do historycznej zabudowy sąsiedztwa,
- e) dla nowych obiektów zakaz stosowania dachów płaskich,
- f) wysokość zabudowy zgodnie z ustaleniami szczegółowymi dla poszczególnych terenów.

Dla wszystkich ww. obiektów zabytkowych obowiązuje nakaz prowadzenia działań inwestycyjnych w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W dokumencie wskazano również, że cały obszar objęty planem znajduje się w granicach Obszaru Chronionego Krajobrazu Doliny Kamiennej, dla którego obowiązują zasady ochrony wynikające z przepisów odrębnych, a częściowo leży w granicach Specjalnego Obszaru Ochrony Natura 2000 „Wzgórza Kunowskie”, dla którego obowiązują zasady ochrony wynikające z przepisów odrębnych.

24 listopada 2022 r. Rada Miejska w Kunowie uchwaliła miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmujący sołectwo Rudka – część C⁴⁴, obejmujący część obrębu ewidencyjnego Rudka o powierzchni ok. 185 ha. Znaczna część obszaru planu miejscowego stanowią tereny leśne oraz rolne. Cały obszar planu miejscowego położony jest w granicach Obszaru Chronionego Krajobrazu Doliny Kamiennej, dla którego obowiązują zasady ochrony wynikające z przepisów odrębnych. Na obszarze planu miejscowego nie występują zabytki dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej.

30 marca 2023 r. Rada Miejska w Kunowie uchwałą Nr XC.599.2023 przyjęła miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmujący Miasto Kunów⁴⁵. Plan obejmuje dwa obszary o łącznej powierzchni około 1,45 ha i wyznacza tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej. Zakres opracowania wynika z rozstrzygnięcia nadzorczego

⁴⁴ Uchwała Nr LXXXV.541.2022 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 21.11.2022 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Rudka – część C.

⁴⁵ Uchwała NR XC.599.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 30 marca 2023 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego Miasto Kunów.

Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 13 lipca 2022 r.⁴⁶. Cały obszar planu miejscowego położony jest w granicach Obszaru Chronionego Krajobrazu Doliny Kamiennej, przy czym nie występują na nim obiekty zabytkowe objęte ochroną konserwatorską.

28 września 2023 r. Rada Miejska w Kunowie podjęła Uchwałę Nr CI.662.2023 w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Prawęcín⁴⁷. W granicach obszaru objętego planem wskazane zostały stanowiska archeologiczne i strefy archeologicznej ochrony biernej objęte ochroną konserwatorską znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz zawarte w obowiązującej GEZ Gminy Kunów. W celu ochrony wartości naukowych i poznawczych zabytków archeologicznych, ustalono następujące zasady ochrony:

a) podejmowanie prac ziemnych i budowlanych oraz działań zmierzających do zmiany dotychczasowego zagospodarowania wymaga uzyskania szczegółowych wytycznych, opinii i uzgodnień konserwatorskich, wynikających z przepisów odrębnych, oraz zapewnienia warunków dla przeprowadzenia badań archeologicznych (w formie badań wykopaliskowych, badań sondażowych, nadzoru archeologicznego), których rodzaj i zakres każdorazowo ustala wojewódzki konserwator zabytków;

b) przy wydawaniu wymaganej przepisami odrębnymi decyzji administracyjnej należy podać informację o zabytkach i związanych z nimi szczegółowymi ustaleniami konserwatorskimi.

W razie odkrycia w toku robót ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, sposób postępowania określają przepisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustalono również zasady ochrony kapliczek i krzyży przydrożnych położonych w granicach planu, obejmujące: zachowanie ich substancji i detalu architektonicznego, zakaz przekształceń prowadzących do obniżenia wartości kulturowych, konieczność zapewnienia właściwej ekspozycji oraz zakaz umieszczania tablic, ogłoszeń i zieleni mogących zasłaniać te obiekty od strony dróg publicznych.

14 lipca 2023 r. Rada Miejska w Kunowie podjęła Uchwałę Nr XCVII.644.2023 w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Kolonia Piaski⁴⁸. Na obszarze objętym planem nie występują zabytki wpisane do rejestru, parki kulturowe ani dobra kultury współczesnej wymagające szczególnej ochrony. Nie przewidziano również stref ochrony archeologicznej.

Na podstawie Rozstrzygnięcia Nadzorcze Nr SPN.III.4130.47.2023 Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 18 sierpnia 2023 r.⁴⁹ została stwierdzona nieważność części ww. uchwały dotyczącej zapisów związanych z lokalizacją zabudowy w istniejących budynkach. Ponadto, nieważne okazały się wszystkie ustalenia zmiany planu obejmujące tereny zabudowy mieszkaniowej, rolniczej oraz zieleni nieurządzonej. Rozstrzygnięcie to było efektem stwierdzenia przez organ nadzoru nieprawidłowości formalnych w uchwale.

W związku z tym, 28 marca 2024 roku Rada Miejska w Kunowie podjęła Uchwałę Nr CVIII.731.2024, wprowadzającą ponowną zmianę miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego sołectwa Kolonia Piaski. Nowa uchwała uwzględnia rozstrzygnięcie nadzorcze wojewody, a jej ustalenia nie naruszają obowiązującego Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów, przyjętego uchwałą nr XC.604.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 30 marca 2023 r. W efekcie wcześniejsze błędy formalne zawarte w uchwale z lipca 2023 r. zostały skorygowane, a zmiany miejscowego planu

⁴⁶ Rozstrzygnięcie Nadzorcze Nr SPN.III.4130.26.2022 Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 13 lipca 2022 r. (Dz. Urz. Woj. Święt. z dn. 15 lipca 2022 r., poz. 2619).

⁴⁷ Uchwała Nr CI.662.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 28 września 2023 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Prawęcín.

⁴⁸ Uchwała Nr XCVII.644.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 14 lipca 2023 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Kolonia Piaski (Dz. Urz. Woj. Święt. z 25 lipca 2023 r., poz. 3102).

⁴⁹ Rozstrzygnięcie Nadzorcze Nr SPN.III.4130.47.2023 Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 18 sierpnia 2023 r. (Dz. Urz. Woj. Święt. z 23 sierpnia 2023 r., poz. 3381).

zagospodarowania przestrzennego dla sołectwa Kolonia Piaski zostały w pełni zalegalizowane zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa.

29 stycznia 2025 r. Rada Miejska w Kunowie podjęła Uchwałę Nr XV.99.2025 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wybranych obszarów – etap I⁵⁰. Plan obejmuje tereny o łącznej powierzchni około 57,5 hektara, zlokalizowane w kilku obrębach gminy, w tym Biechowie, Boksycce, Janiku, Kunowie, Kurzaczach, Nietulisku Dużym, Rudce, Miłkowskiej Karczynie oraz Wymysłowie. Uchwała została przygotowana z uwzględnieniem ustaleń obowiązującego studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Kunów, a jej celem było określenie przeznaczenia terenów oraz zasad ich zagospodarowania.

Na obszarze objętym planem znajdują się zabytki wpisane do rejestru, podlegające ochronie zgodnie z przepisami odrębnymi z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, tj.:

- a) założenie przestrzenno-poprzemysłowe w Nietulisku Dużym – nr rejestru zabytków 318 – decyzja z dn. 01.12.1956 r. oraz nr rejestru zabytków 436 z dnia 21.06.1967 r.,
- b) walcownia w zespole urbanistyczno-poprzemysłowym (1) – nr rejestru zabytków 318 – decyzja z dn. 01.12.1956 r. oraz nr rejestru zabytków 436 z dnia 21.06.1967 r.,
- c) suszarnia w zespole urbanistyczno-poprzemysłowym (2) – nr rejestru zabytków 318 – decyzja z dn. 01.12.1956 r. oraz nr rejestru zabytków 436 z dnia 21.06.1967 r.,
- d) budynek kontrolny – wartownia w zespole urbanistyczno-poprzemysłowym (3) – nr rejestru zabytków 318 – decyzja z dn. 01.12.1956 r. oraz nr rejestru zabytków 436 z dnia 21.06.1967 r.,
- e) magazyn w zespole urbanistyczno-poprzemysłowym (4) – nr rejestru zabytków 318 – decyzja z dn. 01.12.1956 r. oraz nr rejestru zabytków 436 z dnia 21.06.1967 r.,
- f) budynek administracyjny dyrekcji zakładu w zespole urbanistyczno-poprzemysłowym (5) – nr rejestru zabytków 436 z dnia 21.06.1967 r.,
- g) budynek kontrolny (tzw. budynek wagi) – wartowania zakładu w zespole urbanistyczno-poprzemysłowym (6) – nr rejestru zabytków 318 – decyzja z dn. 01.12.1956 r. oraz nr rejestru zabytków 436 z dnia 21.06.1967 r.,
- h) śluza wpustowa - jaz piętrzący (7) – nr rejestru zabytków 318 – decyzja z dn. 01.12.1956 r. oraz nr rejestru zabytków 436 z dnia 21.06.1967 r.,
- i) pozostałości ogrodzenia w zespole urbanistyczno-poprzemysłowym (8) – nr rejestru zabytków 436 z dnia 21.06.1967 r.

W obszarze planu zlokalizowany jest zabytek figurujący w gminnej ewidencji zabytków – stajnia mała w zespole urbanistyczno-przemysłowym w Nietulisku Dużym.

Dla zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz na obszarze założenia przestrzenno-przemysłowego w Nietulisku Dużym wszelkie działania inwestycyjne, prace budowlane i konserwatorskie oraz inne działania mające wpływ na wygląd zabytku wymagają uzyskania pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zgodnie z przepisami odrębnymi w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

W planie została ustalona strefa ochrony konserwatorskiej dla stanowiska archeologicznego o numerze ewidencyjnym 83-70/3, dla której obowiązuje nakaz prowadzenia działań inwestycyjnych na zasadach określonych w przepisach odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Na podstawie Rozstrzygnięcia Nadzorczego Wojewody Świętokrzyskiego z 3 marca 2025 r.⁵¹, stwierdzono nieważność ww. uchwały w części dotyczącej określonego zapisu w planie, który obejmował fragment terenu przeznaczonego pod zabudowę. Rozstrzygnięcie to wynikało ze stwierdzenia nieprawidłowości formalnych w uchwale. W toku postępowania

⁵⁰ Uchwała Nr XV.99.2025 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 29 stycznia 2025 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wybranych obszarów – etap I (Dz. Urz. Woj. Święt. z 4 lutego 2025 r., poz. 521).

⁵¹ Rozstrzygnięcie Nadzorcze Nr SPN.III.4130.2.2025 Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 3 marca 2025 r. (Dz. Urz. Woj. Święt. z 5 marca 2025 r., poz. 892).

nadzorczej Rada Miejska miała możliwość złożenia wyjaśnień do zarzutów przedstawionych przez organ nadzoru, jednak określona część uchwały została uznana za nieważną, co wymagało wprowadzenia odpowiednich poprawek w dalszych etapach planowania.

29 stycznia 2025 r. Rada Miejska w Kunowie podjęła Uchwałę Nr XV.100.2025 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części sołectwa Doły Biskupie⁵². Plan obejmuje obszary o łącznej powierzchni około 44,1 hektara, zlokalizowane w obrębie ewidencyjnym Doły Biskupie.

Na obszarze objętym planem znajduje się fragment dawnego osiedla przyfabrycznego, wchodzącego w skład założenia przestrzenno-przemysłowego Fabryki Tektury „Witulini”, który został wpisany do rejestru zabytków. Wszelkie działania inwestycyjne, prace budowlane i konserwatorskie mające wpływ na wygląd tego zabytku wymagają uzyskania pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zgodnie z obowiązującymi przepisami.

Ponadto w planie wskazano obiekty figurujące w gminnej ewidencji zabytków, w tym trzy domy robotnicze zlokalizowane w Dołach Biskupich pod numerami 34, 50 i 52. Dla tych budynków ustalono zakaz rozbudowy i nadbudowy, nakaz zachowania istniejących gabarytów oraz utrzymania charakteru zabudowy.

W planie wyznaczono również strefę ochrony konserwatorskiej dla stanowiska archeologicznego, w której wszelkie działania inwestycyjne muszą być prowadzone w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i zgodnie z zasadami określonymi w uchwale.

27 listopada 2025 roku Rada Miejska w Kunowie podjęła Uchwałę nr XXIX.185.2025 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wybranych obszarów – etap II⁵³. Plan obejmuje tereny o łącznej powierzchni około 17,5 hektara, zlokalizowane w obrębach Udziców, Nietulisko Małe, Kunów, Wymysłów, Janik, Kolonia Inwalidzka, Kurzacze oraz Miłkowska Karczma. Na obszarze objętym planem nie występują zabytki ani dobra kultury współczesnej wymagające ochrony. Plan określa przeznaczenie terenów i zasady ich zagospodarowania, zachowując zgodność z obowiązującym studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Kunów.

**Uchwała Nr XCIII.616.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 25 maja 2023 r.
w sprawie określenia zasad udzielania dotacji
na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane
przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub do gminnej ewidencji
zabytków⁵⁴**

Uchwała Nr XCIII.616.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 25 maja 2023 r. określa zasady udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków na terenie gminy Kunów. Dotacje mogą być przyznawane osobom fizycznym oraz jednostkom organizacyjnym posiadającym prawo do zabytku i obejmują nakłady konieczne na prace związane z jego ochroną.

Wysokość dotacji wynosi do 50% kosztów prac, a w przypadku zabytków o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej lub wymagających złożonych prac, dotacja może obejmować do 100% nakładów. Wnioski o przyznanie dotacji składane są pisemnie i muszą zawierać informacje o wnioskodawcy, dane o zabytku, zakres planowanych prac,

⁵² Uchwała Nr XV.100.2025 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 29 stycznia 2025 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części sołectwa Doły Biskupie.

⁵³ Uchwała Nr XXIX.185.2025 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 27 listopada 2025 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wybranych obszarów – etap II.

⁵⁴ Uchwała Nr XCIII.616.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 25 maja 2023 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub do gminnej ewidencji zabytków.

kosztorys oraz dokumenty potwierdzające prawo do obiektu i zgodność działań z przepisami ochrony zabytków.

Dotacje przyznawane są w formie uchwały Rady Miejskiej i wymagają zawarcia umowy z wnioskodawcą. Środki przyznane w formie dotacji muszą być wykorzystane celowo i rozliczone zgodnie z dokumentacją finansową oraz protokołem końcowym. Dotacje mogą również stanowić pomoc de minimis dla przedsiębiorców, rolników lub podmiotów rybołówstwa, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa krajowego i unijnego.

Gminna ewidencja zabytków

Gminna ewidencja zabytków (GEZ) gminy Kunów stanowi podstawowe narzędzie służące rozpoznaniu, dokumentowaniu oraz ochronie lokalnego dziedzictwa kulturowego. Jej prowadzenie umożliwia świadome kształtowanie polityki przestrzennej gminy oraz podejmowanie działań na rzecz zachowania i popularyzacji zabytków. Ewidencja jest systematycznie aktualizowana i uzupełniana we współpracy z właściwym organem ochrony zabytków, tj. Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Kielcach.

Proces tworzenia GEZ Gminy Kunów został zapoczątkowany Zarządzeniem Nr 198.2021 Burmistrza Miasta i Gminy Kunów z dnia 8 listopada 2021 r., wydanym po uzyskaniu pozytywnej opinii Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W pierwszym etapie do ewidencji włączono kartę adresową zabytku pn. „Układ urbanistyczny miasta Kunowa”, obejmującą również wyznaczoną strefę ochrony konserwatorskiej⁵⁵.

Kolejny etap nastąpił na podstawie Zarządzenia Nr 29.2023 z dnia 3 lutego 2023 r., kiedy to – po uzyskaniu stosownej opinii konserwatorskiej – rozszerzono ewidencję o 234 obiekty, w tym 54 zabytki nieruchome oraz 180 stanowisk archeologicznych⁵⁶.

W 2025 r., Zarządzeniem Nr 60.2025 z dnia 8 kwietnia, dokonano częściowej aktualizacji zasobu poprzez wyłączenie – na wniosek Nadleśniczego Nadleśnictwa Ostrowiec Świętokrzyski – dwóch obiektów: leśniczówki Sadłowizna z 1925 r. oraz gajówki Sadłowizna z około 1850 r., przebudowanej w 1938 r. Zmiana ta została pozytywnie zaopiniowana przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków⁵⁷.

W związku z opracowaniem „Programu opieki nad zabytkami gminy Kunów na lata 2026-2029” przeprowadzono weryfikację terenową obiektów ujętych w ewidencji. W jej następstwie zaktualizowano kartę adresową dworu w Chocimowie, który w latach 2022-2024 przeszedł kapitalny remont. Jednocześnie ustalono imię i nazwisko architekta obiektu, co pozwoliło na uściślenie daty jego budowy.

Gmina uzyskała pozytywną opinię Świętokrzyski Wojewódzki Konserwator Zabytków dotyczącą włączenia do GEZ miejsc pamięci narodowej, stanowiących istotne świadectwo historii i tożsamości lokalnej, dla których sporządzono karty adresowe. Są to:

- mogiła ofiar II wojny światowej na cmentarzu parafialnym w Kunowie,
- mogiła powstańców styczniowych na cmentarzu parafialnym w Kunowie,
- pomnik pamięci ofiar niemieckiego terroru w Miłkowskiej Karczynie,
- pomnik ofiar terroru II wojny światowej w Nietulisku Dużym (dawniej Nietulisku Fabrycznym).

W 2026 r. dwa stanowiska archeologiczne w postaci okopów wojennych, zlokalizowane w Janiku oraz na granicy Kurzaczy i Lubieni, zostały włączone do wojewódzkiej ewidencji zabytków archeologicznych przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W związku z powyższym zostaną one ujęte w zaktualizowanej GEZ.

⁵⁵ Zarządzenie Nr 198.2021 Burmistrza Miasta i Gminy Kunów z dnia 8 listopada 2021 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kunów.

⁵⁶ Zarządzenie Nr 29.2023 Burmistrza Miasta i Gminy Kunów z dnia 3 lutego 2023 r. w sprawie włączenia kart adresowych zabytków do Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kunów.

⁵⁷ Zarządzenie Nr 60.2025 Burmistrza Miasta i Gminy Kunów z dnia 8 kwietnia 2025 r. w sprawie wyłączenia obiektów z Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Kunów.

Została również zaktualizowana karta stanowiska archeologicznego wykonana w 2021 r. – Kunów 243.1 AZP 84-69. W wyniku kwerendy i pozyskania dodatkowych informacji stanowisko zostało przepisane do obszaru AZP 83-69 i uzyskało nr 1.

Gminna ewidencja zabytków gminy Kunów pozostaje dokumentem otwartym, podlegającym stałej aktualizacji, odzwierciedlającym stan rozpoznania i ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie gminy.

5.2. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Dziedzictwo rozumiane jest jako całokształt wartości materialnych i niematerialnych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie, stanowiących spuściznę po przodkach.

Zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 3 ust. 14), krajobraz kulturowy definiuje się jako „przestrzeń postrzegana przez ludzi, obejmującą elementy przyrodnicze oraz wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowaną w wyniku oddziaływania czynników naturalnych i działalności człowieka”.

5.2.1. ZARYS HISTORII OBSZARU GMINY

Gmina Kunów jest gminą miejsko-wiejską, położoną w północno-wschodniej części województwa świętokrzyskiego, z siedzibą w mieście Kunów. Administracyjnie należy do powiatu ostrowieckiego i zajmuje jego północno-zachodnią część. Powierzchnia gminy wynosi 113,73 km².

W skład gminy wchodzi miasto Kunów, obejmujące osiedla Kunów oraz Kunów Piaski, a także 17 sołectw: Biechów, Boksycka, Bukowie, Chocimów, Doły Biskupie, Janik, Kolonia Inwalidzka, Kolonia Piaski, Kurzacze, Małe Jodło, Miłkowska Karczma, Nietulisko Duże, Nietulisko Małe, Prawęcín, Rudka, Udzieców oraz Wymysłów.

Gmina graniczy z gminami powiatu ostrowieckiego województwa świętokrzyskiego: Bodzechów, Ostrowiec Świętokrzyski i Waśniów, a także z gminami powiatu starachowickiego: Brody i Pawłów oraz z gminą Siemno w powiecie lipskim województwa mazowieckiego.

Przez jej obszar przebiegają linia kolejowa oraz droga krajowa nr 9 na trasie Radom – Rzeszów.

KUNÓW⁵⁸

Centrum administracyjnym i kulturalnym gminy jest miasto Kunów, zaliczane do najstarszych miejscowości regionu. Jego nazwa zapisywana w przeszłości jako: Cunow (1267, 1325-1327, 1428, 1470-1480), in Cunow, de Kunow, Kunow (1412, 1508, 1529, 1564-65, 1578, 1787), od XIX w. – Kunów⁵⁹, ma najpewniej charakter odrzeczownikowy i wywodzi się od słowa „kuna”, które oznacza zarówno niewielkiego drapieżnego ssaka z rodziny łąsicowatych, jak i narzędzie służące niegdyś do wymierzania kar – żelazną obręcz zakładaną na szyję lub rękę skazańcom i przytwierdzaną do pręgierza, ratusza, kościoła bądź dworu. Niektórzy badacze sugerują inne możliwe wyjaśnienie etymologiczne nazwy miejscowości, łącząc ją z nazwą osobową Kun, Kuna z sufiksem -ów.

⁵⁸ ks. A. Bastrzykowski, *Monografia historyczna Kunowa nad Kamienną i jego okolicy*, Kraków 1939; ks. W. Fudalewski, *Kunów nad Kamienną*, Warszawa 1900; A. Kryj, *Kunów nad Kamienną. Zarys dziejów*, Kunów 1993; Kunów, w: F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. IV, Warszawa 1880, s. 880-881; ks. J. Wiśniewski, *Dekanat opatowski*, Radom 1907; www.kunow.pl [dostęp: 30.01.2026 r.].

⁵⁹ *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, red. K. Rymut, t. 5, Kraków 2003, s. 479.

Obszar gminy Kunów od najdawniejszych czasów należał do terenów intensywnie zasiedlanych przez człowieka, co potwierdzają liczne znaleziska archeologiczne. W samym Kunowie odkryto ślady kultury grobów kloszowych oraz kilka stanowisk związanych z wytapianiem żelaza. Historyczne początki miejscowości sięgają średniowiecza. Od schyłku IX w. Kunów należał do dóbr biskupów krakowskich, którzy otrzymali je od księcia Władysława Hermana. W celu sprawniejszego zarządzania rozległymi włościami podzielili je na cztery klucze, z których jednym był klucz kunowski z siedzibą w Kunowie. W głównej miejscowości klucza wybudowano dwór, będący siedzibą administratora dóbr.

Z uwagi na malownicze położenie wśród wzgórz i lasów oraz walory przyrodnicze, Kunów był chętnie odwiedzany przez biskupów krakowskich, m.in. Pawła z Przemankowa, Jana Muskatę i Zbigniewa Oleśnickiego. Okres rozbicia dzielnicowego przyniósł jednak liczne zniszczenia. W XIII w. miejscowość dwukrotnie została zniszczona przez Tatarów, w 1244 r. splądrowały ją wojska Konrada I Mazowieckiego, a na początku XIV w. ucierpiała podczas działań wojsk Władysława Łokietka. W styczniu 1411 r. przez Kunów przejechał król Władysław II Jagiełło, wracający spod Grunwaldu.

W XV w. klucz kunowski obejmował trzynaście wsi oraz część jednej. Były to: Bukowie, Doły Biskupie, Godów, Jamnik (Janik), Kołków (Kałków), Krynki, Kunów, Nietulisko Duże, Siewna (Szewna), Udżiców, Ruda (Rudka), Wierzbie (Zbigniewice), Wiry oraz część Chocimowa. Łącznie w jego skład wchodziło 119 łąnów kmiecych, 8 zagród z rolą, 25 karczem z rolą, 3 młyny z rolą, 2 młyny bez roli, 2 łąny sołtysie, a także 3 folwarki i dwory. W samym Kunowie znajdowały się zabudowania dworskie ufundowane przez bpa Zbigniewa Oleśnickiego, 13 łąnów kmiecych, 5 zagród z rolą, 8 karczm z rolą oraz młyn nad Kamienną, nieposiadający pól.

Przedmiotem sporów pozostaje kwestia uzyskania przez Kunów praw miejskich. Przyjmuje się, że pierwsza lokacja nastąpiła w II połowie XIV w. lub na przełomie XIV i XV w., lecz była nietrwała. Ostatecznie miasto zostało lokowane na prawie magdeburskim 29 sierpnia 1535 r. na mocy przywileju wydanego przez bpa Piotra Tomickiego za zgodą króla Zygmunta I Starego. W oparciu o niego został wytyczony rynek i ulice, a mieszkańcy uzyskali liczne przywileje, sprzyjające osadnictwu, handlowi i rzemiosłu.

Kolejni biskupi krakowscy dbali o dalszy rozwój Kunowa, nadając mu prawo organizowania jarmarków i targów oraz rozszerzając przywileje gospodarcze. Powstały cechy rzemieślnicze, a miasto stało się ważnym ośrodkiem handlowo-rzemieślniczym. Rozwijało się także górnictwo rud żelaza oraz kamieniarstwo, wykorzystujące miejscowe złoża piaskowca, który trafiał m.in. do Warszawy i Wielkopolski. Funkcjonowały tu szkoła parafialna, szpital dla ubogich oraz fundacja „Montis Pietatis”, udzielająca bezprocentowych pożyczek mieszkańcom.

Dynamiczny rozwój miasta przerwała wojna polsko-szwedzka zw. potopem, przynosząc ogromne zniszczenia, pożary, grabieże i epidemie, które doprowadziły do wyludnienia i upadku gospodarczego. Kolejne spustoszenia nastąpiły podczas wojny północnej. W 1709 r. z rozkazu cara Piotra I z Kunowa zostali wywiezieni rzemieślnicy, z których tylko nieliczni powrócili. Próby ożywienia miasta poprzez nadawanie przywilejów targowych nie przyniosły oczekiwanych rezultatów.

Wyrażna poprawa sytuacji nastąpiła dopiero w okresie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, głównie za sprawą rozwoju kamieniarstwa oraz rosnącego zapotrzebowania na kunowski piaskowiec, wykorzystywany przy wznoszeniu warszawskich Łazienek. W czerwcu 1787 r. Kunów odwiedził król, zapoznając się z działalnością miejscowych kamieniołomów.

W 1789 r. dobra biskupów krakowskich przeszły na własność Skarbu Państwa, a Kunów stał się miastem rządowym.

Pod koniec XVIII w. Kunów liczył niespełna 760 mieszkańców, głównie wyznania katolickiego, przy niewielkiej społeczności żydowskiej. Jedynie kilka osób dożywało wówczas wieku powyżej 80 lat⁶⁰.

Rok 1795 oraz III rozbiór Rzeczypospolitej okazały się dla Kunowa szczególnie dotkliwe. Miasto znalazło się w granicach Monarchii Habsburgów i zostało odcięte od głównego rynku zbytu wyrobów kamieniarskich, jakim była Warszawa; doprowadziło to do poważnej zapaści gospodarczej. W 1809 r. Kunów wszedł w skład Księstwa Warszawskiego, a od 1815 r. znalazł się w granicach Królestwa Polskiego.

Wydarzenia I ćwierci XIX w. – wojny napoleońskie i związane z nimi przemarsze wojsk, kontrybucje, mordy i rabunki, dokonywane zarówno przez wojska obce, jak i oddziały polskie, a także dwa wielkie pożary w latach 1814 i 1818 oraz liczne powodzie – nie sprzyjały odbudowie miasta. W 1822 r. Kunów liczył 752 mieszkańców, w tym 57 osób wyznania mojżeszowego. Stało tu 108 domów drewnianych i 7 murowanych. Handel i rzemiosło miały wówczas marginalne znaczenie, a głównym źródłem utrzymania ludności stało się rolnictwo. W 1818 r., z powodu złego stanu technicznego, został rozebrany kościół szpitalny, a około 1824 r. – kościół kaznodziejski.

Nadzieję na poprawę sytuacji gospodarczej przyniosła działalność ks. Stanisława Staszica, a następnie ks. Franciszka Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, ministra przychodów i skarbu Królestwa Polskiego w latach 20. i 30. XIX w., którzy dążyli do rozwoju przemysłu na tym terenie. Wzdłuż rzeki Kamiennej zaczęły rozwijać się górnictwo i hutnictwo, co ożywiło życie gospodarcze miasta i okolic. Wraz z intensyfikacją inwestycji budowlanych ponowny rozkwit przeżywało także kamieniarstwo.

W latach 60. XIX w. Kunów i okolice stały się terenem intensywnej działalności patriotycznej, organizowanej przez ks. Jana Chryzostoma Dąbrowskiego, proboszcza kunowskiego. Dla upamiętnienia ofiar masakry dokonanej przez wojsko rosyjskie na uczestnikach manifestacji patriotycznej 27 lutego 1861 r. w Warszawie, mieszkańcy wystawili na rynku pomnik. W czasie powstania styczniowego Kunów wielokrotnie gościł oddziały powstańcze, a w mieście i jego okolicach doszło do kilku potyczek z wojskami rosyjskimi. Za udział w powstaniu kilkunastu mieszkańców, w tym ks. Dąbrowski, zostało zesłanych na Sybir.

Na mocy ukazu cara Aleksandra II z 1 czerwca 1869 r. oraz postanowienia z 24 października (5 listopada) 1869 r., ogłoszonego 1 (13) stycznia 1870 r., Kunów został pozbawiony praw miejskich i zdegradowany do rangi osady. 13 stycznia 1870 r. włączono go do gminy Nietulisko, po czym gmina ta została zniesiona i przemianowana na gminę Kunów.

Pod koniec XIX w. Kunów liczył 1592 mieszkańców, w tym 500 osób narodowości żydowskiej. Znajdowało się tu 41 domów murowanych i 139 drewnianych. Nadal dobrze rozwijało się kamieniarstwo, a kunowski kamień trafiał nawet w głąb Rosji, dokąd transportowano go koleją. Od 1888 r. w co drugi wtorek odbywały się targi „wielkie”, natomiast w pozostałe dni – targi żywnościowo-nabiałowe.

W Kunowie funkcjonowały urząd gminy, sąd gminny, szkoła i apteka. Praktykował tu lekarz. Na początku XX w. nastąpiło wyraźne ożywienie życia społecznego. W 1907 r. powstała straż ogniowa, w 1911 r. zawiązało się Stowarzyszenie Spożywcze „Nadzieja” prowadzące sklep oraz Towarzystwo Oszczędnościowo-Pożyczkowe, a w 1913 r. – kółko rolnicze. Rozwój ten przerwał wybuch I wojny światowej.

Według Pierwszego Spisu Powszechnego z 1921 r. osada miejska Kunów liczyła 293 budynki mieszkalne i 2145 mieszkańców, w tym 977 mężczyzn i 1168 kobiet. Wyznanie rzymskokatolickie zadeklarowały 1633 osoby, ewangelickie – 2, a mojżeszowe – 510. Narodowość polską podało 2041 osób, żydowską – 103, a inną – 1. Folwark Kunów posiadał 4

⁶⁰ Spis ludności Diecezji Krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 roku, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelna” 1971, t. 38, s. 238 [132].

W Kunowie mieszkało 749 katolików, w tym 304 mężczyzn, 366 kobiet, 50 dzieci powyżej 7 lat i 69 – poniżej 7. roku życia, a ponadto 7 osób wyznania mojżeszowego, w tym 2 mężczyzn, 2 kobiety, 1 dziecko powyżej 7. roku życia i 2 dzieci do 7 lat. 4 osoby miały 80 lat i więcej.

domy mieszkalne i 66 mieszkańców, wszyscy byli wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej. Stacja kolejowa Kunów obejmowała 6 budynków mieszkalnych i 38 mieszkańców, również wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej⁶¹.

W okresie międzywojennym w Kunowie działały liczne zakłady i przedsiębiorstwa. Funkcjonowały kamieniołomy należące do F. Majchrowskiego, St. Malowańskiego oraz St. Piwnika, młyny M. Rajsmana oraz spółki Rozenwajg Bracia i Spółka, olejarnie Ch. Chilfa, tartak M. Rajsmana, a także wiatraki W. Adamskiego, J. Mazura i F. Sypuły.

Handlem zajmowali się m.in.: H. Brykman, S. Dębiński, Z. Pruski (bławaty), D. Lederman (drewno), S. Bolesławska, J. Glatt, S. Gutman, J. Leśkiewicz (galanteria), J. Rozenberg (skóry), J. Leśkiewicz i G. Rozenberg (wyroby tytoniowe), S. Adler, A. Brykman, Ch. Rozenbergart (zboże), a także N. Brykman, J. Glatt, Ch. Goldberg, L. Walersztajn, Ch. Zajwel i M. Żaczek (artykuły spożywcze). Wyszynkiem trunków zajmował się M. Szwed, natomiast piwiarnie prowadzili J. Cichosz oraz G. Glatt. Wśród rzemieślników obecni byli bednarze, blacharze, cieśle, kowale, krawcy, murarze, piekarze, rzeźnicy, szewcy, ślusarz oraz zegarmistrz. Ponadto funkcjonowała apteka H. Boruszewskiej, działały Kasa Stefczyka, Stowarzyszenie Spożywcze „Nadzieja” oraz mleczarnia. Co drugi wtorek organizowano targi, na których handlowano inwentarzem żywym⁶².

Pod koniec lat 30. XX w. w Kunowie powstała Fabryka Maszyn i Narzędzi Rolniczych „Kunów”, która wkrótce zmieniła nazwę na „Unia. Fabryka Maszyn i Narzędzi Rolniczych. Spółka Akcyjna” w Grudziądzu. Uruchomienie zakładu wyraźnie wpłynęło na ożywienie życia gospodarczego miejscowości – rozwinęły się handel oraz rzemiosło. Korzystną koniunkturę przerwał jednak wybuch II wojny światowej.

Okres wojny i niemieckiej okupacji zapisał się czynnym udziałem mieszkańców Kunowa i całej gminy w ruchu oporu. Po zakończeniu działań wojennych miejscowość stopniowo odbudowała się ze zniszczeń. Dzięki licznym inwestycjom, mimo formalnego statusu wsi, Kunów zachował charakter miasteczka. W 1953 r., z inicjatywy lekarza i społecznika Eugeniusza Dziewulskiego, wybudowano wodociągi. Postępująca urbanizacja przyniosła kolejne inwestycje: w 1967 r. powstała nowa szkoła, w 1973 r. ośrodek zdrowia, w 1988 r. biblioteka publiczna, a w 1991 r. urząd gminy oraz poczta. W 1990 r. Kunów odzyskał prawa miejskie.

Od początku lat 90. XX w. gmina Kunów przeszła istotne przemiany związane z transformacją ustrojową, rozwojem samorządu terytorialnego oraz modernizacją infrastruktury. W kolejnych latach jej władze realizowały liczne inwestycje w drogi, oświatę i ochronę środowiska, co wpłynęło na poprawę jakości życia mieszkańców. Stopniowo rozwijała się działalność kulturalną i społeczną, wzmacniając lokalną tożsamość.

Większość miejscowości wchodzących w skład gminy Kunów posiada długą metrykę oraz wspólną historię z Kunowem. Część z nich od XI wieku aż do schyłku XVIII stulecia pozostawała bowiem własnością biskupów krakowskich.

BOKSYCKA

Wieś powstała prawdopodobnie pod koniec XIX wieku. W źródłach historycznych występowała pod różnymi nazwami: Bokszycka Karczma (1880)⁶³, Wymysłów – Bokszycka, Boksicka Karczma – Wymysłów oraz Bokszycka. Pierwotna nazwa miejscowości składała się z dwóch członów – pierwszy nawiązywał do pobliskiej miejscowości Bokszyce, natomiast drugi

⁶¹ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych, t. 3 (województwo kieleckie), Warszawa 1925, s. 83.

⁶² Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa, Warszawa 1930, s. 235.

⁶³ Nazwy miejscowe Polski, t. 1, s. 267.

odnosił się do karczmy. Z czasem uległa ona uproszczeniu i uniwersalizacji, przyjmując krótszą formę.

W skład miejscowości wchodzi Serwitut Sławęcki, który niegdyś funkcjonował jako samodzielna wieś.

BUKOWIE⁶⁴

Nazwa wsi w przeszłości zapisywana była jako: Bukowye (1470–1480), Bvkowye (1529) oraz Bukowie (1578, 1880)⁶⁵. Wywodzi się ona od apelatywu „bukowie”, oznaczającego las bukowy lub obszar porośnięty bukami.

Miejscowość od XI wieku do 1789 r. wchodziła w skład klucza kunowskiego, należącego do biskupów krakowskich.

Według „Spisu ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 r.” we wsi mieszkało 75 katolików, w tym 26 mężczyzn, 26 kobiet, 16 dzieci od 7 roku życia oraz 7 dzieci do 7 roku życia⁶⁶.

Według Pierwszego Spisu Powszechnego z 1921 r. Bukowie w gminie Waśniów posiadało 65 budynków mieszkalnych i 1 inny budynek zamieszkały. Ogółem wieś zamieszkiwało 429 osób (212 mężczyzn i 217 kobiet), wszyscy zadeklarowali wyznanie rzymskokatolickie i narodowość polską⁶⁷.

W 1954 r. Bukowie stało się siedzibą władz nowo utworzonej gromady Bukowie, w której ustanowiono GRN. Jednostkę administracyjną powołano na mocy uchwały nr 13f/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 29 września 1954 r. W jej skład weszły: obszar dotychczasowej gromady Prawęcín (bez wsi Doły Opacie) ze zniesionej gminy Kunów, obszar dotychczasowej gromady Bukowie, kolonia Małe Jodło z dawnej gromady Kotarszyn oraz kolonia Nosów B („Działki”) z dotychczasowej gromady Nosów ze zniesionej gminy Waśniów⁶⁸. Dla gromady ustalono 16 członków gromadzkiej rady narodowej.

W kolejnych latach następowały zmiany w granicach administracyjnych jednostki. 29 lutego 1956 r. z gromady Bukowie wyłączono osadę młyńską Doły Opacie, którą włączono do gromady Nietulisko⁶⁹. Z kolei 1 stycznia 1957 r. do gromady Bukowie przyłączono część kolonii Zagaje Boleszyńskie, obejmującą gospodarstwa o numerach 19-28, wydzieloną z gromady Boleszyn⁷⁰. Funkcjonowanie gromady Bukowie zakończyło się 31 grudnia 1961 r., kiedy to przeniesiono siedzibę Gromadzkiej Rady Narodowej z Bukowia do Chocimowa oraz przemianowano jednostkę na gromadę Chocimów⁷¹.

CHOCIMÓW⁷²

⁶⁴ ks. A. Bastrzykowski, dz. cyt., s. 441-442.

⁶⁵ Nazwy miejscowe Polski, t. 2, s. 65.

⁶⁶ Spis ludności Diecezji Krakowskiej, s. 238 [132].

⁶⁷ Skorowidz, s. 88.

⁶⁸ Uchwała Nr 13f/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 29 września 1954 r. w sprawie podziału na gromady powiatu opatowskiego; w ramach Zarządzenia Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 20 grudnia 1954 r. w sprawie ogłoszenia uchwał Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 29 września 1954 r., dotyczących reformy podziału administracyjnego wsi (Dz. Urz. Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 31 grudnia 1954 r., Nr 15, poz. 104).

⁶⁹ Uchwała Nr 12/55 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 17 września 1955 r. w sprawie zmiany granic i nazw niektórych gromad oraz przeniesienia siedzib gromadzkich rad narodowych Kieszek i Karwów w województwie kieleckim (Dz. Urz. Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 15 marca 1956 r., Nr 2, poz. 4).

⁷⁰ Uchwała Nr 9/56 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 13 sierpnia 1956 r. o zmianie granic niektórych gromad w województwie kieleckim (Dz. Urz. Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 31 grudnia 1956 r., Nr 12, poz. 26).

⁷¹ Uchwała Nr 24/61 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 15 września 1961 r. o zmianie granic i nazw niektórych gromadzkich rad narodowych (w brzmieniu uchwały Nr 30/61 z dnia 22 listopada 1961 r.) (Dz. Urz. Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 30 listopada 1961 r., Nr 14, poz. 130).

⁷² ks. A. Bastrzykowski, dz. cyt., s. 398-405; Archiwum Państwowe w Kielcach, Hipoteka Ostrowiecka, sygn. 60.

Nazwa Chocimów, zapisywana w przeszłości także jako Choczimow (1438), Chaczimow (1450), Choczimow (1470-1480), Choczimow (1529), Koczmyrow (1564-65), Koczimow (1578), Chocimow (1787)⁷³ ma charakter osobowy i wywodzi się od imion Chocim, Chociemir, Chocimir bądź Chociemysł.

Pierwszymi właścicielami wsi byli Chocimowscy herbu Oksza. Około 1415 r. część działów szlacheckich nabył biskup krakowski Wojciech Jastrzębiec, przekazując w zamian Chocimowskim sołectwo Janik. W XV w. kolejne udziały wykupił kardynał Zbigniew Oleśnicki. W połowie tego stulecia największą część majątku posiadał Grzegorz Chocimowski, a pod jego koniec – Andrzej Chocimowski. Następnym dziedzicem „szlacheckiej” części Chocimowa był Paweł Chocimowski, podsędek sandomierski, a w 1578 r. został nim Krzysztof Miękicki.

W latach 1603-1629 Chocimów należał do Mikołaja Oleśnickiego, kasztelana małogoskiego i radomskiego, starosty opoczyńskiego oraz wojewody lubelskiego, fundatora kaplicy rodowej na Świętym Krzyżu. W latach 1629-1699 majątek pozostawał w rękach Dembińskich, a następnie, jako posag Katarzyny Dembińskiej, przeszedł w posiadanie Stanisława Popiela herbu Sulima, miecznika żydaczewskiego i podwojewodziego sandomierskiego. Po jego śmierci dobra odziedziczył syn Konstanty, miecznik żydaczewski i stolnik wiślicki, a w 1756 r. wnuk Stanisław, adiutant i szambelan królewski. Kilka lat później Chocimów stał się własnością Pawła Popiela, brata Stanisława, męża Konstancji hrabianki Komorowskiej.

W czerwcu 1787 r. do Chocimowa przybył król Stanisław August Poniatowski.

Według „Spisu ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 r.” we wsi mieszkało 87 katolików: 39 mężczyzn, 32 kobiety, 11 dzieci powyżej 7 lat oraz 5 dzieci młodszych⁷⁴.

W 1807 r. majątek przeszedł w ręce Konstantego Popiela, syna Pawła i Konstancji. W 1839 r. jego dziedzicem został Wacław Popiel, mąż Eweliny Łubieńskiej, a w latach 1850-1856 dobra należały do Ludwika Popiela, brata Wacława, ożenionego z Apolonią Aleksandrowicz. Po jego śmierci w 1863 r. Chocimów wraz z folwarkami Śnieżkowice, Biechów, Oczkowice i Gaj odziedziczyły dzieci: Antoni, Maria, Józef, Stanisław, Seweryn, Emilia i Michał. Po bezpotomnej śmierci Stanisława i Seweryna majątek przeszedł na pozostałą piątkę. W 1874 r. dobra objął Antoni Popiel, najstarszy syn Ludwika, ożeniony z Marią Jędrzejewicz. Na miejscu dawnej rezydencji wznosił on w 1886 r. dwór wg proj. Tadeusza Stryjeńskiego, który zachował się do dziś.

W 1902 r. Antoni sprzedał Chocimów Mieczysławowi Cichowskiemu herbu Wąż, który w 1906 r. przekazał majątek wraz z folwarkami zięciowi – Gustawowi Antoniemu Władysławowi Ośniałowskiemu herbu Trąby, w zamian za dobra Sobótka.

Zgodnie z Pierwszym Powszechnym Spisem Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r. we wsi Chocimów, przynależnym do gminy Waśniów, znajdowały się 22 budynki mieszkalne, a liczba ludności wynosiła 148 osób, w tym 71 mężczyzn i 77 kobiet. Wyznanie rzymskokatolickie zadeklarowało 145 mieszkańców, a mojżeszowe – 3; wszyscy podali narodowość polską. W folwarku Chocimów znajdowało się 8 domów mieszkalnych i 190 mieszkańców – 89 mężczyzn i 101 kobiet – wszyscy byli wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej.

Po śmierci Gustawa Ośniałowskiego w 1933 r. jedna czwarta dóbr chocimowskich przypadła jego żonie Marii z Cichowskich, a pozostałe trzy czwarte w równych częściach jego dzieciom. Właścicielami folwarku w Chocimowie i Śnieżkowicach zostali Maria, Róża i Marian Ośniałowscy, folwarku w Biechowie – Ludmiła Zalewska i Marianna Jasińska, natomiast folwarku w Strupicach – Róża i Marian Ośniałowscy, Marianna Jasińska oraz Ludmiła Zalewska.

⁷³ Nazwy miejscowe Polski, t. 2, s. 52.

⁷⁴ Spis ludności Diecezji Krakowskiej, s. 238 [132].

Rodzina Ośniałowskich mieszkała w Chocimowie do 1942 r., kiedy została usunięta przez Niemców. Po zakończeniu wojny w dawnym dworze urządzono szkołę.

31 grudnia 1961 r. została utworzona gromadę Chocimów z siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej (GRN)⁷⁵. Powstała ona w wyniku przeniesienia siedziby GRN gromady Bukowie z Bukowia i przemianowania tej jednostki na gromadę Chocimów. W 1965 r. GRN Chocimów liczyła 17 członków. Gromada została zniesiona z dniem 1 stycznia 1969 r., a jej teren włączony do gromady Kunów⁷⁶.

DOŁY BISKUPIE⁷⁷

Pierwsze pisemne wzmianki o wsi pochodzą z końca XIV i początku XV w. W przeszłości miejscowość nosiła nazwę Doły lub Tworków i od średniowiecza aż po koniec XVIII w. posiadała dwóch właścicieli. W dokumentach z 1401 r. miejscowość występuje jako *Doli*, w 1407 r. jako *Doły*, w 1485 r. jako *Doli*, w 1506 r. jako *Dolij*, a w 1510 r. jako *dol* alias *Tworkow*. W kolejnych latach odnotowywano także formy: *Doły*, *Doli*, *Doły Tworkove* (1529), *Dolj* alias *Tworkow* (1530), *Dol* alias *Thworkoff* (1532), *Doli medietas* (1553/1592), *Doły Tworkonis* (1564-1565), *Doli* albo *Tworkow* (1569), *Dolij seu Tworkow* (1571), *Doły seu Tworkow* (1577), *Dol seu Tworkow* (1578), *Doły* (1586), *Doły seu Tworkow* (1629, 1662, 1672), *Doły* (1674), *Doły seu Tworkow* (1758), od końca XVIII w. upowszechniły się i utrwaliły się nazwy – *Doły Biskupie i Doły Opacie* (1787) oraz *Doły i Doły Biskupie* (1827), które już wcześniej były używane⁷⁸.

Na początku XV w. część wsi należała do biskupa krakowskiego, a druga część, granicząca z Prawęcinem, do dziedzica tej wsi. W 1407 r. część Dołów sąsiadująca z Prawęcinem stanowiła własność Tomka, dziedzica Prawęcina, a następnie córki Hanki, wdowy po Sieciechu z Konar. Kolejnym znanym dziedzicem tej części był Rafał Michowski, który w 1485 r., za zgodą króla Kazimierza IV Jagiellończyka, sprzedał swoją część opatowi Janowi i braciom klasztoru świętokrzyskiego. Od tego czasu część wsi należąca do benedyktynów zaczęła być nazywana Dołami Opacimi (*Doły Abbatialia*), a część Dołów pozostająca w posiadaniu biskupów krakowskich dla odróżnienia nazywano Dołami Biskupimi. Doły Biskupie wchodziły w skład klucza kunowskiego dóbr biskupów krakowskich, natomiast Doły Opacie należały do klucza boleszyńskiego dóbr opatów świętokrzyskich.

Ks. Jan Długosz w „*Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*” podaje (ok. 1470), że w części wsi należącej do biskupa krakowskiego było 9 łanów kmiecych, z nich dziesięcinę snopową i konopną oddawano temuż biskupowi, jej wartość dochodziła do 6 grzywien. Wg rejestrow poborowych powiatu sandomierskiego z 1578 r. w Dołach (Biskupich) czyli Tworkowie, własności biskupa krakowskiego było 9 osadników, 4½ łana, 1 komornik, 5 biednych, 2 smolarzy, zaś w Dołach Opacich było 4 osadników i 2 łany.

Według „*Spisu ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 r.*” w Dołach Biskupich mieszkało 114 katolików (39 mężczyzn, 40 kobiet, 19 dzieci od 7 roku życia i 16 dzieci do 7 roku życia) oraz 3 osoby wyznania mojżeszowego (mężczyzna, kobieta i dziecko do 7 roku życia). W Dołach Opacich mieszkało 27 osób (10 mężczyzn, 11 kobiet, 3 dzieci do 7 lat i 3 dzieci od 7 lat), wszyscy byli katolikami⁷⁹.

Pod koniec XVIII i na początku XIX w. Doły przeszły na własność Skarbu Państwa. Najpierw, na mocy uchwały Sejmu Czteroletniego z 1789 r., kieleckie dobra biskupów

⁷⁵ Uchwała Nr 24/61 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 15 września 1961 r.

⁷⁶ Uchwała XV/57/68 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 14 października 1968 r. w sprawie zniesienia i utworzenia niektórych gromad w województwie kieleckim (Dz. Urz. Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 23 grudnia 1968 r., Nr 27, poz. 224).

⁷⁷ ks. A. Bastrzykowski, dz. cyt., s. 438-441.

⁷⁸ <https://www.slownik.ihpan.edu.pl/> [dostęp: 30.01.2026 r.]

⁷⁹ Spis ludności Diecezji Krakowskiej, s. 238 [132].

krakowskich, w tym klucz kunowski, zostały upaństwowione jako tzw. dobra martwej ręki. W 1819 r., w wyniku kasaty klasztoru benedyktynów świętokrzyskich, Doły Opacie również przeszły na własność państwową.

W 1827 r. Doły Biskupie liczyły 20 domów i 136 mieszkańców, natomiast Doły Opacie – 7 domów i 43 mieszkańców. W latach 80. XIX w. Doły Biskupie posiadały 34 domy, 258 mieszkańców i 241 mórg ziemi włościańskiej, a Doły Opacie – 18 domów, 114 mieszkańców, 121 mórg ziemi włościańskiej i 116 mórg ziemi dworskiej⁸⁰.

Złotym okresem w historii Dołów Biskupich był przełom XIX i XX w., kiedy to Ignacy Leonard Kotkowski wzniósł zespół młynów przemysłowych, uruchomił przedsiębiorstwo kamieniarskie i wybudował przy nim osiedle przyfabryczne.

Według spisu powszechnego z 1921 r. wieś Doły Biskupie posiadała 74 budynki mieszkalne i 484 mieszkańców (245 mężczyzn i 240 kobiet), z czego 470 stanowili katolicy, a 15 osoby wyznania mojżeszowego; 470 osób podało narodowość polską, a 15 żydowską. Osada fabryczna Doły Biskupie miała 9 budynków mieszkalnych i 102 mieszkańców (44 mężczyzn i 58 kobiet), wszyscy byli rzymskimi katolikami narodowości polskiej. Wieś Doły Opacie liczyła 23 domy i 145 mieszkańców (70 mężczyzn i 75 kobiet), w tym 134 katolików i 11 osób wyznania mojżeszowego; wszyscy deklarowali narodowość polską⁸¹.

W wyniku reformy administracyjnej przeprowadzonej w 1954 r., Doły Biskupie oraz Doły Opacie znalazły się w granicach nowo utworzonej gromady Nietulisko z siedzibą GRN w Nietulisku (Wielkim) (ob. Nietulisko Duże), powołanej do życia na mocy uchwały nr 13f/54 WRN w Kielcach z dnia 29 września 1954 r.⁸². W 1956 r. do gromady przyłączono osadę młyńską Doły Opacie z gromady Bukowie⁸³. Jednostka ta została zniesiona w 1969 r., a jej obszar włączony do gromady Kunów⁸⁴, która przetrwała do 1973 r. Od tego czasu Doły Biskupie wchodzą w skład gminy Kunów.

W 2001 r. miejscowość dotknęła powódź, wywołana przerwaniem po intensywnych opadach deszczu zapory ziemnej, stanowiącej pierwszy element przyszej zapory Wióry. W jej wyniku zalanych zostało kilkaset gospodarstw położonych w dolinie rzeki.

Ważnym wydarzeniem w powojennej historii miejscowości było odkrycie w latach 90. XX w. śladów łap i ogonów tekodontów.

JANIK⁸⁵

Nazwa wsi Janik, pierwotnie zapisywana jako Iamnik (1412), Jamnyk (1470-1480), Jamnik (1480), Janniky (1505), Jawnyk, Jamnyk (1529), Iamnyk (1564-65), Jannik (1578), od końca XVIII w. – Janik⁸⁶, ma związek z urozmaiconym ukształtowaniem terenu obfitującym w jamy i zagłębienia.

Miejscowość wchodziła w skład klucza kunowskiego biskupów krakowskich. W 1789 r. przeszła na własność rządową.

Według „Spisu ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 roku” we wsi mieszkało wówczas 131 katolików: 61 mężczyzn, 51 kobiet, 7 dzieci powyżej 7 roku życia oraz 12 dzieci młodszych, a także 6 osób wyznania mojżeszowego – 1 mężczyzna, 1 kobieta, 1 dziecko powyżej 7 lat i 3 dzieci do 7 lat⁸⁷.

W 1870 r. wieś znalazła się w rękach Antoniego Edwarda Fraenkla, a w 1875 r. nabyło ją Towarzystwo Akcyjne Zakładów Górniczych Starachowickich. W 1908 r. właścicielem

⁸⁰ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 2, s. 109.

⁸¹ Skorowidz, s. 83.

⁸² Uchwała Nr 13f/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 29 września 1954 r.

⁸³ Uchwała Nr 12/55 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 17 września 1955 r.

⁸⁴ Uchwała XV/57/68 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 14 października 1968 r.

⁸⁵ ks. A. Bastrzykowski, dz. cyt., s. 415-419.

⁸⁶ Nazwy miejscowe Polski, t. 4, s. 54.

⁸⁷ Spis ludności Diecezji Krakowskiej, s. 238 [132].

majątku został Karol Wilhelm Wickenhagen, a następnie dobra przeszły na jego córkę i zięcia – Marię i Wacława Szczygielskich.

Według Pierwszego Spisu Powszechnego z 1921 r. wieś Janik liczyła 116 budynków mieszkalnych, a jej mieszkańcami było 679 osób – 318 mężczyzn i 361 kobiet, wszyscy zadeklarowali wyznanie rzymskokatolickie i narodowość polską. Leśniczówka Janik obejmowała 9 domów i 41 mieszkańców – 21 mężczyzn i 20 kobiet, również wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej⁸⁸.

Do 1954 r. Janik przynależał do gminy Kunów. Na mocy uchwały nr 13f/54 WRN w Kielcach z dnia 29 września 1954 r. została utworzona gromada Janik z siedzibą GRN w Janiku. W skład jednostki weszły obszary dotychczasowych gromad Janik i Wymysłów (bez kolonii Boksycki) oraz osiedle Zagroda Inwalidów z dotychczasowej gromady Piaski kolonia ze zniesionej gminy Kunów⁸⁹. Dla gromady ustalono 18 członków gromadzkiej rady narodowej. Przetrwiała ona do 1 stycznia 1959 r. Po zniesieniu gromady Janik jej obszar włączono do gromad: Kunów (wieś Janik, kolonię Janik, osadę leśną Janik A i osiedle Zagroda Inwalidów) i Chmielów (kolonię Wymysłów)⁹⁰.

KOLONIA INWALIDZKA⁹¹

Kolonia Inwalidzka powstała w latach 20. XX w. Jej pierwszymi osadnikami i zarazem założycielami byli żołnierze – inwalidzi wojenni, uczestnicy I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej. Otrzymali oni na osiedlenie około 150 ha gruntów w granicach Nietuliska Małego od hrabiny Marii Wielopolskiej, za pośrednictwem Towarzystwa dla Zagród Polskich Inwalidów im. Tadeusza Kościuszki we Lwowie. Teren został podzielony na działki o powierzchni około 9 ha i przekazany siedemnastu inwalidom w uznaniu zasług wojennych oraz jako rekompensata za utracone zdrowie.

KURZACZE

Nazwa wsi związana jest z górnictwem i hutnictwem, wywodzi się od słowa „kurzenie”, oznaczającego wypalanie węgla drzewnego⁹². Początkowo miejscowość stanowiła osadę leśną. Pod koniec XIX w. Kurzacze funkcjonowały jako wieś i folwark w gminie Częstocice, licząc 23 domy zamieszkałe przez 138 osób.

Według „Pierwszego Powszechnego Spisu Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.” we wsi Kurzacze i leśniczówce Sylwan w gminie Częstocice stało 47 domów mieszkalnych, w których mieszkało 284 osoby, w tym 125 mężczyzn i 159 kobiet; wszyscy zadeklarowali wyznanie rzymskokatolickie i narodowość polską. Z kolei leśniczówka Kurzacze liczyła 2 budynki mieszkalne, 32 mieszkańców, w tym 14 mężczyzn i 18 kobiet; wszyscy byli katolikami narodowości polskiej⁹³.

MAŁE JODŁO⁹⁴

Małe Jodło, w dawnych dokumentach występujące jako Międzygórze, Niemsta, Małojędliny, Niemsciny, Małeiadło, Małe Jadło, Maleiadło, Małe jodło, Małejodło⁹⁵,

⁸⁸ Skorowidz, s. 83.

⁸⁹ Uchwała Nr 13f/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 29 września 1954 r.

⁹⁰ Uchwała Nr 21/58 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 18 października 1958 r. o zniesieniu i utworzeniu niektórych gromad w województwie kieleckim (Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 31 grudnia 1958 r., Nr 12, poz. 130).

⁹¹ J. Banasik, To oni 100 lat temu wywalczyli dla nas niepodległość, „Kurier Gminy Kunów” 2019, nr 16, s. 6-9.

⁹² Nazwy miejscowe Polski, t. 5, s. 498.

⁹³ Skorowidz, s. 79-80.

⁹⁴ ks. A. Bastrykowski, dz. cyt., s. 448-449.

⁹⁵ Nazwy miejscowe Polski, t. 6, s. 484.

w przeszłości stanowiło wójtostwo należące do klasztoru świętokrzyskiego w kluczu boleszyńskim. Było ono wydzierżawiane na długie lata lub dożywotnio.

Nazwa miejscowości ma charakter żartobliwy, stanowi połączenie przymiotnika mały i apłatywu – jadło (jedzenie, pokarm).

Według „Spisu ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 r.” we wsi, zwanej wówczas Małe Jadło, mieszkało 12 katolików: 4 mężczyzn, 4 kobiety i 4 dzieci do 7 roku życia⁹⁶.

W 1839 r. wójtostwo zostało przejęte przez Skarb Państwa. W 1868 r. na mocy ukazu z 1868 r. otrzymał je gen. rosyjskiemu Włodzimierzowi Szwarcowi.

Według spisu powszechnego z 1921 r. kolonia Małe Jodło w gminie Waśniów liczyła 8 budynków mieszkalnych i 57 mieszkańców, w tym 28 mężczyzn i 29 kobiet. Wszyscy zadeklarowali wyznanie rzymskokatolickie i narodowość polską⁹⁷.

W 1954 r. kolonia Małe Jodło została włączona w granice nowo utworzonej gromady Bukowie z siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej w Bukowie, odtąd dzieląc z nią wspólne losy administracyjne.

MIŁKOWSKA KARCZMA

Miejscowość powstała prawdopodobnie w połowie XIX w., gdyż nie figuruje w „Tabelli miast, wsi i osad Królestwa Polskiego” z 1827 r. Krótka wzmianka o niej pojawia się natomiast w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego”. W latach 80. XIX w. wieś liczyła 18 domów, 72 mieszkańców, 764 morgi ziemi dworskiej oraz 84 morgi ziemi włościańskiej.

Nazwa wsi wiąże się z prowadzoną na tym terenie działalnością gospodarczą⁹⁸.

Według Pierwszego Spisu Powszechnego z 1921 r. Miłkowska Karczma w gminie Częstocice posiadała 41 budynków mieszkalnych i była zamieszkała przez 296 osób, w tym 131 mężczyzn i 165 kobiet; wszyscy deklarowali wyznanie rzymskokatolickie i narodowość polską⁹⁹.

W czasie II wojny światowej wieś została dwukrotnie spacyfikowana.

NIETULISKO, dziś NIETULISKO DUŻE I NIETULISKO MAŁE

Najstarsze zapisy nazwy miejscowości pochodzą z końca XIII w. W źródłach historycznych występowała ona w różnych formach: Niteliczko (1282?), Nyetoliczko (1368), Nietholiczsko, Netholoczsko (1428), Nyetholyczsko (1470-1480), Nyetholisko, Nyetvlysko, Nyethulisko (1529), Nyetulysko Maior, Nietulisko Minor (1564-1565), Nietulisko maior, Nietulisko minor (1578), Nietulisko duże, Nietulisko małe (1827) oraz Nietulisko duże, Nietulisko małe, Nietulisko fabryczne (1877)¹⁰⁰.

Nazwa wsi Nietulisko może wywodzić się od nazw osobowych Nietolic, Nietoń lub Nietoła. Możliwe jest również jej powiązanie ze staropolskim czasownikiem tolić, tulić, oznaczającym „obejmować”, „przygarniać”, „trzymać w uścisku”. W tym kontekście nazwa powiązana z partykułą „nie” mogła pierwotnie określać miejsce nieprzytulne lub nieprzyjemne.

NIETULISKO DUŻE¹⁰¹

Od XI w. aż do 1789 r. wieś należała do biskupów krakowskich, a następnie stała się własnością rządową.

⁹⁶ Spis ludności Diecezji Krakowskiej, s. 238 [132].

⁹⁷ Skorowidz, s. 88.

⁹⁸ Zob. Nazwy miejscowe Polski, t. 7, s. 134.

⁹⁹ Skorowidz, s. 79.

¹⁰⁰ Nazwy miejscowe Polski, t. 7, s. 439.

¹⁰¹ ks. A. Bastrzykowski, dz. cyt., s. 429-430.

Według „Spisu ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 r.” w miejscowości mieszkało 174 katolików, w tym 74 mężczyzn, 72 kobiety, 14 dzieci od 7 roku życia oraz 14 dzieci do 7 roku życia, a ponadto 5 osób wyznania mojżeszowego (1 mężczyzna, 1 kobieta, 2 dzieci powyżej 7 roku życia i 1 dziecko do 7 lat)¹⁰².

W I połowie XIX w. na terenie wsi został wzniesiony wg projektu Karola Knake zakład walcowniczy wraz z osiedlem przyfabrycznym, znany jako osada fabryczna Nietulisko lub Nietulisko Fabryczne. Przedsiębiorstwo funkcjonowało do 1903 r.

1 (13) stycznia 1867 r., w wyniku reformy administracyjnej Królestwa Polskiego, utworzono gminę zbiorową Nietulisko Duże z siedzibą w Nietulisku Dużym, wchodzącą w skład powiatu opatowskiego. Gmina liczyła 2 531 mieszkańców i obejmowała wsie: Bór Kunowski, Doły Biskupie, Doły Opacie, Krynki, Folwark Kunów, Małachów, Nietulisko Duże, Nietulisko Małe, Prawęcín, Rudka, Udziów i Janik. 1 (13) stycznia 1870 r. gmina została zniesiona i przemianowana na gminę Kunów.

Według spisu powszechnego z 1921 r. wieś Nietulisko Duże (wówczas Wielkie) posiadała 103 budynki mieszkalne i zamieszkiwało ją 629 osób, w tym 306 mężczyzn i 323 kobiety; 626 osób zadeklarowało wyznanie rzymskokatolickie, a 3 – wyznanie mojżeszowe, wszyscy podali narodowość polską. Osada fabryczna Nietulisko Fabryczne obejmowała 61 budynków mieszkalnych i 504 mieszkańców, w tym 244 mężczyzn i 260 kobiet; 500 osób było katolikami, 4 osoby wyznawały religię mojżeszową, wszyscy zadeklarowali narodowość polską¹⁰³.

29 września 1954 r., na mocy uchwały nr 13f/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach, utworzono gromadę Nietulisko z siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej (GRN) w Nietulisku Wielkim (obecnie Nietulisko Duże), jako jedną z 8759 gromad na obszarze Polski. W skład nowej jednostki administracyjnej weszły obszary dotychczasowych gromad: Nietulisko Wielkie, Nietulisko Małe i Doły Biskupie oraz wieś Doły Opacie z dotychczasowej gromady Prawęcín ze zniesionej gminy Kunów¹⁰⁴. Dla gromady ustalono 22 członków gromadzkiej rady narodowej.

29 lutego 1956 r. do gromady Nietulisko przyłączono osadę młyńską Doły Opacie, wydzieloną z gromady Bukowie¹⁰⁵. Gromadę Nietulisko zniesiono 1 stycznia 1969 r., a jej obszar włączono do gromady Kunów¹⁰⁶, która przetrwała do kolejnej reformy administracyjnej. Od 1973 r. wieś wchodzi w skład reaktywowanej gminy Kunów.

NIETULISKO MAŁE¹⁰⁷

W średniowieczu wieś była własnością biskupów lubuskich. W 1514 r., wraz z innymi miejscowościami dóbr opatowskich, przeszła w ręce Krzysztofa Szydłowieckiego. Po jego śmierci część schedy z Nietuliskiem Małym odziedziczyła jedna z jego córek, Elżbieta, zamężna z Mikołajem Radziwiłłem „Czarnym”. Po Radziwiłłach wieś należała kolejno do rodzin: Tworowskich, Ostrogskich, Zasławskich, Lubomirskich i Sanguszków.

Według „Spisu ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 r.” we wsi mieszkało 126 katolików: 74 mężczyzn, 72 kobiety, 9 dzieci powyżej 7 roku życia i 11 dzieci młodszych, a także 11 osób wyznania mojżeszowego – 2 mężczyzn, 2 kobiety, 6 dzieci powyżej 7 roku życia i 1 dziecko do 7 lat¹⁰⁸.

¹⁰² Spis ludności Diecezji Krakowskiej, s. 238 [132].

¹⁰³ Skorowidz, s. 83.

¹⁰⁴ Uchwała Nr 13f/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 29 września 1954 r.

¹⁰⁵ Uchwała Nr 12/55 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 17 września 1955 r.

¹⁰⁶ Uchwała XV/57/68 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 14 października 1968 r.

¹⁰⁷ ks. A. Bastrzykowski, dz. cyt., s. 420-427.

¹⁰⁸ Spis ludności Diecezji Krakowskiej, s. 238 [132].

Od 1752 r. Nietulisko Małe należało, wraz z innymi miejscowościami klucza ostrowieckiego, do Konstancji z Denhoffów 1^ovoto Sanguszkowej 2^ovoto Rogalińskiej. Kolejnymi właścicielami byli: ks. Józef Klemens Czartoryski, ks. Henryk Lubomirski, Jerzy Dobrzański i jego następcy. W latach 30. XIX w. wieś stała się własnością hr. Henryka Łubieńskiego, a od 1845 r. należała do Banku Polskiego. W 1867 r. Nietulisko Małe nabyli w równych częściach hr. Julian Łubieński i Dom Handlowy S.A. Fraenkel w Warszawie, a w 1869 r. dział Łubieńskiego został sprzedany Fraenklowi. W 1880 r. Władysław Laski zakupił majątek ostrowiecki z Nietuliskiem Małym od Fraenkla i podarował go jako wiano córce Marii, zamężnej z hr. Zygmuntem Wielopolskim. W 1889 r. Nietulisko Małe oddzielono od dóbr ostrowieckich, nadając mu odrębną księgę wieczystą. W 1909 r. majątek nabył Stefan Jabłkowski.

Według spisu powszechnego z 1921 r. wieś Nietulisko Małe wraz z kolonią Góry posiadała 58 budynków mieszkalnych i 1 inny budynek zamieszkały, a zamieszkiwało ją 385 osób – 198 mężczyzn i 187 kobiet, wszyscy wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej. Folwark Nietulisko Małe miał 4 budynki mieszkalne i 82 mieszkańców – 36 mężczyzn i 46 kobiet, również wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej¹⁰⁹.

W 1917 r. właścicielem majątku został Henryk Cichowski herbu Wąż, który kupił go od dzieci i spadkobierców Antoniego Rakowskiego: Stanisława, Bogdana, Jadwigi Miketty oraz Heleny 1^ovoto Święcickiej, 2^ovoto Łubieńskiej, i to on zbudował drewniany dwór. Zdaniem prof. Zbigniewa Doliwy-Klepackiego nowa rezydencja stanęła na miejscu dawnego dworu z II połowy XIX wieku, przebudowanego około 1900 r. W 1920 r. właścicielem majątku został Jakub Grobicki, który w latach 20. XX w. nieco rozbudował dwór: dobudował werandę, zagospodarował poddasze na pokój i usypał taras ziemny przed rezydencją. Po jego śmierci właścicielami posiadłości zostali jego dzieci – Antoni Grobicki i Anna Mikułowska Pomorska. W 1944 roku dobra przejęło Skarb Państwa¹¹⁰.

PRAWĘCIN¹¹¹

Nazwa Prawęcín pochodzi od imienia Prawęta lub Prawota. W przeszłości była ona zapisywana jako: Praueczin, Praveczin (1340), Prawanczin (1363), Prauanczin (1386), Prawanczin, Prawanczyn (1400), Prawanczin (1407), de Prawancino (1430), Prawanczyn (1440), Prawiączim (!), Prawianczin (1440), Prawyanczyn, Prawaczyn, Prawyaczyn (1470-80), Pravaczyn (1496), Prawączin, Prandoczin, Prandoczyn (1529), Prawaczyn (1564-65), Prawenczin (1578), od schyłku XVIII w. Prawęcín¹¹².

Początkowo wieś stanowiła osadę leśną. 25 października 1340 r. w Krakowie król Kazimierz III Wielki zezwolił Jadwidze, wdowie po Brożku, oraz jej synom – Falisławowi, Tomisławowi i Wojciechowi – na założenie na obszarze dąbrowy wsi Prawęcín, powiększenie jej o 24 łany i osadzenie na prawie średzkim. Kmiecie wsi zostali uwolnieni od władzy kasztelanów, wojewodów, sędziów, podsędków i innych urzędów. Od tego czasu sprawy mniejsze i większe miały być rozstrzygane przez sołtysa wybranego przez dziedziczkę Jadwigę lub jej synów; w przypadku skarg sołtys odpowiadał przed królem zgodnie z prawem magdeburskim, wezwanie odbywało się pismem królewskim opatrzonym pieczęcią. W przywileju król nadał sołtysowi władzę sądenia spraw kryminalnych, w tym kradzieży, przelania krwi, zabójstwa i innych. Kmiecie zostali zwolnieni od różnych ciężarów na okres 12 lat.

¹⁰⁹ Skorowidz, s. 83.

¹¹⁰ Z. Doliwa-Klepacki, Dwory i dworki oraz ich właściciele w województwie świętokrzyskim, t. 1, Ostrowiec Świętokrzyski 2013, s. 375-378.

¹¹¹ ks. A. Bastrykowski, dz. cyt., s. 405-411.

¹¹² Nazwy miejscowe Polski, t. 9, s. 237.

W kolejnych latach wieś była podzielona na kilka działów, które ostatecznie skupił Tomasz Kalski. To on w ok. 1412 r. pomógł Gniewoszowi z Dalewic w porwaniu Elżbiety Warszówny z zamku w Mychowie, z domu jej stryja Rafała.

W XV w. Prawęcín przeszedł w posiadanie opatów świętokrzyskich, pozostając w ich rękach aż do 1819 r.

Według „Spisu ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 roku” we wsi mieszkało 134 katolików: 42 mężczyzn, 44 kobiety, 20 dzieci powyżej 7 roku życia oraz 28 dzieci młodszych, a także 7 osób wyznania mojżeszowego – 1 mężczyzna, 1 kobieta, 3 dzieci powyżej 7 roku życia i 2 dzieci do 7 lat. Jedna osoba miała 80 lat lub więcej¹¹³.

W 1827 r. we wsi było 20 domów i 151 mieszkańców. W latach 80. XIX w. liczba domów wzrosła do 44, a mieszkańców do 307¹¹⁴.

Według Pierwszego Spisu Powszechnego z 1921 r. wieś Prawęcín liczyła 69 budynków mieszkalnych, a jej mieszkańcami było 506 osób – 231 mężczyzn i 275 kobiet. Wszyscy zadeklarowali wyznanie rzymskokatolickie oraz narodowość polską¹¹⁵.

W 1954 r., w wyniku reformy administracyjnej, Prawęcín wszedł w skład nowo utworzonej gromady Bukowie¹¹⁶, z której w 1961 r. wyłączono go wraz z całością obszaru tej jednostki, tworząc gromadę Chocimów. Po likwidacji gromad w 1969 r. Prawęcín został włączony do gminy Kunów, w której pozostaje do dziś.

RUDKA

W XIV w. Rudka, dawniej zwana Rudą lub Rudnikiem, należała do dziedziców Treścizna. W 1390 r. przekazali ją Jakubowi, plebanowi Gierczyc. Wkrótce pleban Jan wraz z biskupem krakowskim Janem Radlicą dokonali zamiany wsi na dziesięciny z wsi Łukawice i Gierczyce, w wyniku czego Rudka przeszła na własność biskupów krakowskich.

Według „Spisu ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 r.” we wsi mieszkało 26 katolików: 9 mężczyzn, 9 kobiet, 5 dzieci od 7 roku życia i 3 dzieci do 7 roku życia¹¹⁷.

Z kolei „Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.” odnotował w Rudce 7 budynków mieszkalnych, zamieszkałych przez 53 osoby, w tym 26 mężczyzn i 27 kobiet; wszyscy mieszkańcy zadeklarowali wyznanie rzymskokatolickie i narodowość polską¹¹⁸.

UDZICÓW

Wieś Udzców wchodziła w skład klucza kunowskiego.

Według „Spisu ludności diecezji krakowskiej prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1787 r.” mieszkało tu 45 katolików, w tym 17 mężczyzn, 22 kobiety, 12 dzieci od 7 roku życia i 14 dzieci do 7 roku życia. Jedna osoba miała 80 lat lub więcej.

Według spisu powszechnego z 1921 r. kolonia Udzców liczyła 15 budynków mieszkalnych, w których mieszkały 104 osoby (55 mężczyzn i 49 kobiet). Wszyscy zadeklarowali wyznanie rzymskokatolickie i narodowość polską¹¹⁹.

WYMYŚLÓW

¹¹³ Spis ludności Diecezji Krakowskiej, s. 238 [132].

¹¹⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 9, s. 22.

¹¹⁵ Skorowidz, s. 83.

¹¹⁶ Uchwała Nr 13f/54 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach z dnia 29 września 1954 r.

¹¹⁷ Spis ludności Diecezji Krakowskiej, s. 238 [132].

¹¹⁸ Skorowidz, s. 83.

¹¹⁹ Tamże.

Nazwa miejscowości ma charakter żartobliwy i przezwiskowy. Takie określenia nadawano osadom położonym z dala od siedzib ludzkich, w warunkach osadniczo trudnych, i należy je interpretować jako swego rodzaju zarzut, sugerujący, że nic gorszego nie można było wymyślić. W dokumentach miejscowość pojawia się pod różnymi nazwami: Wymysłów-Boksice (1914), Wymysłów (1927), Wymysłów-Długa Wieś oraz Wymysłów-Poprzeczna Wieś (1964).

SADŁOWIZNA dawny majątek wydzielony z Nietuliska Małego, ob. leśnictwo

Nazwa Sadłowizna wywodzi się od nazwy osobowej Sadło lub Sadłos. Majątek ten został wydzielony z obszaru Nietuliska Małego, wchodzącego w skład dóbr ostrowieckich należących do Marii z Laskich i Zygmunta, małżonków hrabiów Wielopolskich. Właścicielem posiadłości był ich syn, Aleksander.

Według spisu powszechnego z 1921 r. leśniczówka Sadłowizna obejmowała 2 budynki mieszkalne, w których mieszkowało 8 osób – 4 mężczyzn i 4 kobiety; 6 mieszkańców wyznawało religię rzymskokatolicką, a 2 prawosławną¹²⁰.

5.2.2. KRAJOBRAZ KULTUROWY

I. Dziedzictwo przyrodnicze

Gmina Kunów wyróżnia się szczególnymi walorami przyrodniczymi na tle województwa świętokrzyskiego. Jej obszar cechuje urozmaicony krajobraz, duża powierzchnia terenów leśnych oraz znaczne zasoby wodne. Według regionalizacji geograficzno-fizycznej Polski, gmina leży na styku dwóch jednostek: Przedgórze Iłżeckiego oraz Wyżyny Sandomierskiej, które rozdziela dolina rzeki Kamiennej.

Północna część gminy ukształtowała się na osadach plejstoceniowych powstałych w wyniku zlodowacenia środkowopolskiego. Dominują tam gleby piaszczysto-gliniaste, a znaczne powierzchnie zajmują lasy. Natomiast południowy obszar opiera się na żyznych glebach lessowych, sprzyjających intensywnemu rolnictwu, dlatego przeważają tam grunty orne oraz sady.

Charakter krajobrazu wzbogacają liczne wąwozy, jary, strome zbocza i niewielkie doliny. Obszar gminy przecinają doliny rzek Kamiennej i Świśliny oraz liczne ciek wodne. Zróżnicowana rzeźba terenu, odmienne typy gleb i rozbudowana sieć hydrograficzna sprzyjają dużej różnorodności świata roślin i zwierząt, które wymagają odpowiedniej ochrony i racjonalnego gospodarowania.

Na terenie gminy Kunów występują różnorodne formy ochrony przyrody, w tym rezerваты, obszary chronionego krajobrazu, użytki ekologiczne oraz pomniki przyrody.

I. 1) Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Kamiennej (OCKDK)

Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Kamiennej jest jednym z 21 obszarów chronionego krajobrazu województwa świętokrzyskiego. Został ustanowiony na mocy Rozporządzenia Nr 12/95 Wojewody Kieleckiego z dn. 29 września 1995 r. w sprawie ustanowienia obszarów chronionego krajobrazu w województwie kieleckim¹²¹. 23 września 2013 r. Sejmik Województwa Świętokrzyskiego przyjął Uchwałę Nr XXXV/617/13 dotyczącą wyznaczenia Obszaru¹²².

¹²⁰ Tamże.

¹²¹ Rozporządzenie Nr 12/95 Wojewody Kieleckiego z 29 września 1995 r. w sprawie ustanowienia obszarów chronionego krajobrazu w województwie kieleckim (Dz. Urz. Woj. Kieleckiego z 1995 r., Nr 21, poz. 145).

¹²² Uchwała Nr XXXV/617/13 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dnia 23 września 2013 r. dotycząca wyznaczenia Obszaru Chronionego Krajobrazu Doliny Kamiennej (Dz. Urz. Woj. Święt. z 2013 r., poz. 3309).

Jego powierzchnia wynosi około 72 634 ha, co czyni go jednym z największych obszarów chronionego krajobrazu w województwie świętokrzyskim. Rozciąga się na terenie dziewięciu gmin: Bałtów, Bodzechów, Brody, Kunów (11 356 ha), Mirzec oraz część obszarów gmin: Pawłów, Skarżysko-Kościelne, Suchedniów, Waśniów, Wąchock.

OCKDK obejmuje obszary położone wzdłuż doliny rzeki Kamiennej oraz jej prawobrzeżnego dopływu – Kamionki, a także rozległe kompleksy leśne Lasów Iłżeckich. Zachodnia część charakteryzuje się bardzo urozmaiconą rzeźbą terenu, na którą składają się kopulaste wzgórza i pagóry powstałe na wychodniach piaskowców oraz osadów piaskowcowo-mułowcowo-ilastych z okresu triasu i jury. W skałach tych występują cienkie warstwy syderetowych rud żelaza, które przez wiele stuleci były eksploatowane, co przyczyniło się do rozwoju górnictwa i hutnictwa wzdłuż doliny Kamiennej.

Główną osią krajobrazową i gospodarczą regionu jest dolina rzeki Kamiennej, tworząca liczne malownicze przełomy przez wzgórza, kuesty i skalne ostańce, szczególnie widoczne w okolicach Krynek, Kunowa, Ćmielowa oraz Bałtowa. Dzięki występowaniu rud żelaza i żyznych gleb brunatnych tereny te zostały wcześniej zasiedlone i intensywnie zagospodarowane, najpierw rolniczo, a później przemysłowo. Mimo silnej ingerencji człowieka zachowało się tu wiele cennych walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, które decydują o dużej atrakcyjności i znaczeniu ekologicznym tego obszaru.

Szczególnie bogata i różnorodna jest szata roślinna, wynikająca z urozmaiconych warunków siedliskowych, zmiennego podłoża skalnego, rzeźby terenu, stosunków wodnych oraz wpływu działalności człowieka. Na obszarach zbudowanych z piaskowcowo-ilastych skał, przykrytych osadami plejstoceniowymi, dominują siedliska ubogie, porośnięte przez bory mieszane i świeże bory sosnowe, tworzące rozległe kompleksy Lasów Iłżeckich. Choć drzewostany te w dużej mierze mają pochodzenie antropogeniczne, wyróżniają się występowaniem licznych rzadkich i chronionych gatunków roślin, takich jak wawrzynek główkowaty, wiśnia stepowa, zawilec wielokwiatowy, len złocisty czy aster gawędka.

Na stromych zboczach doliny Kamiennej, zwłaszcza w rejonie Bodzechowa, Kunowa i Bałtowa, zachowały się fragmenty naturalnych lasów dębowo-lipowych oraz borów mieszanych, a także cenne murawy kserotermiczne z rzadkimi gatunkami, m.in. ostnicą Jana. Na lessowych glebach Wyżyny Sandomierskiej, po prawej stronie rzeki, spotkać można resztki żyznych lasów liściastych – grądów oraz świetlistych dąbrów, w których występują m.in. tojad dziobaty, tojad mołdawski, pluskwica europejska i dzwoniecznik wonny.

I. 2) Obszar Natura 2000 Wzgórza Kunowskie (PLH260039)

Wzgórza Kunowskie są obszarem Natura 2000 ustanowionym w ramach Dyrektywy Siedliskowej jako specjalny obszar ochrony siedlisk (SOO). Zostały zatwierdzone przez Komisję Europejską 8 lutego 2011 r. na podstawie decyzji z 10 stycznia 2011 r. (Dz. Urz. UE L 33 z 8.02.2011 r.). W Polsce obszar ten został ustanowiony na mocy Rozporządzenia Ministra Klimatu i Środowiska z dnia 13 kwietnia 2022 r., opublikowanego w Dzienniku Ustaw RP (poz. 1103), a następnie zaktualizowanego rozporządzeniem z dnia 7 września 2023 r. Wyznaczono go 9 czerwca 2022 r.¹²³.

Teren obszaru leży w województwie świętokrzyskim i obejmuje fragmenty powiatów starachowickiego, ostrowieckiego i kieleckiego, w tym gminy: **Kunów**, Waśniów, Bodzentyn, Pawłów, Bodzechów oraz Brody. Jego powierzchnia wynosi 1868,67 ha.

Obszar znajduje się w obrębie Wyżyny Kieleckiej, na styku czterech mezoregionów: Płaskowyżu Suchedniowskiego, Gór Świętokrzyskich, Wyżyny Sandomierskiej oraz Przedgórze Iłżeckiego. Rzeźba terenu jest zróżnicowana i obejmuje łagodne, rozległe wzgórza, szerokie wierzchowiny oraz płaskodenne doliny rzeczne. Charakterystycznym elementem krajobrazu są liczne odsłonięcia skalne, w tym nieczynne kamieniołomy dolomitu w Dołach

¹²³ Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 33/146 opublikowany: 08.02.2011 r.

Opacich oraz piaskowca w Dołach Biskupich na terenie gminy Kunów. Zbocza dolin rzecznych są poprzecinane wąwozami lessowymi i jarami, co dodatkowo zwiększa atrakcyjność krajobrazową obszaru.

W rejonie Kunowa znajdują się dwa rezerваты przyrody: „Bukowska Góra” oraz „Udziców”, obejmujące najcenniejsze wąwozy. Sieć hydrograficzną tworzą rzeki Kamienna i Świślina wraz z dopływami: Pokrzywianką i Psarką, oraz liczne drobne ciek wodne. Naturalnych zbiorników wodnych jest niewiele, a ich powierzchnia jest ograniczona. Większy zbiornik retencyjny utworzono w miejscowości Wióry, w pobliżu Dołów Biskupich. Dolina Kamiennej wraz z dopływami, zwłaszcza rzeką Świśliną, pełni funkcję ważnego korytarza ekologicznego o znaczeniu ogólnokrajowym.

Na obszarze ostoi stwierdzono 11 typów siedlisk przyrodniczych wymienionych w Załączniku I Dyrektywy Siedliskowej, które zajmują ponad 34% powierzchni obszaru. Do najcenniejszych należą murawy kserotermiczne na zboczach dolin, skarpach i ścianach wąwozów, a także różnorodne łąki oraz starorzecza. Murawy te są siedliskiem wielu rzadkich i zagrożonych w skali kraju gatunków roślin, takich jak wiśnia stepowa, pięciornik skalny, goryczka krzyżowa, powojnik prosty oraz zaraza wielka. Występuje tu również dzwonecznik wonny, gatunek wymieniony w Załączniku II Dyrektywy Siedliskowej.

Na terenie Wzgórz Kunowskich znajdują się także cenne zbiorowiska leśne: grądy, łągi wierzbowe, wierzbowo-topolowe oraz olszowe, a także murawy napiaskowe. Obszar stanowi ważne siedlisko dla wielu chronionych gatunków zwierząt, w tym motyli związanych z wilgotnymi łąkami, takich jak czerwończyk fioletek i modraszek telejus. Występują tu również m.in.: bóbr europejski, wydra, traszka grzebieniasta, kumak nizinny, minóg strumieniowy, minóg ukraiński, brzanka, trzepla zielona, czerwończyk nieparek oraz pachnica dębowa, co podkreśla wysoką wartość przyrodniczą obszaru¹²⁴.

Obszar nie podlega ochronie na podstawie prawa międzynarodowego, ale został objęty dokumentem planistycznym. Nadzór nad nim sprawuje Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Kielcach. Dodatkowo, dla Wzgórz Kunowskich ustanowiono plan zadań ochronnych, przyjęty 28 grudnia 2023 r., który obowiązuje do 31 grudnia 2099 r.

I. 3) Pomniki przyrody

Na terenie gminy Kunów indywidualną ochroną objęto w formie pomników przyrody ożywionej – 3 drzewa, zaś w formie pomników przyrody nieożywionej: 5 głazów narzutowych, odsłonięcie skalne i profile geologiczne. Są to:

Lipa drobnolistna (nr rej. 753) – Nietulisko Duże (część wsi zwana Nietuliskiem Górnym), skraj działki rolnej, naprzeciw posesji nr 22¹²⁵,

Lipa szerokolistna (nr rej. 752) – Prawęcín, skraj działki rolnej obok budynku nr 88, po przeciwnej stronie drogi prowadzącej do części wsi zwanej Komorniki¹²⁶,

Odsłonięcie geologiczne (nr rej. 160) – Doły Biskupie, południowa części nieczynnego kamieniołomu dolomitów na zachodnim zboczu doliny rzeki Świśliny poniżej osiedla Doły Biskupie, dz. nr 442¹²⁷,

Profil geologiczny (nr rej. 161) – Doły Biskupie, północna i północno-zachodnia ściana kamieniołomu na wschodnim zboczu doliny Świśliny, dz. nr 555¹²⁸,

¹²⁴ <http://www.natura2000.tbop.org.pl/>

¹²⁵ Uchwała Rady Miejskiej w Kunowie Nr XXII/162/04 z dn. 26.03.2004 r. w sprawie ustanowienia pomników przyrody (Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z dn. 27.05.2004 r., Nr 83, poz. 1267).

¹²⁶ Tamże.

¹²⁷ Zarządzenie Nr 23/87 Wojewody Kieleckiego z dn. 2.10.1987 r. w sprawie uznania za pomniki przyrody (Dz. Urz. Woj. Kieleckiego z 1987 r., Nr 19, poz. 223).

¹²⁸ Tamże.

Głaz narzutowy (nr rej. 755) – Nietulisko Duże, teren obok budynku szkoły podstawowej, w sąsiedztwie zabytkowych ruin walcowni, dz. nr 686/6¹²⁹,
Głaz narzutowy i wąwóz skalny (nr rej. 163) – Udziarów, dz. nr 219/1, 219/2, 219/3, 217¹³⁰,
Głaz narzutowy (nr rej. 164) – Janik, dz. nr 1078¹³¹,
Głaz narzutowy (nr rej. 165) – Wymysłów, dz. nr 234¹³²,
Głaz narzutowy (nr rej. 166) – Wymysłów, dz. nr 226¹³³,
Profil geologiczny – wąwóz (nr rej. 162) – Nietulisko Duże, działka rolna w pobliżu budynku nr 152, dz. nr 345¹³⁴,
Sosna zwyczajna – Kurzacze, teren za ostatnimi zabudowaniami wsi, przy drodze gminnej biegnącej skrajem lasu¹³⁵.

I. 4) Parki podworskie

Parki podworskie stanowią ważny element krajobrazu, a ponadto są skupiskiem wielu interesujących gatunków roślin.

Park w Chocimowie

Park w Chocimowie otacza dwór ziemiański wybudowany w II połowie XIX w., będący kolejno własnością rodzin Popielów, Cichowskich oraz Ośniałowskich. Jest to park w typie krajobrazowym, założony prawdopodobnie w połowie XIX w., równoległe z budową nowego dworu przez ówczesnych właścicieli majątku Chocimów – Popielów. Podczas jego urządzania wykorzystano nasadzenia z końca XVIII w. oraz z I połowy XIX w., które zdobyły poprzednią rezydencję. W dużej części park został obsadzony lipami, ponadto kasztanowcami, klonami i jaworami. Układ parku porządkowały aleje spacerowe.

Obecnie park zajmuje powierzchnię ponad 2 ha i ma kształt zbliżony do owalu. Wiedzie do niego aleja dojazdowa, poprowadzona szerokim łukiem.

W centralnej części założenia znajduje się dwór, wybudowany na miejscu wcześniejszej budowli. Przed rezydencją rozciąga się przestrzeń zajezdna, w której pierwotnie znajdował się gazon obsadzony kwiatami. Układ parku porządkują aleje spacerowe obsadzone drzewami. Drzewostan charakteryzuje się przewagą nasadzeń liściastych, takich jak lipa, dąb, jawor, wiąz i buk.

Całość założenia znajduje się w dobrym stanie pielęgnacyjnym, wraz z trawiastym prześwitem polanowym. Wiek drzew szacuje się na 80-150 lat.

Kompozycję dopełniają figura Matki Bożej Niepokalanej usytuowana na terenie parku oraz kamienny krzyż na postumencie, stojący przy wjeździe.

Park w Nietulisku Małym

Park w Nietulisku Małym datowany jest na XIX w. Ma nieregularny wieloboczny kształt i liczy 9,5 ha. Zlokalizowany jest po lewej stronie drogi łączącej Kunów z Kolonią Piaski. Od strony zachodniej oraz częściowo północnej graniczy z rzeką Kamienną, od południa z drogą relacji Kunów – Kolonia Piaski, natomiast od wschodu i północnego wschodu z lokalnymi drogami. Od strony południowej zachowało się mocno zniszczone kamienne ogrodzenie.

¹²⁹ Uchwała Rady Miejskiej w Kunowie Nr XXII/162/04 z dn. 26.03.2004 r.

¹³⁰ Zarządzenie Nr 23/87 Wojewody Kieleckiego z dn. 2.10.1987 r.

¹³¹ Tamże.

¹³² Tamże.

¹³³ Tamże.

¹³⁴ Tamże.

¹³⁵ Uchwała Rady Miejskiej w Kunowie Nr XXII/162/04 z dn. 26.03.2004 r.

W centralnej części parku wznosi się wzgórze zwane Kamienną Górą. We wczesnym średniowieczu znajdowało się na nim grodzisko – siedziba rycerska. Do dziś zachowało się charakterystyczne ukształtowanie terenu: szczyt wzniesienia jest płaski, a w jego północno-wschodniej części usytuowany jest kopiec.

U podnóża południowego stoku wzgórza znajduje się drewniany dwór, zorientowany na południowy zachód. Przed nim rozciąga się taras ziemny, ujęty po bokach dwoma świerkami. Na osi tarasu biegnie aleja grabowa, prowadząca do bramy umieszczonej w kamiennym ogrodzeniu. Za dworem teren stoku jest silnie porośnięty roślinnością. Fragment parku, położony na północnym i zachodnim stoku wzgórza, ma charakter górski. Cechują go strome zbocza, masywne głazy piaskowca, wąskie ścieżki biegnące nad urwiskami oraz punkty widokowe, z których rozciąga się panorama na okoliczne łąki i dolinę rzeki Kamiennej. U podnóża grodziska oraz w zachodniej części parku znajdują się dwa tarasy widokowe, wyprofilowane w stoku. Zachodnią część parku zajmują łąki, ograniczone od strony rzeki Kamiennej pasmem drzew.

We wschodniej części parku zlokalizowany był niegdyś folwark, po którym zachowały się pojedyncze budynki. Wjazd na jego teren prowadzi od południowo-wschodniego narożnika założenia. W jego pobliżu znajduje się figura Piety z 1701 r.

Park jest obecnie silnie zaniedbany, gęsto porośnięty samosiewami drzew, dzikimi krzewami oraz chwastami. Pomimo tego jego układ przestrzenny pozostaje czytelny. W niezmienionej formie zachowało się ukształtowanie terenu, widoczny jest również przebieg alejek spacerowych (grabowej i kasztanowej) oraz platform widokowych. Starodrzew tworzą kasztanowce, lipy drobnolistne, graby pospolite, robinie akacjowe, a także pojedyncze egzemplarze sosen, świerków i jesionów. Występują tu również krzewy lilaka oraz czarnego bzu. Wiek drzew liściastych szacuje się na 70-100 lat. Park wymaga intensywnych prac pielęgnacyjnych¹³⁶.

Park w pozostałościach zespołu dworskiego biskupów krakowskich

Dawny dwór biskupów krakowskich w Kunowie otaczał park. W XIX w. liczył on ponad 3 morgi. Obok niego rozpościerał się ogród warzywny o powierzchni ponad morgę. Po II wojnie światowej drzewa w parku były stopniowo wycinane, jego teren przekształcony i na nowo zagospodarowany. Aktualnie trudno ustalić nawet jego zarys¹³⁷.

Park wokół dawnego dworu (potem leśniczówki) w Sadłowiznie

Park został utworzony na bazie istniejącego drzewostanu leśnego, uzupełnionego drzewami szlachetnymi oraz krzewami ozdobnymi. Całość otaczało ogrodzenie z kamiennymi słupkami. Droga do dworu była obsadzona dębami, z których część przetrwała do dziś. Obecnie park jest zaniedbany. Z dawnego ogrodzenia zachowały się jedynie kamienne słupy bramy wjazdowej oraz fragmenty ogrodzenia; brak jest przeseł, bram i furtek.

I. 5) Park przyfabryczny, tzw. ogród przy fabryce

U schyłku XIX w. Ignacy Leonard Kotkowski założył na terenie osady młynarskiej „Doły” park. Nazywano go „ogrodem przy fabryce”. Park zlokalizowany był pomiędzy Świśliną a drogą prowadzącą do Dołów Opacich. W jego obrębie zostały posadzone szlachetne odmiany drzew. Dodatkowo wyposażono go w elementy małej architektury. Od południa usypiano kopiec widokowy, który flankował teren założenia.

¹³⁶ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, D. Pape, S. Olecki, Ewidencja założenia dworsko-parkowego w Nietulisku Małym, gm. Kunów, Warszawa 2009.

¹³⁷ Z. Doliwa-Klepacki, dz. cyt., t. 1, s. 303.

W 1921 r., w związku z budową kolejki prowadzącej do kamieniołomów, park uległ degradacji – wycięto część drzew, a pod tory wykonano nasyp.

Obecnie teren parku jest zarośnięty, a aleje spacerowe uległy zatarciu. Z dawnej małej architektury nic się nie zachowało. Ocalała jedynie część starodrzewu oraz kopiec widokowy, porośnięty gęsto samosiewami i krzakami.

II. Przestrzenne założenia miejskie i wiejskie

II. 1) Układ urbanistyczny Kunowa

Układ przestrzenny Kunowa ukształtował się od średniowiecza. Ważnym momentem w jego rozwoju była II ćwierć XVI w., kiedy to lokacja na prawie magdeburskim dokonana na mocy przywileju z 29 sierpnia 1535 r., wystawionego za zgodą króla Zygmunta Starego przez biskupa Piotra Tomickiego, na trwale wprowadziła Kunów do rzędu miast. W oparciu o dokument lokacyjny zostały wytyczone: rynek, ulice i place, które do dziś stanowią podstawę historycznej struktury miasta.

Układ urbanistyczny Kunowa pokazuje, jak na przestrzeni wieków kształtowało się miasto, które w kolejnych stuleciach stopniowo się rozbudowywało, zachowując jednak swoją zasadniczą, historyczną strukturę. Efektem współczesnego, stosunkowo rygorystycznego przestrzegania zasad planowania przestrzennego przetrwały charakterystyczne cechy małomiasteczkowej zabudowy. Do jego głównych atutów należą:

- zachowanie historycznego układu działek,
- utrzymanie pierzejowej zabudowy oraz odpowiednich gabarytów rewaloryzowanych lub adaptowanych budynków,
- centralne usytuowanie rynku jako kluczowego punktu miasta,
- zachowanie ulic o układzie ukształtowanym w toku rozwoju historycznego,
- wkomponowanie nowego budownictwa w sposób nie naruszający dotychczasowej kompozycji przestrzennej miejscowości.

Do naszych czasów przetrwał kunowski rynek w historycznych granicach oraz rozciągająca się wokół niego siatka ulic przecinających się pod kątem prostym. Nie zachował się ratusz ani dawna drewniana zabudowa miasta, która co jakiś czas padała ofiarą pożarów. Nie dotrwały do naszych czasów dwa kościoły: szpitalny oraz kaznodziejski. Pamiątką po pierwszym z nich jest krzyż stojący przy zbiegu ulic Warszawskiej i Szkolnej. Po drugim pozostały jedynie fragmenty piwnicy, znajdujące się na terenie prywatnym; stąd są niedostępne do zwiedzania, oraz nazwa ulicy – Kaznodziejska.

Najstarszym budynkiem w mieście jest kościół parafialny pw. św. Władysława zbudowany w latach 1625-1637, a wykończony i urządzony w 1642 r., który nieznacznie zmienił swą sylwetkę w stosunku do pierwotnej (uzupełniony o dobudówkę, z niższym dachem, zwieńczony inną wieżą). Usytuowany jest on w znacznej odległości od rynku, po stronie północno-zachodniej, na wzniesieniu. W sąsiedztwie zespołu kościoła parafialnego znajduje się dawny zespół dworski.

Kunowski rynek

Rynek noszący nazwę placu Wolności jest prostokątny, wokół niego stoją murowane domy, przeważnie nakryte dachami dwuspadowymi. Rynek stanowi skwer z fontanną pośrodku i pomnikami: Matki Bożej Niepokalane Poczęcie z 1862 r., Krucyfiksem z 1861 r. wzniesionym w okresie manifestacji patriotycznych poprzedzających wybuch powstania styczniowego oraz współczesnym pomnikiem poświęconym ofiarom II wojny światowej.

II. 2) Układy ruralistyczne

Układy ruralistyczne na terenie gminy Kunów odzwierciedlają tradycyjne formy osadnictwa wiejskiego, kształtowane przez wieki pod wpływem lokalnych warunków przyrodniczych i rolniczych. W wsiach takich jak Chocimów, Doły Biskupie, Janik, Nietulisko Duże, Nietulisko Małe, Prawęcín, przeważa zabudowa rozproszona i szeregowa, często rozwijająca się wzdłuż dróg i granic pól uprawnych, co jest typowe dla obszarów o intensywnym użytkowaniu rolnym. Te układy ruralistyczne zachowują historyczny charakter zagospodarowania przestrzennego, a współczesna zabudowa respektuje tradycyjne relacje przestrzenne, nie naruszając istniejącej struktury osadniczej gminy.

Znaczna część układów osadniczych ma charakter wielodrożny, co jest typowe dla wsi o starej metryce, rozwijających się wzdłuż kilku przecinających się dróg. W takich wsiach zabudowa koncentruje się wokół sieci traktów i ulic, tworząc układ sprzyjający stopniowej rozbudowie osad w miarę wzrostu liczby mieszkańców. Niektóre z nich mają przysiółki, np. Bukowie.

Przykładem wsi o układzie ulicówki w gminie Kunów jest Kolonia Inwalidzka, założona w okresie międzywojennym.

W części miejscowości gminy Kunów, głównie położonych na południu gminy, zachowały się przykłady dawnej zabudowy wiejskiej. Na jej terenie można wyróżnić zasadniczo trzy typy budownictwa: drewnianego, kamienno-drewnianego, z kamienia piaskowcowego.

Zabudowa z kamienia piaskowcowego wynikała przede wszystkim z dostępności tego materiału budowlanego na terenie gminy. W przypadku budynków kamienno-drewnianych miejscowy piaskowiec najczęściej wykorzystywano do stawiania ścian szczytowych (tzw. ogniowych) lub filarów konstrukcyjnych, na których opierała się drewniana więźba dachowa.

Dawne drewniane domy mieszkalne charakteryzowały się konstrukcją zrębową, łączoną na węglach metodą „jaskółczy ogon”, rzadziej ryglową. Zazwyczaj były szalowane deskami i posadowione na kamiennych podmurówkach, a dachy miały kształt szczytowy dwuspadowy. Zachowane budynki mają dziś dachy pokryte dachówką ceramiczną lub współczesnymi materiałami, takimi jak papa, eternit czy blachodachówka. Od frontu często występują charakterystyczne ganeczki, pełniące funkcję zarówno użytkową, jak i dekoracyjną.

Układ przestrzenny zachowanych reliktowych domów jest charakterystyczny dla regionu. Są to budowle jednotraktowe, często o niesymetrycznym układzie funkcjonalnym. W jednym typie domu układ pomieszczeń w trakcie jest następujący: izba (pokój), sień poprzeczna do osi budynku, kuchnia i „izba biała” (pokój). Drugi typ, również jednotraktowy, ma układ: sień ze spiżarką, kuchnia i izba biała.

Budynki te posiadają zwykle okna dwukwaterowe z podziałami poziomymi, często zabezpieczone okiennicami. Wnętrza wyposażone są w trzony kuchenne kaflowe, które zastąpiły dawne trzony kuchenne i kominy murowane z cegły ceramicznej, tynkowane z zewnątrz. W niektórych domach zachowały się również piece kaflowe. W izbach mieszkalnych występują belki powałowe, układane poprzecznie do kierunku traktów, z częścią belek ozdobnie zakończonych i wystających pod okapami.

W szczytkowej formie przetrwała także dawna zabudowa gospodarcza domostw. Kompozycja przestrzenna ocalałych zagród polega na luźnym zestawieniu w czworobok: dom mieszkalny ustawiony szerokofrontowo, fasadą do drogi, w głębi obejścia stodoła (zwykle drewniana), a po bokach najczęściej murowane budynki gospodarcze – stajnie, obory, chlewnie

– niezwiązane bezpośrednio z domem czy stodołą, tworząc charakterystyczną przestrzenną kompozycję zagrody wiejskiej.

Przykładem zachowanego obiektu jest zagroda w Prawęcinnie pod numerem 49 figurująca w GEZ. Dom usytuowany jest przy drodze wiejskiej, frontem skierowanym na południe. Jest to budynek drewniany, o konstrukcji zrębowej, oszalowany deskami, założony na planie prostokąta i posadowiony na podmurówce z kamienia łamanego, wyrównującej spadek terenu w kierunku zachodnim.

Dom posiada stropy belkowe z resztkami wystającymi pod okapem, więźbę dachową płatwiowo-kleszczową oraz dach pokryty płytami eternitowymi. Wnętrze ma układ jednotraktowy – od strony wschodniej znajduje się sień z przejściem na podwórze, z boku izby: kuchnia i pokój.

Za domem rozciąga się gospodarcze podwórze, przy którym wznoszą się obiekty gospodarcze. Przy wschodnim narożu domu znajduje się brama z daszkiem, połączona z zabudowaniami gospodarczymi, tworząc charakterystyczną kompozycję zagrody.

Budynek ma także wartość historyczną – w czasie II wojny światowej służył jako kwatera Świętokrzyskich Zgrupowań Partyzanckich Armii Krajowej „Ponury – Nurt”.

W zaniku są tzw. okólniki, czyli domostwa połączone z zabudową gospodarczą w jedną całość w formie zamkniętego czworoboku z wewnętrznym podwórkim.

W wyniku stopniowej modernizacji wsi drewniane domy i zabudowania gospodarcze coraz częściej są rozbierane, ustępując miejsca nowoczesnemu budownictwu willowemu. Proces ten jest szczególnie zauważalny w północnej części gminy Kunów, gdzie wiele miejscowości, takich jak Janik czy Wymysłów, zyskało charakter osad willowych. Z krajobrazu gminy znikają nie tylko dawne domy mieszkalne i zabudowa gospodarcza, ale także obiekty tradycyjnie związane z wiejskim otoczeniem, takie jak wiatraki czy kuźnie.

III. Założenia dworskie. Dwory.

1) Dwór w Chocimowie

Dwór w Chocimowie został wzniesiony przez rodzinę Popielów, w której posiadaniu majątek pozostawał od XVII wieku. Powstał w miejscu starszego, rozebranego dworu, na polecenie Antoniego Popiela, który w 1874 r. objął Chocimów na wyłączną własność. Projekt rezydencji sporządził architekt Tadeusz Stryjeński, najprawdopodobniej w 1886 r.

Rezydencja jest obiektem murowanym z cegły, otynkowanym, założonym na planie prostokąta, z przybudówką od strony północnej. Budynek jest podpiwniczony, a jego fasada zwrócona jest ku zachodowi. Część północna dworu jest parterowa, pięcioosiowa, przykryta dachem trójspadowym, natomiast część południowa ma dwie kondygnacje i dach namiotowy.

28 września 1920 r. w rezydencji urodził się Marian Ośniałowski – poeta, aktor, dziennikarz i tłumacz, który zmarł w Paryżu w grudniu 1966 r.

2) Dwór w Nietulisku Małym (w stanie ruiny)

Dwór w Nietulisku Małym został wzniesiony w 1917 r. przez Henryka Cichowskiego na miejscu wcześniejszego dworu z II połowy XIX wieku. Zdaniem Zbigniewa Doliwy-Klepackiego nowa rezydencja stanęła w miejscu starszego obiektu, pochodzącego z II połowy XIX w., przebudowanego około 1900 r. W latach 20. XX w. Jakub Grobicki dokonał rozbudowy dworu, w wyniku której przesunięto jego oś kompozycyjną, dobudowano werandę, a przed budynkiem usypano taras ziemny.

Po II wojnie światowej w dworze urządzono dom starców, a w latach 1947-1999 mieściło się w nim biuro lokalnej kopalni kamienia oraz mieszkania jej dyrektora i dwóch rodzin pracowników. W kwietniu 2022 r. budynek uległ poważnemu zniszczeniu na skutek pożaru i obecnie znajduje się w stanie ruiny.

Dwór w Chocimowie

Dwór w Chocimowie

Dwór w Chocimowie

Dwór w Nietulisku Małym

Dwór w Nietulisku Małym

Dwór był obiektem drewnianym, wzniesionym na planie prostokąta, z dobudówką od strony zachodniej, przykrytym dachem dwuspadowym. Do budynku prowadziły szerokie, kilkustopniowe schody, podkreślające reprezentacyjny charakter rezydencji.

3) Dwór w Kunowie

Historia dworu w Kunowie sięga głębokiego średniowiecza i nierozdzielnie wiąże się z dziejami biskupów krakowskich. U schyłku XI wieku, na mocy nadania księcia Władysława I Hermana, otrzymali oni rozległe dobra w ziemi sandomierskiej. Dla sprawniejszego zarządzania podzielono je na cztery klucze administracyjne, z których jednym był klucz kunowski, z siedzibą w Kunowie. W głównej miejscowości klucza wzniesiono dwór, pełniący funkcję rezydencji administratora oraz miejsca pobytu biskupów podczas ich wizyt w regionie.

Dwór był wielokrotnie przebudowywany lub wznoszony od nowa. Nie zachowały się informacje o dacie budowy pierwszego obiektu, jednak z monografii ks. Aleksandra Bastrzykowskiego wynika, że istniał on już pod koniec XIII w. Autor wspomina, iż w styczniu 1271 roku Otto i Żegota z rodu Toporczyków, działając z polecenia księcia Bolesława Wstydlivego, napadli na dwór biskupi w Kunowie i uprowadzili z niego bpa Pawła z Przemankowa. Wiadomo również, że w połowie XV w. biskup Zbigniew Oleśnicki rozbudował zabudowania dworskie, natomiast Piotr Tomicki, biskup krakowski w latach 1524-1535, wznosił nowy dwór.

W 1411 r., wracając z wyprawy grunwaldzkiej, zatrzymał się tu król Władysław II Jagiełło, zmierzający do Opatowa, gdzie oczekiwała na niego królowa Anna. W kolejnych stuleciach gościli tu także Zygmunt II August oraz car Piotr I Wielki.

Najprawdopodobniej pierwsze rezydencje biskupie były drewniane. Ich pierwotna lokalizacja nie jest dziś jednoznacznie ustalona, jednak wiele wskazuje na to, że znajdowały się w obrębie lub w pobliżu wzgórza kościelnego. Tam też wzniesiono pierwszy drewniany kościół parafialny. Wokół dworu i świątyni rozwijały się funkcje gospodarcze Kunowa. Dziewiętnastowieczne plany miasta wskazują, że tereny dworskie pokrywają się z obszarem zajmowanym przez nie już w XIII w. Na wzgórzu, w miejscu dawnej austerii i późniejszej wikarówki, odnaleziono sklepienie, murowane piwnice, które mogą być pozostałością po pierwotnym, XIII-wiecznym dworze.

W II połowie XVIII w. wzniesiono nowy, murowany dwór, najprawdopodobniej w 1775 r. Obiekt ten zaznaczony jest na planie Kunowa z 1821 r. Opis miasta z 1789 r. wspomina o zabudowaniach dworskich, drewnianych oraz o stosunkowo niedawno wybudowanym dworze, a także o ekonomii z 1782 r., gorzelnii z 1778 r. i austerii z 1799 r.

Po II wojnie światowej w budynku mieściła się szkoła podstawowa, a następnie siedziba Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”. W II połowie XX w. dwór uległ znaczącej degradacji, a jego stan techniczny znacznie się pogorszył, co doprowadziło m.in. do częściowego zawalenia się dachu. W 1998 r. obiekt zakupił Andrzej Marek Pawlikiewicz. W 2000 r. dwór doszczętnie spłonął.

W latach 2001-2005 budynek został odbudowany. Odtworzono jego bryłę, zmieniając jednocześnie całkowicie układ wnętrza, dostosowując je do nowych funkcji. Po zakończeniu prac dwór pełnił rolę ośrodka noclegowego i miejsca organizacji imprez okolicznościowych. Na parterze znajdowały się sala bankietowo-konferencyjna, zaplecze gastronomiczne, bar, pomieszczenia biurowe oraz część prywatna właściciela, natomiast na poddaszu urządzono pokoje gościnne.

Dwór usytuowany jest na wysokiej skarpie, stromo opadającej ku wschodowi, dlatego jego wschodnia część została posadowiona na wysokiej podmurówce. Front budynku skierowany jest ku południowi. Stanowi go obiekt murowany z cegły, wzniesiony na rzucie prostokąta, przykryty czterospadowym dachem pokrytym ciemnobrązową blachodachówką. Na poddaszu znajdują się facjaty, a do elewacji południowej przylega szeroki taras. Przed

dworem zlokalizowane są sklepione piwnice, zwane lochami, których wejścia są obecnie zamurowane.

Tytułem uzupełnienia

Nie dotrwały do naszych czasów dwory w Janiku i na Jeleńcu (sołectwo Kurzacze). Dwór w Janiku został rozebrany w okresie powojennym. Na jego miejscu wybudowano szkołę. Dwór w Jeleńcu spłonął po II wojnie światowej. W 2025 r. z GEZ został wykreślony dawny dwór, a potem leśniczówka na Sadłowiźnie (sołectwo Kolonia Inwalidzka).

IV. Obiekty sakralne

IV. 1) Kościoły

Na terenie gminy wznoszą się trzy kościoły:

- kościół pw. św. Władysława w Kunowie,
- kościół pw. św. Franciszka z Asyżu w Nietulisku Dużym,
- kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Janiku.

Na szczególną uwagę spośród tych obiektów zasługuje XVII-wieczny kościół w Kunowie, wyróżniający się bogato rzeźbionymi ołtarzami wykonanymi przez miejscowych kamieniarzy. Świątynię otacza kamienny mur, w który wkomponowane są stacje drogi krzyżowej oraz liczne tablice epitafijne. W sąsiedztwie kościoła stoi murowana dzwonnica, wzniesiona w 1896 r. według projektu Wojciecha Gersona.

Kościół w Nietulisku Dużym został wybudowany w latach 1991-1996 według projektu inż. Zdzisława Sabatowskiego. Nadzór nad realizacją inwestycji sprawował ks. Wiesław Skrzypczyk.

Budowę kościoła w Janiku była prowadzona w latach 1997-2000.

Tytułem uzupełnienia

W przeszłości w Kunowie istniały jeszcze dwa kościoły: szpitalny oraz kaznodziejski. Oba zostały rozebrane w pierwszej ćwierci XIX wieku. Pamiątką po kościele szpitalnym pw. św. Leonarda oraz otaczającym go cmentarzu przykościelnym jest kamienny krzyż na postumencie, zlokalizowany przy skrzyżowaniu ulic Warszawskiej i Szkolnej. Natomiast po dawnym kościele kaznodziejskim pw. świętych Szymona i Judy zachowały się relikty przy ul. Chocimowskiej.

IV. 2) Kaplice

Kaplica św. Katarzyny, wznosząca się na terenie nieistniejącej dziś wsi Kaplica, uchodzi za najstarszą w Polsce wolnostojącą kaplicę. Została zbudowana w 1430 roku w stylu gotyckim z fundacji biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego, późniejszego kardynała. Pełniła funkcję słupa granicznego, wyznaczającego granicę pomiędzy kluczami dóbr biskupów krakowskich: iłżeckim i kunowskim, przy trakcie iłżeckim.

IV.3) Przydrożne krzyże, kapliczki, figury świętych

Na terenie gminy Kunów – w oparciu o inwentaryzację przeprowadzoną przez Pawła Gawrona, prezesa Stowarzyszenia „Witulini” nad Świśliną – znajduje się łącznie ponad 200 krzyży, kapliczek i figur świętych.

Tabela 1: Liczbowe zestawienie krzyży, figur i kapliczek

Miejscowość	liczba krzyży, figur i kapliczek
Biechów	3
Boksycka	5
Bukowie	7
Chocimów	8
Doły Biskupie	24
Janik	9
Kolonia Inwalidzka	8
Kolonia Piaski	1
Kunów	61
Kurzacze	3
Małe Jodło	4
Miłkowska Karczma	6
Nietulisko Duże	24
Nietulisko Małe	14
Prawęcín	15
Rudka	5
Udziców	5
Wymysłów	2
Razem	204

Źródło: Krzyże, figurki i kapliczki przydrożne na terenie Gminy Kunów, red. P. Gawron, Doły Biskupie 2022

Przydrożne krzyże, kapliczki i figury świętych od wieków wpisują się w krajobraz polskiej wsi i miasteczek. Stanowią one trwałe świadectwo wiary, tradycji oraz lokalnej historii. Często fundowane były jako wotum wdzięczności, prośby o opiekę lub pamiątka ważnych wydarzeń, zarówno rodzinnych, jak i społecznych. Do dziś są miejscami modlitwy, zadumy i spotkań mieszkańców, szczególnie podczas nabożeństw majowych, procesji czy innych uroczystości religijnych. Niezależnie od formy, niosą głębokie znaczenie duchowe i kulturowe, przypominając o wartościach, które kształtowały życie kolejnych pokoleń. Oprócz wymiaru religijnego często posiadają również znaczenie patriotyczne i społeczne.

Na terenie gminy Kunów, ze względu na bogate tradycje kamieniarskie oraz miejscowe złoże piaskowca, szczególnie liczne są kamienne krzyże i figury świętych umieszczane na postumentach czasem kolumnach. Wiele z nich charakteryzuje się wysokim kunsztem artystycznym oraz starannością wykonania. Często opatrzone są interesującymi inskrypcjami, które pozwalają dokładnie określić czas ich powstania, fundatorów oraz okoliczności ich wzniesienia. Napisy te nie tylko są nośnikiem wiedzy historycznej, ale stanowią także cenne źródło do badań nad dawnym językiem i obyczajowością.

Wśród przydrożnych figur znajdujących się na terenie gminy Kunów zdecydowanie przeważają wizerunki Matki Bożej. Obok nich spotkać można także figury Jezusa, niekiedy przedstawianego jako Dzieciątko Jezus, a także przedstawienia świętych, takich jak św. Jan Nepomucen oraz św. Barbara. Obecność figury św. Barbary, patronki górników, nie jest przypadkowa – region ten od wieków związany jest z tradycjami górniczo-hutniczymi oraz kamieniarskimi, co znalazło swoje odzwierciedlenie w lokalnej pobożności i doborze patronów.

Z kolei św. Jan Nepomucen, uznawany za opiekuna chroniącego przed powodzią i klęskami żywiołowymi, był szczególnie czczony na terenach narażonych na częste wylewy rzek, a do takich należy gmina Kunów. Jego figury miały zapewniać mieszkańcom ochronę przed niszczycielskimi żywiołami, które co jakiś czas dotykały okolicę.

W pobliżu remiz strażackich są często umieszczane figury św. Floriana, patrona strażaków; to podkreśla znaczenie ochrony przed pożarami i troskę o bezpieczeństwo lokalnej

społeczności. Na uwagę zasługują również pojedyncze, charakterystyczne realizacje: w Nietulisku Małym znajduje się figura św. Heleny, w Kunowie – św. Władysława – patrona parafii, natomiast w Kolonii Piaski – św. Franciszka. Różnorodność tych przedstawień świadczy o bogactwie lokalnej tradycji religijnej oraz o silnej potrzebie duchowej opieki, jaką mieszkańcy powierzali swoim patronom.

Do niezwykle interesujących przykładów rzeźby sakralnej należy Pieta pod krzyżem, znajdująca się na terenie parku dworskiego w Nietulisku Małym z początku XVIII w. Przedstawienie Matki Bożej trzymającej na kolanach martwe ciało Chrystusa cechuje się dużym ładunkiem emocjonalnym. Rzeźba ta skłania do refleksji i zadumy, stanowiąc ważny element zarówno krajobrazu kulturowego, jak i duchowego tego miejsca.

Istotnym elementem krajobrazu sakralnego gminy Kunów są kapliczki szafkowe. Mają one formę płytkich, prostych skrzynek, przykrytych dwuspadowym daszkiem i zamykanych oszklonymi drzwiczkami. Najczęściej wykonywane są z drewna i zawieszane na drzewach, słupach lub ścianach domów. W ich wnętrzu znajdują się wizerunki Matki Bożej, Jezusa, rzadziej świętych. Na terenie gminy Kunów bardzo często spotkać można obrazy Matki Bożej Licheńskiej – Bolesnej Królowej Polski, co związane jest z bliskością sanktuarium Matki Bożej Bolesnej Królowej Polski – Pani Ziemi Świętokrzyskiej.

Kapliczki, krzyże, figury świętych stanowią nie tylko cenny element dziedzictwa kulturowego regionu, lecz także ważny symbol tożsamości lokalnej, łącząc w sobie wiarę, historię oraz tradycję przekazywaną z pokolenia na pokolenie.

Krzyż poświęcony pamięci gen. T. Kościuszki w Kunowie

Figura św. Jana Nepomucena w Kunowie

IV. 3) Cmentarze grzebalne

Cmentarz grzebalny parafii pw. św. Władysława w Kunowie

Cmentarz parafialny w Kunowie został założony około 1810 r., a następnie dwukrotnie powiększony – w latach 1884 i 1930. Na jego terenie znajduje się wiele pomników, spośród których wyróżniają się: pomnik Józefa Łackiego – oficera wojsk polskich i nadleśnego lasów

rządowych, zmarłego 24 listopada 1842 r., kolumna Franciszka Fornalskiego – wachmistrza pułku gwardii ułanów Księstwa Warszawskiego i kawalera licznych orderów, zmarłego 23 grudnia 1862 r., pomnik w kształcie trumny Józefa Fornalskiego; a także pomniki rodzin Patków i Popielów.

Na cmentarzu spoczywają również księża: Myszkowski, Jan Chryzostom Dąbrowski, Antoni Dąbrowski, Jan Jopowicz czy Józef Marcein Jopkiewicz. Znajdują się tu także: mogiła powstańców styczniowych oraz mogiła poległych w czasie II wojny światowej.

Cmentarz grzebalny parafii pw. św. Franciszka z Asyżu w Nietulisku Dużym

Został założony w 1992 r. Góruje nad nim krzyż postawiony w grudniu 1992 r., odnowiony w listopadzie 2017 r. i poświęcony 9 marca 2018 r. przez ks. bpa Edwarda Frankowskiego.

V. Założenia przemysłowe

W Nietulisku Dużym zachowały się pozostałości zakładu walcowniczego z I połowy XIX w., będące świadectwem rozwoju przemysłu w tym okresie. Do naszych czasów przetrwały monumentalne ruiny hal i budynków gospodarczych w stylu klasycystycznym, ciekawie rozplanowane osiedle robotnicze, budynek zarządu, który obecnie pełni funkcję szkoły, oraz fragmenty dawnego układu wodnego.

W miejscowości Doły Biskupie znajduje się zespół przemysłowy dawnej fabryki tektury „Witulín”, związanej z rodziną Gombrowiczów, który również stanowi cenny przykład dziedzictwa przemysłowego.

VI. Obiekty gospodarcze

Do ciekawszych obiektów gospodarczych znajdujących się na terenie gminy Kunów należą dawny spichlerz podworski w Kunowie oraz pozostałości zabudowań folwarcznych w Chocimowie.

VII. Miejsca pamięci narodowej

Historia gminy Kunów naznaczona jest licznymi wydarzeniami, które świadczą o aktywnym udziale jej mieszkańców w walkach o wolność i niepodległość. Wiele pokoleń brało udział w zrywach narodowowyzwoleńczych, wojnach oraz działaniach konspiracyjnych, dając wyraz swojemu patriotyzmowi i przywiązaniu do Ojczyzny. Potwierdzeniem tej bogatej i często tragicznej historii są zachowane do dziś miejsca pamięci narodowej, które stanowią trwałe świadectwo poświęcenia, odwagi i ofiary poniesionej przez lokalną społeczność.

Zgodnie z art. 2 projektu Ustawy o miejscach pamięci narodowej, przygotowanej przez grupę posłów w grudniu 2007 roku, miejscami pamięci narodowej są „grób lub cmentarz wojenny, nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości, upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec, a także inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami istotnymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, w tym tablica pamiątkowa”.

Pomnik pamięci ofiar niemieckiego terroru w Miłkowskiej Karczmy

Do miejsc pamięci narodowej na terenie gminy Kunów należą:

Tabela 2:

<p>Kunów Plac Wolności dz. 1413 GEZ</p>	<p>Pomnik wzniesiony w 1861 r. z inicjatywy ks. Jana Chryzostoma Dąbrowskiego – proboszcza kunowskiego, dla uczczenia pamięci 5. uczestników manifestacji patriotycznej poległych w Warszawie 27 lutego 1861 r.</p>
<p>Kunów Plac Wolności dz. 1413, 1414/2</p>	<p>Skwer Powstańców Styczniowych – upamiętniający 150. rocznicę wybuchu powstania styczniowego, ustanowiony uchwałą Rady Miejskiej w Kunowie z 20 stycznia 2013 r.</p>
<p>Kunów Plac Wolności dz. 1414/2</p>	<p>Pomnik w formie bloku z czerwonego piaskowca, zwieńczonego krzyżem, na podwyższeniu z kamieni, z tablicą na frontowej stronie z napisem: „POLEGŁYM W WALCE / Z NIEMIECKIM FASYZMEM / O / WOLNOŚĆ POLSKI / 1939 – 1945 / MIESZKAŃCY GMINY / KUNÓW / 1982 R.”</p>
<p>Kunów cmentarz parafialny dz. 1921</p>	<p>Pomniki: ks. Antoniego Dąbrowskiego – proboszcza szpitalnego w Kunowie i ks. Jana Chryzostoma Dąbrowskiego – proboszcza parafii Kunów – uczestników powstania styczniowego</p>
<p>Kunów cmentarz parafialny dz. 1921</p>	<p>Płyta nagrobna Michała Szumlińskiego – uczestnika powstania styczniowego zesłanego na Sybir</p>
<p>Kunów cmentarz parafialny dz. 1921</p>	<p>Płyta nagrobna Rocha Skalskiego – uczestnika powstania styczniowego zesłanego na Sybir</p>

Kunów cmentarz parafialny dz. 1921	Pomnik na grobie Franciszka Fornalskiego, żołnierza napoleońskiego, kawalera francuskiej Legii Honorowej i orderu Virtuti Militari.
Kunów cmentarz parafialny dz. 1921 GEZ	Mogiła ofiar II wojny światowej, z kamienną płytą zawierającą napis: „PAMIĘCI / POLSKICH ŻOŁNIERZY / POLEGŁYCH PODCZAS / II WOJNY ŚWIATOWEJ / MIESZKAŃCY I WŁADZE / GMINY KUNÓW / KUNÓW / 2013 r.
Kunów cmentarz parafialny dz. 1921 GEZ	Mogiła powstańców styczniowych
Kunów fasada kościoła dz. 3845	Tablica pamięci gen. Tadeusza Piskora
Kunów ul. Kościelna dz. 1899 GEZ	Pomnik gen. Tadeusza Kościuszki wystawiony w 1917 r. w 100. rocznicę Jego śmierci
Janik (Kaplica) dz. 163/1200 GEZ Rejestr zabytków nieruchomych Nr rej. A.608, z dn. 27.04.1984 r., z dn. 28.09.1989 r.	Tablica z napisem: „MIEJSCE WALK POWSTAŃCÓW 1863 r.” na kaplicy św. Katarzyny
Kolonia Inwalidzka dz. 152/2 i 91/2	Pomnik upamiętniający założycieli i pierwszych osadników wsi Kolonia Inwalidzka: inwalidów wojennych – uczestników I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej
Kolonia Inwalidzka dz. 162/1200	Tablica upamiętniająca miejsce rozstrzelania przez Niemców Władysława Skowrona lat 19, 17 października 1943 r. w Kolonii Inwalidzkiej.
Kolonia Inwalidzka Zielony krzyż dz. 256/1201	Metalowy wysoki krzyż z metalową tablicą opatrzoną napisem: „BÓG † HONOR † OJCZYZNA // ŻOŁNIERZOM / ODDZIAŁU POWSTAŃCZEGO / POLEGŁYM W TYM MIEJSCU / 16 XII 1863 / W WALCE Z WOJSKAMI ROSYJSKIMI // 38 POLEGŁYCH POWSTAŃCÓW / ZOSTAŁO POCHOWANYCH / NA CMENARZU PARAFIALNYM / W KUNOWIE // BRYGADA POLSKICH DRUŻYN STRZELECKICH / NADLEŚNICTWO OSTROWIEC ŚWIĘTOKRZYSKI” / 2021”, upamiętniająca miejsce potyczki powstańców styczniowych z oddziału majora Łady z Rosjanami.
Kurzacze (Jeleniec) dz. 86/1200	Granitowa płyta na kamieniu z napisem: „Matko Boska Akowska, / prowadź swych żołnierzy /przed tron Boży ! /ŻOŁNIERZOM A.K. / ODDZIAŁU PARTYZANCKIEGO / KOMENDANTA POR. / PŁK. „SZAREGO” /ANTONIEGO HEDY, / KTÓRZY POLEGLI W ZWYCIĘSKIEJ BITWIE / Z ŻANDARMERIĄ NIEMIECKĄ W JELEŃCU / DNIA 1 KWIETNIA 1944 r. / KOLEDZY z A.K. / I „SZARACY” A.D. 1996”

Milkowska Karczma 64 dz. 79/8 GEZ	Pomnik pamięci ofiar niemieckiego terroru
Nietulisko Duże wyspa na stawie fabrycznym dz. 677 GEZ	Pomnik ofiar terroru II wojny światowej opatrzony tablicą z napisem: „POLEGŁYM i ZAMORDOWANYM / PRZEZ OKUPANTA / W LATACH 1939-1945 / MIESZKAŃCOM / NIETULISKA I OKOLICY / NIETULISKO 1969 r.”
Nietulisko Małe 122 park dworski – zach. stok grodziska dz. 395/2	Napis wykuty w skale upamiętniający zamordowanych przez Niemców: Czesława Skowrona ps. Kuna lat 16 i Stefana Zarębę ps. Sosna lat 18; wyk. Zygmunt Skwirowski
Prawęcın 49 GEZ	Kwatera Świętokrzyskich Zgrupowań Partyzanckich Armii Krajowej Ponury – Nurt 1942-1945

VIII. Symbolika gminy Kunów

Do najważniejszych atrybutów, czyli symboli gminy Kunów, należą herb oraz flaga gminy.

Herbem gminy jest podkowa umieszczona na tarczy, zwrócona ocelami ku górze, wewnątrz której znajduje się młot górniczy. Tło tarczy ma kolor niebieski, podkowa jest żółta (złota), natomiast młot czerwony z żółtym (złotym) członkiem. Barwy gminy określa flaga w kolorach: niebieskim, żółtym i czerwonym¹³⁸.

Zgodnie z Uchwałą Nr L/346/14 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 27 lutego 2014 r. w sprawie wprowadzenia zmian w Statucie Miasta i Gminy Kunów (§ 7 ust. 3) „zarówno herb, jak i flaga mogą być używane w miejscach publicznych na terenie całego kraju, w sytuacjach wymagających uroczystej oprawy, podczas świąt państwowych i lokalnych, rocznic, w okolicznościach podkreślających ich niepowszechny, szczególny charakter. Stowarzyszenia mające siedzibę na terenie Gminy Kunów, Komendant Powiatowy Policji w Ostrowcu Św., Komendant Komisariatu Policji w Kunowie oraz jednostki organizacyjne gminy mogą używać herbu i flagi w zakresie promocji Gminy z uwzględnieniem niepowszechnego i szczególnego ich charakteru”¹³⁹.

¹³⁸ Uchwała Nr VII/55/2003 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 21 lutego 2003 r. w sprawie: uchwalenia Statutu Miasta i Gminy Kunów (§ 7, ust. 1 i 2).

¹³⁹ Uchwała Nr L/346/14 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 27 lutego 2014 r. w sprawie wprowadzenia zmian w Statucie Miasta i Gminy Kunów.

IX. Instytucje i organizacje działające na niwie kultury

IX. 1) Instytucje gminne

Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Kunowie

Kluczową instytucją kultury na terenie gminy Kunów jest Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Kunowie wraz z filiami w Bukowiu oraz na Janiku. Przy bibliotece działają zespoły ludowe: „Bukowianie”, „Chocimowianie”, „Kunowianie”, „Nietuliszczanie”, a także Strażacka Orkiestra Dęta, które kultywują lokalne tradycje i aktywnie uczestniczą w życiu kulturalnym gminy.

Biblioteka prowadzi szeroką współpracę z parafią św. Władysława w Kunowie, jednostkami Ochotniczych Straży Pożarnych, przedszkolami oraz szkołami z terenu gminy. Stanowi ważne miejsce spotkań dla mieszkańców, środowisk twórczych oraz organizacji pozarządowych. W jej budynku mieści się również Gminne Centrum Informacji, pełniące funkcję informacyjną i promocyjną.

IX. 2) Placówki oświatowe

Bardzo ważną rolę w pielęgnowaniu dziedzictwa kulturowego odgrywają placówki oświatowe oraz opiekuńczo-wychowawcze. To nie tylko miejsca nauki i wychowania, ale także istotne ośrodki kultury, szczególnie w środowiskach wiejskich. Szkoły i przedszkola aktywnie uczestniczą w kultywowaniu lokalnych tradycji, organizując uroczystości patriotyczne, akademie, konkursy artystyczne, warsztaty oraz spotkania z twórcami i regionalistami. Dzięki temu dzieci i młodzież poznają historię regionu, rozwijają poczucie przynależności do wspólnoty lokalnej oraz uczą się szacunku dla wartości kulturowych i społecznych.

Placówki opiekuńczo-wychowawcze z kolei wspierają rozwój społeczny, emocjonalny i kulturowy swoich podopiecznych, umożliwiając im aktywne uczestnictwo w życiu kulturalnym gminy i integrując społeczność lokalną. Dzięki temu dziedzictwo kulturowe regionu nie tylko jest chronione, ale również twórczo rozwijane i przekazywane kolejnym pokoleniom.

Na terenie gminy działają:

- 1) Publiczna Szkoła Podstawowa im. Antoniego Hedy „Szarego” w Kunowie,
- 2) Zespół Szkolno-Przedszkolny w Janiku,
- 3) Publiczna Szkoła Podstawowa w Wymysłowie,
- 4) Publiczne Przedszkole w Kunowie,
- 5) Publiczna Szkoła Podstawowa im. Stanisława Staszica w Nietulisku Dużym.

IX. 3) Sektor NGO

Na terenie gminy Kunów działa wiele organizacji pozarządowych, które odgrywają istotną rolę w życiu społecznym i kulturalnym mieszkańców. NGO wspierają inicjatywy edukacyjne, kulturalne i społeczne, integrując lokalną społeczność i rozwijając aktywność obywatelską. Dzięki ich działalności możliwe jest zarówno zachowanie tradycji, jak i wprowadzanie nowych form współpracy i wsparcia dla mieszkańców gminy.

Koła gospodyń wiejskich (KGW)

Na terenie gminy Kunów prężnie działają koła gospodyń wiejskich, które od dawna odgrywają ważną rolę w życiu społeczności lokalnej. Pierwotnie wspierały kobiety wiejskie

i ich rodziny, szczególnie w prowadzeniu gospodarstw domowych i wiejskich. Obecnie ich działalność koncentruje się głównie na podtrzymywaniu i kultywowaniu tradycji oraz zwyczajów lokalnych, regionalnych i ogólnopolskich, organizując wydarzenia kulturalne, warsztaty rękodzielnicze, festyny i uroczystości folklorystyczne. Dzięki temu koła gospodyń wiejskich nie tylko zachowują dziedzictwo kulturowe, ale także integrują społeczność i wzmacniają poczucie tożsamości lokalnej.

Na terenie gminy Kunów funkcjonują:

- 1) KGW w Dołach Biskupich,
- 2) KGW „Kalina” w Nietulisku Dużym,
- 3) KGW w Kolonii Piaski,
- 4) KGW Bukowianie w Bukowiu,
- 5) KGW Chocimowianki w Chocimowie,
- 6) KGW w Janiku,
- 7) KGW w Prawęcinnie,
- 8) KGW w Nietulisku Małym,
- 9) KGW w Kolonii Inwalidzkiej,
- 10) KGW w Karczmie Miłkowskiej „Karczmarki”.

Ochotnicze straże pożarne (OSP)

Głównym zadaniem jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej (OSP) jest zwalczanie pożarów, klęsk żywiołowych oraz innych zagrożeń. Jednak poza swoją podstawową misją strażacy zrzeszeni w OSP aktywnie prowadzą także działalność kulturalną i społeczną, mającą na celu m.in. podtrzymywanie lokalnych tradycji i zwyczajów. Same remizy strażackie pełnią rolę lokalnych centrów kultury, będąc miejscem spotkań społeczności oraz organizacji wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych.

Na terenie gminy Kunów działają:

- 1) OSP w Kunowie,
- 2) OSP w Dołach Biskupich,
- 3) OSP w Bukowiu,
- 4) OSP w Prawęcinnie,
- 5) OSP w Janiku,
- 6) OSP w Nietulisku Małym,
- 7) OSP w Nietulisku Dużym.

Stowarzyszenia i fundacje

Na terenie gminy Kunów sektor NGO jest licznie reprezentowany przez stowarzyszenia rejestrowane, nierejestrowane i fundacje. Większość z nich w swych celach statutowym na działania związane z dziedzictwem kulturowym. Swoją siedzibę mają tu:

- 1) Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Kunowskiej, zarejestrowane 30 sierpnia 2001 r.,
- 2) Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Bukowie i Okolic, zarejestrowane 29 czerwca 2004 r.,
- 3) Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju wsi Chocimów, zarejestrowane 29 czerwca 2004 r.,
- 4) Stowarzyszenie „Nietulisko nad Świśliną”, zarejestrowane 10 maja 2004 r.,
- 5) Stowarzyszenie Ziemi Janickiej „Zgoda”, zarejestrowane 12 lutego 2007 r.,
- 6) Stowarzyszenie Janików, zarejestrowane 31 marca 2014 r.,
- 7) Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wsi Boksycki, zarejestrowane 25 czerwca 2015 r.
- 8) Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Miłkowska Karczma i Kurzacze, zarejestrowane 25 marca 2004 r.,
- 9) Stowarzyszenie „Witulin nad Świśliną”, zarejestrowane 13 stycznia 2020 r.,
- 10) Stowarzyszenie „Prawęcín nad Węgierką”, zarejestrowane 16 września 2015 r.,

- 11) Stowarzyszenie na rzecz renowacji kościoła i zabytków w Kunowie, zarejestrowane 6 marca 2020 r.,
- 12) Fundacja im. Witolda Gombrowicza „Witulin”, zarejestrowana 8 maja 2002 r.,
- 13) Fundacja „Z serca” Marty Kłonicy, zarejestrowana 23 maja 2016 r.,
- 14) Stowarzyszenie Oświatowe „Przyjazna Szkoła” w Wymysłowie, zarejestrowane 25 marca 2004 r.,
- 15) Brygada Polskich Drużyn Strzeleckich, zarejestrowana 28 grudnia 2011 r.,
- 16) Stowarzyszenie Pomocy Zwierzętom „Podaj łapę”, zarejestrowane 20 lipca 2017 r.,
- 17) Oddział Ludowego Uczniowskiego Katolickiego Klubu Sportowego LUKKS Nietulisko Duże (stowarzyszenie nie wpisane do KRS),
- 18) Ludowy Klub Sportowy „STAL” w Kunowie – działający 17 kwietnia 1985 r.,
- 19) Uczniowski Klub Sportowy przy Publicznej Szkole Podstawowej w Kunowie.

Na terenie gminy Kunów aktywnie działa także Ostrowieckie Stowarzyszenie Tenisowe „Winner”. Siedziba stowarzyszenia znajduje się w Ostrowcu Świętokrzyskim, natomiast korty tenisowe użytkowane przez stowarzyszenie mieszczą się w Nietulisku Dużym. Stowarzyszenie zostało zarejestrowane 7 marca 2014 roku i od tego czasu organizuje zajęcia sportowe, turnieje oraz wydarzenia promujące tenis i aktywność fizyczną wśród mieszkańców regionu.

IX.4) Kościoły i parafie rzymskokatolickie

W polskiej historii Kościół rzymskokatolicki od zawsze pełnił niezwykle ważną rolę. Poza głoszeniem słowa Bożego i prowadzeniem człowieka ku zbawieniu, od wieków kształtował życie duchowe, moralne i społeczne Polaków. Był miejscem manifestacji uczuć patriotycznych oraz wsparcia w trudnych czasach, takich jak zabory, okupacja niemiecka czy okres komunistycznej opresji.

Na terenie gminy Kunów Kościół rzymskokatolicki pełni nadal kluczową rolę w życiu społeczności lokalnej. Parafie są nie tylko miejscem sprawowania sakramentów i modlitwy, ale także centrami życia duchowego i kulturalnego. Poprzez organizację nabożeństw, rekolekcji, festynów parafialnych czy uroczystości patronalnych, Kościół integruje mieszkańców i podtrzymuje więzi międzypokoleniowe. Do dnia dzisiejszego żadna ważna uroczystość patriotyczna czy kulturalna w gminie Kunów nie odbywa się bez udziału mszy świętej, co podkreśla ciągłą obecność Kościoła w codziennym życiu mieszkańców i jego rolę w zachowaniu lokalnej tożsamości.

Na terenie gminy Kunów znajdują się:

- 1) kościół i parafia pw. św. Władysława w Kunowie,
- 2) kościół i parafia pw. św. Franciszka z Asyżu w Nietulisku Dużym,
- 3) kościół i parafia pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Janiku.

X. Turystyka

X. 1) Szlaki turystyczne

Szlaki turystyczne to trasy oznaczone specjalnymi symbolami wyznaczające ich przebieg i ułatwiające poruszanie się w terenie. Pomagają i ułatwiają turystom w dotarciu do ciekawych miejsc, atrakcyjnych pod względem krajoznawczym.

Przez teren gminy Kunów przechodzą szlaki rowerowe, pieszy, samochodowe. Są to:

Turystyczny szlak rowerowy im. Witolda Gombrowicza koloru zielonego

Został on zaprojektowany w 2004 r. w związku z Rokiem Witolda Gombrowicza. Jego znakowanie w terenie przebiegało w dwóch etapach. W latach 2004-2005 wyznakowano południowy odcinek szlaku o dł. ok. 80 km, a w roku 2006 – północny o dł. ok. 82 km. Szlak

liczy 162 km i stanowi rodzaj pętli. Łączy on miejsca związane z Witoldem Gombrowiczem i jego rodziną w regionie świętokrzyskim. Przybliża miejscowości utrwalone na kartach twórczości pisarza, a także prezentuje obiekty, które go upamiętniają. Na terenie gminy Kunów trasa tego szlaku prowadzi przez: Doły Biskupie – „Witulini” – Prawęcini – Małe Jodło – Chocimów – Biechów (odcinek południowy) – Kaplicę – Jeleniec.

Turystyczny szlak rowerowy koloru żółtego im. prof. Stefana Krukowskiego

Został zaprojektowany w 2005 r., a w 2006 r. wyznaczony w terenie. Szlak liczy 64 km. Na terenie gminy przechodzi przez: Biechów – Bukowie – Kunów – Nietulisko Małe – Kolonię Inwalidzką – Kurzacze.

Turystyczny szlak rowerowy „Śladami Zabytków Techniki Doliny Kamiennej” koloru niebieskiego

Stanowi fragment transwojewódzkiego szlaku rowerowego Żarnów – Sandomierz, który łączący kilka szlaków rowerowych, o łącznej długości 296,6 km. Na odcinku od Żarnowa do Iwanisk jest oznaczony kolorem niebieskim, a od Iwanisk do Sandomierza – zielonym. Przez teren gminy Kunów wiedzie odcinek oznakowany kolorem niebieskim, prowadzący przez: Doły Opacie – Doły Biskupie – Nietulisko Duże – Nietulisko Małe – Kunów – Udziów.

Turystyczny szlak pieszy im. Stanisława Jeżewskiego koloru niebieskiego

Prowadzi z Tarłowa na Święty Krzyż; liczy 95 km. Przebiega przez Przedgórze Iłżeckie, Wyżynę Sandomierską i wprowadza wprost na Łysą Górę. Przez teren gminy Kunów biegnie przez: Jeleniec – Kaplicę – Janik – Kunów – Nietulisko Małe – Doły Biskupie.

Szlak rowerowy solecki zw. także szlakiem „Sołtysa” koloru pomarańczowego, zaprojektowany, ale nie wyznaczony w terenie.

Turystyczny szlak samochodowy „Świętokrzyski Szlak Samochodowy”

Powstał w 2007 r. i obejmuje teren całego województwa. Składa się z kilku pętli. Szlak eksponuje miejsca związane z życiem i twórczością literatów, pisarzy, poetów, dramatopisarzy. Prezentuje miejsca utrwalone na kartach utworów literackich. Przez teren gminy Kunów przechodzi pętla sandomiersko-opatowska, która wiedzie z Dołów Biskupich do Klimontowa. Na jej trasie znajdują się: Doły Biskupie – „Witulini”, co ma związek z osobą Witolda Gombrowicza oraz Chocimów, gdzie urodził się i mieszkał przez wiele lat Marian Ośniałowski.

Turystyczny szlak samochodowy „Świętokrzyski Szlak Zabytków Techniki”

Stanowi go 200-kilometrowy szlak łączący obiekty turystyki industrialnej. Jego trasa prowadzi od doliny rzeki Kamiennej do centralnej części regionu świętokrzyskiego. Znajdują się przy niej zabytki techniki i przemysłu związane z tradycjami: hutniczymi, górniczymi, zbrojeniowymi, metalurgicznymi, kolejowymi, ceramicznymi czy przetwórstwa rolno-spożywczego ziemi świętokrzyskiej. Trasa szlaku podprowadza pod ruiny walcowni w Nietulisku Dużym.

Szlak Przygody

Jest to znakowana samochodowa trasa turystyczna będąca elementem składowym opartego na programie lojalnościowym sieciowego produktu turystycznego obejmującego swym zasięgiem obszar działania siedmiu Lokalnych Grup Działania; teren każdego LGD to odrębna kraina (Kraina Sacrum i Profanum, Kraina Natury, Kraina Talentów, Kraina Czterech Żywiołów, Kraina Legend, Kraina Kultur oraz Kraina Trzech Rzek) prezentująca różnorodne atrakcje regionu (obiekty przyrodnicze, muzea, izby regionalne, obiekty sakralne, itp.). Przez teren gminy Kunów przechodzi Szlak Przygody – Kraina Czterech Żywiołów. Na jej trasie znajdują się: dawna fabryka tektury „Witulin” i kamieniołom piaskowca w Dołach Biskupich.

Szlak Krzemieny koloru czerwonego

Jest to szlak powstawały z inicjatywy 10 gmin położonych w północnej części województwa świętokrzyskiego i południowej części województwa mazowieckiego. Obejmuje ponad 1000 kilometrów tras rowerowych przebiegających przez najciekawsze miejsca w regionie. Z terenu gminy Kunów na trasie szlaku znajdują się: dwór w Chocimowie, kaplica św. Katarzyny w Kaplicy, dawna fabryka tektury „Witulin”, zabytkowy zespół walcowni i pozostałości unikalnego układu wodnego w Nietulisku Dużym.

Szlak frontu wschodniego I wojny światowej woj. świętokrzyskiego

Szlak biegnie przez następujące miejscowości: Sędziszów, Małogoszcz, Włoszczowa, Kazimierza Wielka, Skalbierz, Pińczów, Jędrzejów, Morawica, Busko-Zdrój, Chmielnik, Kielce, Wąchock, Szydłów, Bodzentyn, Suchedniów, Skarżysko-Kamienna, Działoszyce, Chęciny, Stąporków, Końskie, Raków, Połaniec, Staszów, Nowa Słupia, **Kunów**, Ćmielów, Osiek, Zawichost, Ożarów, Koprzywnica, Sandomierz, Opatów, Ostrowiec Świętokrzyski, Starachowice¹⁴⁰.

X. 2) Ścieżki edukacyjne

Ścieżka geoedukacyjna „Dolina Świśliny” w Dołach Biskupich

Ścieżka została wyznaczona przez Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy i jest dostępna zarówno dla turystów pieszych, jak i zmotoryzowanych. Jej długość wynosi 3,5 km. Przez większą część trasy prowadzi szlak pieszy im. Stanisława Jeżewskiego (kolor niebieski) oraz szlak rowerowy „Krzemienny” (kolor czerwony).

Wariant podstawowy ścieżki obejmuje pięć przystanków z tablicami informacyjnymi, dzięki którym można poznać skały budujące dolinę Świśliny oraz historię jej rozwoju gospodarczego, widzianą przez pryzmat wydobycia i przeróbki kopalni.

Wariant rozszerzony ścieżki, o długości 1,4 km, obejmuje dwa stanowiska geologiczne, w tym jedno z tablicą informacyjną, pozwalające zapoznać się z gadami wczesnotriasowymi. Wyznaczone jest również trzecie stanowisko, jednak trudnodostępne – dojście do niego prowadzi na zachód od zabudowań w Nietulisku Górnym.

W 2021 r. Stowarzyszenie „Witulin nad Świśliną” wydało przewodnik po ścieżce geoedukacyjnej, umożliwiający samodzielne zwiedzanie i lepsze poznanie przyrodniczego oraz geologicznego dziedzictwa regionu¹⁴¹.

¹⁴⁰ https://www.swietokrzyskie.pro/file/2013/11/att464731_szlak_frontu_30_05_2014_czi.pdf

¹⁴¹ Przewodnik po ścieżce geoedukacyjnej „Dolina Świśliny”, red. A. Fijałkowska-Mader, K. Szadkowska, Kielce 2021.

X. 3) Baza noclegowa

Gmina Kunów stwarza dogodne warunki do rozwoju turystyki oraz agroturystyki. Jednym z kluczowych atutów sprzyjających rozwojowi tych form wypoczynku jest dostępna baza noclegowa, obejmująca hotele, pensjonaty, kwatery prywatne oraz gospodarstwa agroturystyczne. W różnych częściach gminy turyści mogą korzystać z szerokiej oferty miejsc noclegowych, dostosowanej zarówno do rodzin, jak i osób podróżujących indywidualnie.

Na terenie gminy miejsca noclegowe oferują:

- 1) Restauracja –Motel „Przystań” – Rudka 4,
- 2) Pokoje u Cezarego – Kunów, ul. Laski 6a,
- 3) Dom Gościnny Umilanka – Miłkowska Karczma 65a,
- 4) Gospodarstwo agroturystyczne Gościniec „Baba Jaga” – Chocimów 37,
- 5) Gospodarstwo agroturystyczne „Wieża na Górcze” – Nietulisko Duże 255a,
- 6) Gospodarstwo agroturystyczne Zofii i Lecha Farysów – Miłkowska Karczma 86a,
- 7) Gospodarstwo agroturystyczne Elżbiety Gałęzia – Udziarów 28,
- 8) Gospodarstwo agroturystyczne Tadeusza Wachowicza – Miłkowska Karczma 79,
- 9) Agroturystyka Camp4x4 – Małe Jodło 29.

Bazę noclegową gminy Kunów uzupełnia dobrze rozwinięta oferta hotelowa w pobliskich miastach powiatowych: Ostrowcu Św. i Starachowicach.

5.2.3. ZABYTKI NIERUCHOME

Zabytek nieruchomy – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – to nieruchomość, jej części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną i naukową (art. 3 pkt. 1 i 2).

Do zabytków nieruchomych – zgodnie z art. 6, ust. 1, pkt. 1 ww. Ustawy należą:

- a) krajobrazy kulturowe,
- b) układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowli,
- c) dzieła architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe,
- f) cmentarze,
- g) parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni,
- h) miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,
- i) otoczenie zabytku wpisanego do rejestru zabytków.

Na terenie gminy Kunów zachowało się wiele zabytków nieruchomych, które są świadectwem historii, kultury i działalności człowieka na tym terenie. Należą do nich przede wszystkim obiekty architektoniczne, budownictwo przemysłowe, układ urbanistyczny miasta Kunowa, parki podworskie oraz kunowski cmentarz parafialny. Do najcenniejszych zabytków nieruchomych gminy należą:

- 1) obiekty tworzące zespół urbanistyczno-przemysłowy w Nietulisku Dużym,
- 2) zabudowania wchodzące w skład założenia przestrzenno-poprzemysłowego w Dołach Biskupich,
- 3) zespół kościoła parafialnego pw. św. Władysława w Kunowie,
- 4) kaplica św. Katarzyny na terenie dawnej osady Kaplica.

Dziedzictwo kulturowe gminy Kunów pozostaje w ścisłym związku z działalnością człowieka – rolniczą i przemysłową – która z kolei była możliwa dzięki naturalnym bogactwom regionu. W północnej części gminy występują pokłady rudy żelaza, które przyczyniły się do powstania kopalni i zakładów przetwórstwa metali. Symbolami dawnej tradycji górniczo-hutniczej są ruiny zakładu walcowniczego w Nietulisku Dużym, położone na terenie dawnej osady fabrycznej – Nietulisko Fabryczne.

Południowa część gminy odznacza się urodzajnymi glebami lessowymi, co sprzyjało rozwojowi rolnictwa. Tutaj zachowały się ciekawe przykłady zabudowy wiejskiej powiązanej z gospodarstwami rolnymi, czego przykładem jest dom (chałupa) w Prawęcinnie. W tej części gminy zachowały się pozostałości dawnego przemysłu rolno-spożywczego, w tym młyny w Dołach Biskupich czy spichlerz (młyn) w Kunowie. Ocalały także inne obiekty związane z przetwórstwem lokalnych surowców, tj. warsztaty kamieniarskie.

Nie mniej cenne są zespoły dworskie ziemiańskie, obejmujące rezydencje wraz z otaczającymi je parkami i pozostałościami zabudowań podworskich w Chocimowie i Nietulisku Małym. Stanowią one materialny ślad dawnej kultury ziemiańskiej i przypominają o dawnych strukturach społecznych oraz sposobach gospodarowania na ziemi.

Z kolei w Kunowie ocalały pozostałości zespołu dworskiego biskupów krakowskich, będące świadectwem dawnej działalności gospodarczej duchowieństwa.

Układ urbanistyczny Kunowa zachowany do dziś jest świadectwem dawnego życia miejskiego i rozwoju administracyjnego regionu.

Dla lokalnej społeczności szczególne znaczenie ma cmentarz parafialny w Kunowie – miejsce spoczynku kilku pokoleń mieszkańców Kunowa i okolicznych wsi, przynależnych do parafii kunowskiej. Jest to nie tylko miejsce pamięci, ale również ważny element tożsamości i kulturowego dziedzictwa gminy.

Wszystkie te zabytki nieruchome – od obiektów przemysłowych, przez dwory i parki, po układ urbanistyczny i cmentarze – tworzą spójną opowieść o historii, tradycji i gospodarczym rozwoju gminy Kunów. Dzięki nim mieszkańcy i turyści mogą poznać bogactwo kulturowe regionu, zrozumieć jego przeszłość oraz docenić związek człowieka z krajobrazem i zasobami naturalnymi.

Spichlerz (młyn) w Kunowie

5.2.4. ZABYTKI RUCHOME

Zabytek ruchomy – to zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – „rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Art. 6 ust. 1, pkt 2 ww. ustawy mówi, że ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania: zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Do rejestru zabytków ruchomych wpisywane są także nie wymienione w ustawie obiekty, których „ruchomość” jest problematyczna. Są to mające wartość artystyczną detale architektoniczne czy dekoracje architektoniczne (polichromie, sztukaterie), stale połączone z podłożem elementy wyposażenia wnętrz (różnego rodzaju struktury ołtarzowe, epitafia, kominki, piece) oraz elementy tzw. małej architektury (rzeźby ogrodowe, wodotryski, niekubaturowe kapliczki, krzyże przydrożne czy nagrobki cmentarne).

Do rejestru zabytków ruchomych nie wpisuje się obiektów chronionych na podstawie odrębnych przepisów, w szczególności: Ustawy o muzeach z dnia 21 listopada 1996 r. (t.j. Dz.

U. z 2022 r., poz. 385), Ustawy o bibliotekach z dnia 27 czerwca 1997 r. (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393), Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z dnia 14 listopada 1983 r. (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164, z 2025 r. poz. 1173).

Kiedy mówimy o zabytkach ruchomych, to w pierwszej kolejności przychodzą nam na myśl obiekty wchodzące w skład wyposażenia i wystroju wnętrz budowli posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych, tj. rzeźby, płaskorzeźby, różnego rodzaju detale architektoniczne.

Zespół kościoła parafialnego św. Władysława w Kunowie

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu gminy Kunów stanowią wystrój i wyposażenie zespołu kościoła parafialnego pw. św. Władysława w Kunowie. W skład tego zespołu wchodzi 70 obiektów, w tym ołtarze (główny i boczne), ambona, chór muzyczny, organy, chrzcielnica, kropielnice, rzeźby, epitafia, tablice pamiątkowe, portale, drzwi, świeczniki, żyrandole oraz różnego rodzaju szaty liturgiczne. Ponadto zabytki ruchome obejmują dzwon w dzwonnicy z 1534 r., obrazy i rzeźby znajdujące się na plebanii oraz elementy wyposażenia cmentarza przykościelnego, w tym rzeźby, epitafia, pomniki nagrobne i ogrodzenie.

Wszystkie wymienione obiekty zostały wpisane do rejestru zabytków ruchomych województwa świętokrzyskiego pod numerem 57 B mocą decyzji z 9 maja 2005 r.¹⁴².

Kaplica św. Katarzyny (Janik, d. Kaplica)

We wnętrzu kaplicy św. Katarzyny znajduje się rzeźba św. Katarzyny Aleksandryjskiej wstawiona przez pustelnika Jakuba Nawojskiego z XVIII w.

Dwór w Chocimowie

W dworze w Chocimowie z dawnego wyposażenia zachowało się kilka cennych elementów, świadczących o poziomie artystycznym rezydencji. Do najcenniejszych należą piec kaflowe ceramiczne, w tym piec z terakotowym zwieńczeniem, oraz kominek z czarnego marmuru z arkadowym otworem i geometryczną dekoracją, znajdujący się w dawnym salonie. Zachowały się także trzy stiukowe, okrągłe kartusze podlampowe. Według „Katalogu zabytków sztuki w Polsce”, w rezydencji znajdowało się również marmurowe popiersie Aleksandra Wielopolskiego – sygn. „G[uillau] me Geefs Statuaire du Roi Brux. 1853”, przeniesione z dworu w Sadłowiźnie ok. 1940 r.¹⁴³; nie wiadomo co się z nim stało.

Zakłady przemysłowe

Niestety nie dotrwało do naszych czasów wyposażenie zakładów przemysłowych w Nietulisku Dużym i Dołach Biskupich. Wyposażenie zakładu walcowniczego po powodzi w 1903 r. zostało wywiezione do Rosji.

Park maszynowy z papierni „Witulin” w Dołach Biskupich został zdemontowany i wywieziony.

Prywatne kolekcje

Brak jest wiadomości o prywatnych kolekcjach.

¹⁴² Materiały Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dot. zabytków ruchomych.

¹⁴³ Katalog zabytków sztuki w Polsce, red. J. Łoziński, B. Wolff, t. 3 (województwo kieleckie), zes. 7 (powiat opatowski), Warszawa 1951, s. 5.

Krzyże, kapliczki, figury świętych

Na obszarze miasta i gminy Kunów znajduje się bardzo wiele obiektów kultu religijnego w postaci przydrożnych krzyży, kapliczek oraz figur świętych. Kilkanaście z nich figuruje w GEZ, natomiast dwie figury objęte są ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków ruchomych, tj. figura św. Władysława (nr rej. 57 B z 9.05.2005 r.) oraz figura św. Jana Nepomucena (nr rej. 58 B z 12.05.2005 r.).

Większość tych obiektów posiada co najmniej stuletnią metrykę. Wykonane są głównie z miejscowego piaskowca, zgodnie z regionalnym kanonem kompozycyjnym: na dwustopniowej bazie umieszczony jest postument, na którym znajduje się krzyż. Spotykane są także formy wariantowe – kolumny zwieńczone rzeźbą świętego, obiekty w formie stylizowanego drzewa zakończonego krzyżem lub pełnopostaciową figurą. Do najciekawszych obiektów tego typu należą: figura św. Jana Nepomucena z 1755 r., stojąca nad rzeką Kamienną w Kunowie, figura św. Władysława z 1835 r., usytuowana przed zespołem kościoła parafialnego pw. św. Władysława w Kunowie, figury świętych Kajetana i Ignacego Loyoli (bądź Jana Nepomucena), umieszczone na kamiennych słupach przy głównym wejściu na teren cmentarza kościelnego w Kunowie, figura NMP Niepokalanej z 1862 r. na rynku w Kunowie, figura Chrystusa z 1862 r., zlokalizowana w Kunowie przy zbiegu ulic Warszawskiej i Tadeusza Kościuszki, rzeźba Pieta z 1701 r. w Nietulisku Małym, kolumny z rzeźbami Dzieciątka Jezus siedzącego na globie w Kunowie i Nietulisku Małym.

Nagrobki i pomniki cmentarne

Na terenie gminy Kunów są zlokalizowane dwa cmentarze grzebalne. Tym, który słynie z nagrobków i pomników cmentarnych o wartościach artystycznych i historycznych jest cmentarz w Kunowie założony w 1810 r.

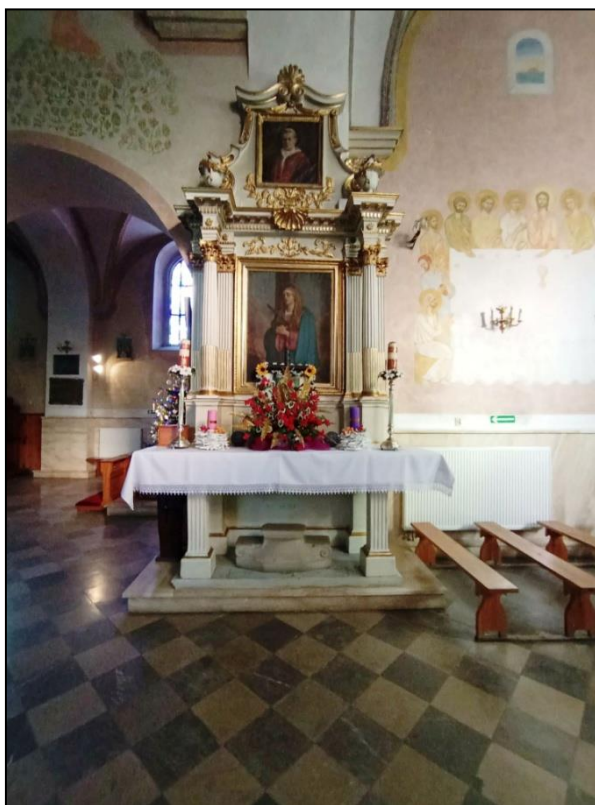
Widok ogólny na ołtarz główny kościoła w Kunowie

Widok na wejście główne i chór muzyczny kościoła w Kunowice

Tablica epitafijna Władysława Jasińskiego

Ołtarz boczny MB Bolesnej

Wnętrze kościoła – widok na ambonę

Urszula Jedynak

5.2.5. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Zabytek archeologiczny to każdy ślad działalności człowieka znajdujący się na powierzchni lub w ziemi. Zabytki dzielimy na ruchome i nieruchome. Zabytek ruchomy to wytwór pracy człowieka w postaci narzędzi, broni, naczyń, ozdób, natomiast zabytek nieruchomy to pozostałości po osadach (budowlach), cmentarzyskach, pracowniach krzemieniarskich i dymarskich, kopalniach, które ukryte są pod powierzchnią ziemi (nazywane są stanowiskami archeologicznymi). W przypadku odkrycia zabytków archeologicznych w trakcie np. robót budowlanych należy wstrzymać wszelkie działania, zabezpieczyć miejsce odkrycia i zawiadomić właściwy WKZ, a jeśli to niemożliwe właściwego wójta, burmistrza, prezydenta miasta. Wszelkie działania inwestycyjne na stanowiskach archeologicznych oraz w ich sąsiedztwie, wymagają postępowania zgodnego z obowiązującymi przepisami odrębnymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Teren gminy Kunów, szczególnie jej południowa część, obfituje w znaleziska archeologiczne. Już w połowie XIX wieku odbyły się pierwsze badania wykopaliskowe w **Nietulisku Dużym** wykonane przez F. M. Sobieszczańskiego w 1851 r. Przebadano wówczas cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej. W 2014 r. w trakcie budowy kanalizacji sanitarnej odkryto i przebadano osadę kultury przeworskiej (stan. 8 w Nietulisku Dużym), skąd pozyskano prawie 2 tysiące zabytków ruchomych, z których większość stanowi ceramika. W tym zbiorze wydzielono zabytki typowe dla okresu przedrzymskiego oraz rzymskiego, a także pojedyncze dla wczesnego średniowiecza i starszych pradziejów, zarejestrowano warstwę kulturową o grubości 80-90 cm co świadczy o długotrwałym użytkowaniu stanowiska.

Znane są również dwa skarby denarów rzymskich, odkryte w **Nietulisku Małym** zawierające łącznie ponad 3 tysiące sztuk monet z okresu wpływów rzymskich i związanych z kulturą przeworską. W Nietulisku Małym znajduje się również grodzisko (gródek rycerski?) wpisane do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego datowane na okres wczesnego średniowiecza (XIII-XIV wiek). W 1989 r. przeprowadzono na stanowisku badania archeologiczne, które nie potwierdziły datowania obiektu (odkryto ceramikę datowaną na kulturę łużycką i czasy nowożytności). Z rejonu stanowiska potwierdzone w źródłach historycznych jest wydobywanie rud żelaza, a przynajmniej od XVII w. kuźnica i fryszerka, od XVIII wieku do połowy XIX – fabryka porcelany.

Znane są również luźne znaleziska archeologiczne w postaci bransolet brązowych (pochodzących prawdopodobnie ze zniszczonych grobów ciałałalnych), a także siekier krzemienianych kultury pucharów lejkowatych odkryte w **Janiku**.

Pojedyncze monety z okresu wpływów rzymskich pochodzą z **Kunowa**. W okolicach Kunowa w latach sześćdziesiątych prowadzone były przez Z. Krzaka badania powierzchniowe. W 1962 r., ok. 1,5 km na południe od tej miejscowości, odkrył on grobowiec megalityczny kultury pucharów lejkowatych. Stanowisko to zostało zweryfikowane w trakcie badań AZP i jest położone na obszarze wsi Prawęcín. Pod koniec lat pięćdziesiątych przeprowadzono również badania wykopaliskowe w Kunowie (K. Bielenin), gdzie odkryto 3 piecowiska nieuporządkowane – łącznie 40 pieców, 3 jamy gospodarczo-przemysłowe, skład rudy, glinianą figurkę wołu, ceramikę, żużel, fragmenty obudowy pieca. W roku 2010 w rejonie rynku i 2025 przy przebudowie ulicy Warszawskiej prowadzono nadzór archeologiczny (U. Jedynak), gdzie odkryto liczne ślady moszczenia ulic (kilka faz nawarstwień związanych z użytkowaniem dróg) oraz pozostałość kamiennej piwnicy. W latach 50. XX w. Kazimierz Bielenin przeprowadził zakrojone na szeroką skalę badania ankietowe w miejscowościach położonych po północnej stronie Gór Świętokrzyskich i leżących na obszarze świętokrzyskiego centrum starożytnego hutnictwa żelaza.

Stanowiska archeologiczne są ewidencjonowane w WUOZ w postaci Kart Ewidencji Zabytku Archeologicznego Łądowego (KEZAL) wykonywanych w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Całe terytorium Polski podzielone jest na prostokąty (obszary), w ramach których wykonywana jest inwentaryzacja i opracowanie stanowisk archeologicznych. Teren gminy Kunów leży na obszarze AZP o numerach 82-69, 82-70, 83-68, 83-69, 83-70, 84-68, 84-69, z których tylko cztery zostały przebadane zgodnie z metodyką badań powierzchniowych, są zaewidencjonowane w całości. To obszary AZP 83-68, 84-68, 84-69, 83-70.

Dotychczas w GEZ figurowało 180 stanowisk archeologicznych. W 2026 r. do ewidencji, w związku z jej aktualizacją, zostaną włączone dodatkowo dwa stanowiska archeologiczne w postaci okopów wojennych, zwiększając ich łączną liczbę do 182 (załączniki, tab. II i IV). Stanowisko – Kunów 243.1 AZP 84-69 zostało przypisane do obszar AZP 83-69 i uzyskało nr 1.

Liczne ruchome zabytki archeologiczne z terenu gminy, w postaci narzędzi krzemienianych, ceramiki, polepy, żużla dymarskiego, monet itp. znajdują się w Muzeum Archeologicznym w Krakowie, Państwowym Muzeum Archeologicznym w Krakowie, Muzeum Narodowym w Kielcach, Muzeum Historyczno-Archeologicznym w Ostrowcu Św.

5.2.6. ZABYTKI W ZBIORACH MUZEALNYCH I INNYCH

Aktualnie na terenie gminy Kunów nie ma placówki muzealnej. Działają za to izby pamięci lub izby regionalne, założone przez lokalną społeczność. Część z nich jest prowadzona przez stowarzyszenia. Są to:

1. Izba regionalna im. Mariana Ośniałowskiego w Chocimowie – otwarta w 2014 r.;
2. Izba pamięci im. Witolda Gombrowicza w Dołach Biskupich – otwarta w 2021 r.;
3. Mała izba pamięci w Kolonii Inwalidzkiej,
4. Mała izba tradycji w Miejsko-Gminnej Bibliotece Publicznej w Kunowie.

5.2.7. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE

Bardzo istotnym elementem dziedzictwa kulturowego są niematerialne przejawy kultury, odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom. Obejmują one zarówno tradycje, zwyczaje i obrzędy, jak i wiedzę, umiejętności oraz sposoby wyrażania tożsamości kulturowej. Niematerialne dziedzictwo kulturowe stanowi ważny czynnik kształtujący poczucie przynależności do wspólnoty oraz budujący ciągłość kulturową społeczeństw.

Doceniając rolę i znaczenie tego rodzaju dziedzictwa, dnia 17 października 2003 r. w Paryżu, podczas swojej trzydziestej drugiej sesji, Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) uchwaliła Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego¹⁴⁴. Dokument ten nie tylko określa zasady ochrony i promocji tego dziedzictwa, lecz także formułuje jego oficjalną definicję.

Zgodnie z art. 2 ust. 1 Konwencji, niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty oraz przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy, a w niektórych przypadkach również jednostki, uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego”. Dziedzictwo to, przekazywane z pokolenia na pokolenie, podlega nieustannemu odtwarzaniu w relacji z otoczeniem, przyrodą oraz historią danej społeczności. Proces ten zapewnia poczucie tożsamości i ciągłości kulturowej, a także sprzyja poszanowaniu różnorodności kulturowej oraz rozwojowi ludzkiej kreatywności.

W myśl art. 2 ust. 2 Konwencji, niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

- a) tradycjach i przekazach ustnych, w tym w języku jako nośniku dziedzictwa kulturowego,
- b) sztukach widowiskowych,
- c) zwyczajach, rytuałach i obrzędach świątecznych,
- d) wiedzy i praktykach dotyczących przyrody oraz wszechświata,
- e) umiejętnościach związanych z rzemiosłem tradycyjnym.

Zakres ten ukazuje szeroki charakter niematerialnego dziedzictwa kulturowego, obejmujący zarówno sferę duchową, jak i praktyczne aspekty życia codziennego.

Art. 2 pkt 3 Konwencji definiuje pojęcie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako zespół działań mających na celu zapewnienie jego przetrwania. Obejmują one identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczanie, promowanie, wzmacnianie oraz przekazywanie dziedzictwa, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną, a także rewitalizację jego różnych aspektów. Działania te odgrywają kluczową rolę w utrwalaniu tradycji oraz w zachowaniu różnorodności kulturowej w warunkach postępującej globalizacji.

W skład niematerialnego dziedzictwa gminy Kunów wchodzi:

Gwara świętokrzyska

¹⁴⁴ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. Dz. U. 2011 nr 172 poz. 1018.

Szczególną wartość kulturową stanowi tradycyjna gwara ludowa regionu świętokrzyskiego. Kształtowana przez wieki w naturalnym środowisku lokalnych społeczności, pełniła funkcję podstawowego środka komunikacji, a jednocześnie nośnika tradycji, obyczajów oraz lokalnej tożsamości.

Do jej najbardziej charakterystycznych cech fonetycznych należy tzw. mazurzenie, polegające na wymowie głosek „sz”, „ż”, „cz”, „dź” jako odpowiednio „s”, „z”, „c”, „dz”, np. szczęka – scęka, żur – zur, czapka – copka. Kolejnym istotnym zjawiskiem jest ścieśnienie samogłosek „a”, „e”, „o”, które przybierają brzmienie „o”, „i”, „u”, czego przykładem są formy chłopok, kobita. W gwarze świętokrzyskiej zauważalny jest również brak rezonansu samogłosek nosowych „ą” i „ę”, które wymawiane są jako samogłoski ustne, np. bede zamiast *będę*.

Charakterystyczne są także zmiany fleksyjne, w tym zastępowanie końcówki bezokolicznika „-eć” przez „-ić” lub „-yc”, np. widzić, cierpić, leżyć. Występuje ponadto zjawisko poprzedzania samogłosek „o” i „u” spółgłoską „ł”, jak w formach łosa, łodejdz. Na uwagę zasługuje również używanie form liczby mnogiej wobec osób starszych, pełniące funkcję grzecznościową i wyrażające szacunek, co stanowi ważny element lokalnej kultury językowej¹⁴⁵.

Wszystkie te cechy sprawiają, że gwara świętokrzyska stanowi cenne źródło wiedzy o dawnych formach języka polskiego oraz o tradycyjnym sposobie życia mieszkańców regionu. Jej ochrona i dokumentowanie są istotnym zadaniem w kontekście zachowania dziedzictwa kulturowego oraz przeciwdziałania zanikowi lokalnych odmian języka w dobie postępującej globalizacji.

Tradycje ludowe – prezentowane są głównie na imprezach lokalnych, tj. dożynki.

Dożynki, czyli tradycyjne Święto Plonów, w gminie Kunów od lat obchodzone są w sposób uroczysty i niezwykle barwny. Stanowią one jedno z najważniejszych wydarzeń w lokalnym kalendarzu kulturalnym, będąc wyrazem wdzięczności za zebrane plony oraz okazją do integracji mieszkańców i podtrzymywania regionalnych tradycji.

Centralnym punktem obchodów jest uroczysty korowód dożynkowy, w którym niesione są misternie wykonane wieńce dożynkowe oraz bochny chleba – symbole dostatku, pracy rolników i szacunku dla ziemi. Barwny pochód przechodzi ulicami miejscowości do kościoła, gdzie odprawiana jest msza święta dziękczynna. W uroczystościach uczestniczą przedstawiciele władz samorządowych, zespoły śpiewacze, członkinie Kół Gospodyń Wiejskich, jednostki Ochotniczych Straży Pożarnych oraz liczni mieszkańcy gminy.

Istotnym elementem dożynek jest także tradycyjne ośpiewanie wieńców, podczas którego zespoły ludowe prezentują pieśni dożynkowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie. Obrzęd ten ma charakter symboliczny i integracyjny, podkreślając znaczenie wspólnoty, pracy na roli oraz przywiązania do lokalnego dziedzictwa kulturowego. Całość obchodów tworzy niepowtarzalną atmosferę święta, łącząc elementy religijne, obrzędowe i folklorystyczne.

Obrzędy

Na terenie gminy Kunów żywa pozostaje tradycyjna obrzędowość katolicka, stanowiąca istotny element lokalnego dziedzictwa niematerialnego. Przejawia się ona przede wszystkim w aktywnym uczestnictwie mieszkańców w obchodach świąt roku liturgicznego, takich jak Wielkanoc, Boże Ciało, Boże Narodzenie oraz innych uroczystości religijnych. Wydarzeniom tym towarzyszą liczne zwyczaje i praktyki obrzędowe, głęboko zakorzenione w tradycji regionu i przekazywane z pokolenia na pokolenie.

¹⁴⁵ S. Cygan, Gwara świętokrzyska – podstawowe cechy języka, w: <http://www.bieliny.pl/asp/gwara-swietokrzyzka--podstawowe-cechy-jezyka-ludowego> [podgląd na dzień 30.10.2021 r.]

Istotnym aspektem tej obrzędowości jest również szczególna troska o miejsca kultu religijnego, w tym kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne, które stanowią ważne punkty odniesienia w krajobrazie kulturowym gminy. Mieszkańcy dbają także o nagrobki na cmentarzach, traktując je jako wyraz szacunku dla przodków oraz element pamięci zbiorowej. Wszystkie te działania wzmacniają więzi społeczne, kształtują poczucie wspólnoty oraz sprzyjają zachowaniu lokalnej tożsamości kulturowej.

Pieśni, przyśpiewki

Pieśni i przyśpiewki ludowe, stanowiące niezwykle ważny element niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy Kunów, pielęgnowane są przez lokalne zespoły folklorystyczne. Są one nośnikiem tradycji, historii oraz wartości przekazywanych z pokolenia na pokolenie, a także wyrazem lokalnej tożsamości i wrażliwości artystycznej mieszkańców regionu.

Repertuar zespołów ludowych obejmuje zarówno pieśni obrzędowe, związane z cyklem roku liturgicznego i pracami polowymi, jak i przyśpiewki towarzyszące codziennym zajęciom, spotkaniom towarzyskim oraz uroczystościom rodzinnym. Utwory te charakteryzują się prostą, lecz sugestywną melodią, bogactwem treści oraz autentycznym językiem gwarowym, co dodatkowo podkreśla ich regionalny charakter.

Działalność zespołów ludowych odgrywa istotną rolę w ochronie i popularyzacji lokalnego folkloru muzycznego. Poprzez udział w przeglądach, konkursach, festiwalach oraz występach podczas uroczystości gminnych i religijnych, artyści przyczyniają się do utrwalania tradycyjnych form muzycznych oraz budowania więzi międzypokoleniowych. Szczególne znaczenie ma włączanie w te działania dzieci i młodzieży, co sprzyja zachowaniu ciągłości tradycji oraz rozwijaniu świadomości kulturowej najmłodszych mieszkańców.

Legends

Z regionem związanych jest wiele legend, które stanowią istotną część kulturowej tożsamości mieszkańców. Spośród nich najbardziej znaną i popularną jest legenda o Świślinie¹⁴⁶, od pokoleń przekazywana w tradycji ustnej i silnie zakorzeniona w świadomości lokalnej społeczności.

Część legend związanych z gminą Kunów została zebrana i spisana przez Wojciecha Gębusię, co przyczyniło się do ich zachowania oraz upowszechnienia. Zebrane opowieści złożyły się na publikację pt. „Legends znane i nieznanne z gminą Kunów związane”, wydaną w Kielcach w 2008 r. W zbiorze tym znalazły się między innymi legendy o rzece Węgierce, o powstaniu Prawęcina oraz o źródle św. Heleny, ukazujące bogactwo lokalnych podań, wierzeń i wyobrażeń ludowych.

Legends te pełnią istotną funkcję edukacyjną i kulturotwórczą – przekazują wiedzę o historii regionu, tłumaczą pochodzenie nazw miejscowych oraz zjawisk przyrodniczych, a także kształtują poczucie więzi z „małą ojczyzną”. Ich dokumentowanie i popularyzowanie sprzyja zachowaniu ciągłości tradycji oraz wzmacnia lokalną tożsamość kulturową.

Nazwy zwyczajowe¹⁴⁷:

Kunów: Kunów-Kolonia, Piaski Kunowskie, Podgórze, Wiatraki, Poręby, Ciołek, Małachów, Gródek,

Biechów: Biechów Kolonie, Parcela, Stara Wieś,

Boksycka: Serwitut Sławęcki,

¹⁴⁶ J. Stankiewicz, *Legends świętokrzyskie*, Kraków 1988, s. 7-9.

¹⁴⁷ D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe województwa kieleckiego. Nazwy miast i wsi, nazwy części miast i wsi oraz nazwy alei, placów, ulic i osiedli mieszkaniowych*, Warszawa – Kraków 1984, *passim*.

Bukowie: Kozia Ulica, Od Waśniowa, Średnia,
Chocimów: Chocimów-Dwór,
Doły Biskupie: Osada Fabryczna, Podlesie, Witulin, Doły Opacie, Doły Biskupie Górne,
Janik: Janik Długi, Kozianka, Rajki,
Kolonia Inwalidzka: Podlubienik, Posada, Sadłowizna, Zagroda Inwalidów,
Kolonia Piaski: przysiółek Grabówka,
Kurzacze: Barańszczyzna, Jelenic, Kaplica, Zwierzyniec,
Małe Jodło: Wojteczki, Działki Nosowskie,
Miłkowska Karczma: Miłkowska Kolonia,
Nietulisko Duże: Nietulisko Górne, Resztówka,
Nietulisko Małe: Dworaki,
Prawęcín: część wsi Komorniki, Prawęcín Dolny, Prawęcín Górny, osada Trzecia Wieś,
Rudka: Nowa Wieś, Rudka-Kolonia, Stara Rudka,
Udziców – część wsi Udziców Dolny, Udziców Górny,
Wymysłów: część wsi Długa Wieś, Poprzeczna Wieś.

Nazwy zwyczajowe miejscowości i ich części w gminie Kunów odzwierciedlają historyczne, geograficzne i społeczne uwarunkowania regionu. Zachowanie i stosowanie tych nazw pozwala mieszkańcom podtrzymywać więź z lokalną tradycją oraz wzmacnia poczucie przynależności do „małej ojczyzny”. Stanowią one cenny element lokalnej tożsamości kulturowej i pamięci społecznej.

Tradycje niepodległościowe i narodowowyzwoleńcze

Spośród niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy Kunów szczególne znaczenie mają tradycje niepodległościowe i narodowowyzwoleńcze, związane z powstaniem styczniowym, I i II wojną światową oraz wojną polsko-bolszewicką. Ich pielęgnowanie przejawia się przede wszystkim w dbałości o miejsca pamięci narodowej, aktywnym uczestnictwie w uroczystościach patriotycznych oraz w podtrzymywaniu pamięci o bohaterach narodowych.

Jako przejaw tej tradycji należy również wskazać Kolonię Inwalidzką, wieś założoną na ziemi kunowskiej przez inwalidów wojennych, która stanowi materialny i społeczny wyraz troski o osoby poszkodowane w walce o niepodległość. Działania te kształtują poczucie wspólnoty, świadomość historyczną mieszkańców oraz wzmacniają lokalną i narodową tożsamość.

Tradycje kamieniarskie

Przez wieki kamieniarstwo odgrywały olbrzymią rolę w rozwoju ziemi kunowskiej. Kamieniołomy, rozmieszczone w różnych częściach gminy, stanowiły nie tylko źródło surowca budowlanego, lecz także centra pracy i życia społecznego, przyczyniając się do gospodarczego i kulturowego rozwoju regionu. Trwałą pamiątką po tej tradycji są liczne pomniki i obiekty zabytkowe, wykonane z lokalnego kamienia, znajdujące się nie tylko na terenie gminy, lecz także w całym regionie świętokrzyskim i poza jego granicami.

Chociaż współcześnie kamieniarstwo nie odgrywa już tak doniosłej roli, jego tradycje są nadal pielęgnowane i kultywowane. Przez kilka lat w Nietulisku Dużym odbywały się plenery rzeźbiarskie, które stanowiły formę promocji lokalnego rzemiosła artystycznego. W Dołach Biskupich mieszka i tworzy w kamieniu oraz drewnie Władysław Gałka, który dzięki swojemu talentowi przywrócił dawny wygląd wielu rzeźb, figur i krzyży wykonanych z kamienia z lokalnych kamieniołomów.

Ku pamięci swojego dziadka, który zginął w wieku 39 lat przygnieciony blokiem skalnym w kamieniołomach w Dołach Biskupich, a także wszystkich pracowników, którzy

stracili życie podczas wydobywania kamienia, Władysław Gałka wyrzeźbił figurę Matki Bożej, ustawioną na bloku skalnym w dawnych kamieniołomach. Artysta wykonał także płaskorzeźbę przedstawiającą fabrykę „Witulini”, która została uroczystie odsłonięta 29 września 2021 r. w Dołach Biskupich. Dzięki jego pracy tradycja kamieniarska gminy Kunów pozostaje żywa, a lokalne dziedzictwo kulturowe zyskuje nowe formy ekspresji artystycznej.

Zachowane na terenie gminy Kunów liczne przejawy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, obejmują tradycje, gwary, pieśni, legendy oraz obrzędowość religijną i ludową. Ich dokumentowanie, pielęgnowanie i przekazywanie kolejnym pokoleniom pozwala zachować tożsamość lokalną, wzmacnia więzi społeczne i podkreśla unikatowy charakter kulturowy regionu. Dzięki temu gmina Kunów stanowi przykład miejsca, w którym tradycja i współczesność współistnieją w harmonii.

5.3. ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

W myśl art. 7 Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Rejestr zabytków jest podstawową, a jednocześnie najstarszą formą ochrony zabytków. Został on utworzony na podstawie rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków (Dz. U. z 1928 r. nr 76, poz. 675)¹⁴⁸.

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zabytek nieruchomy wpisuje się do rejestru zabytków na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się ów zabytek nieruchomy. Do rejestru można także wpisać otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków informację o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru zabytków na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Zabytek ruchomy stanowiący dobro kultury odzyskane wskutek

¹⁴⁸ Rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków (Dz. U. z 1928 r., Nr 76, poz. 675).

restytucji prowadzonej przez Rzeczpospolitą Polską lub narodowe dobro kultury RP objęte przypadkiem na rzecz Skarbu Państwa, podlega z urzędu wpisowi do rejestru zabytków. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego informuje wojewódzkiego konserwatora zabytków o zaistnieniu podstaw do wpisu takiego zabytku do rejestru, przekazując dane zabytku i dokumenty niezbędne do dokonania wpisu.

Rejestr zabytków prowadzi odpowiedni wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Sprawy związane z prowadzeniem rejestru zabytków reguluje Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Do rejestru nie wpisuje się zabytku:

- 1) wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) wpisanego do inwentarza muzeum,
- 3) wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Lista Skarbów Dziedzictwa

Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa jest najnowszą formą ochrony zabytków. Na listę tę wpisuje się – na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela – zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczane do jednej z następujących kategorii:

1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,

2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,

3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt. 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelii, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt. 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt. 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,

10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,

11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,

12) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,

13) innych kategorii, niewymienionych w pkt. 1-12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro.

Lista Skarbów Dziedzictwa jest prowadzona przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Pomnik Historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w drodze rozporządzenia na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu. Na listę pomników historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Park kulturowy

Jest formą ochrony zabytków mającą szczególne znaczenie przy ochronie krajobrazu kulturowego, niezależnie od tego, czy na jego terenie znajdują się zabytki objęte formami ochrony. Zgodnie z art. 16 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”. W myśl art. 16 ust. 1a „Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia”.

Uchwałą Rada Gminy określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mówi art. 17 ust. 1 (art. 16 ust. 2).

Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy (art. 16 ust. 3).

W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem (art. 16 ust. 4).

W przypadku, gdy park kulturowy przekracza granice gminy może być on utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony (art. 16 ust. 5).

Dla obszarów, na których został utworzony park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (art. 16 ust. 6).

Zgodnie z art. 17 ust. 1 „na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej,

2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych,

3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1,

3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury,

4) składowania lub magazynowania odpadów.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego lub decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzja o warunkach zabudowy, decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzja o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

Kwestie związane z ochroną i opieką nad zabytkami a planami zagospodarowania przestrzennego regulują art. 18, 19 i 20 ustawy z 23 lipca 2003 r.

W myśl art. 18 ust. 1 ww. ustawy ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Przy sporządzaniu i aktualizacji powyższych strategii, analiz, planów i studiów, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu,

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 „w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia,

2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,

3) parków kulturowych.

W myśl art. 19 ust. 1a „w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia,

2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków”.

Zgodnie z art. 19 ust. 1b „w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

1) ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia,

2) ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione w pkt. 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych”.

Art. 19 ust. 2 mówi, że „w przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1”.

W myśl ustępu 3 „W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

Na mocy art. 20 „projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu”.

Zabytki z terenu gminy Kunów chronione są poprzez:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 2) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

I. Poprzez wpis do rejestru zabytków są chronione¹⁴⁹:

Chocimów

1. Zespół dworsko-parkowy:
 - a) dwór, nr rej. A.606/2 z 28.09.2020 r.
 - b) park nr rej. A.606/1 z 12.12.1957 r.

Doły Biskupie

1. Założenie przestrzenno-poprzemysłowe, nr rej. A.607/1-6 z 30.10.1980 r., z 10.12.2010 r. i z 22.12.2016 r.
 - a) pozostałości zakładu przemysłowego dawnej Fabryki Tektury „Witulin” – teren wraz z budynkami (hala odwadniania, turbinownia, dawna śrutownia, magazyn żelaza, magazyn wyrobów gotowych, magazyn techniczny) i pozostałościami wyposażenia, nr rej.607/1
 - b) układ wodny: kanał roboczy i jaz na rzece Świślinie, nr rej. 607/2
 - c) budynek administracyjno-mieszkalny, mur., po 1885 r., nr rej. 607/3
 - d) układ urbanistyczny zespołu budowlanego dawnego osiedla przyfabrycznego, nr rej. 607/4
 - e) pozostałość parku, po 1885 r., nr rej. 607/5
 - f) kamieniołom (relikt) wraz z budynkami dawnych warsztatów kamieniarskich: nr rej. 607/6
 - budynek dawnych warsztatów kamieniarskich I, mur., po 1885 r.
 - budynek dawnych warsztatów kamieniarskich II, mur., po 1885 r.

Janik (dawniej Kaplica)

1. Kaplica pw. św. Katarzyny wraz z otoczeniem, nr rej. A.608 z 27.04.1984 r. i 28.09.1989 r.

Kunów

1. Zespół kościoła parafialnego pw. św. Władysława, nr rej. A.609/1-5
 - a) kościół, nr rej. A.609/1 z 18.03.1957 r. i z 15.04.1967 r.
 - b) dzwonnica, nr rej. A.609/2 z 18.03.1957 r. i z 15.04.1967 r.

¹⁴⁹ Obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomości według rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego, aktualizacja: maj 2023, <https://www.wuoz.kielce.pl>.

- c) kostnica w południowo-zachodnim narożniku ogrodzenia, nr rej. A.609/3 z 31.03.2015 r.
 - d) murowane ogrodzenie (na odcinku zachodnim, wschodnim, południowym i w części północno-wschodniej, z wyłączeniem współczesnego ogrodzenia mur.-żel. na odcinku północno-zachodnim), z bramą główną (północną) ze schodami z balustradą oraz bramkami – wschodnią (na teren plebański) i zachodnią (na cmentarz parafialny), nr rej. A.609/4 z 31.03.2015 r.
 - e) teren dawnego cmentarza kościelnego w granicach całego ogrodzenia kościelnego, nr rej. A.609/5 z 31.03.2015 r.
2. Cmentarz parafialny rzymskokatolicki, nr rej. A.9 z 22.03.2007 r.
 3. Figura św. Jana Nepomucena, nr rej. 58 B z 12.05.2005 r.
 4. Figura św. Władysława, nr rej. 57 B z 9.05.2005 r.

Nietulisko Duże

1. Zespół urbanistyczno-przemysłowy, rejestr: decyzja z 1.12.1956 r., 21.06.1967 r.
 - a) układ urbanistyczno-przemysłowy: zespół zabudowy przebudowy przemysłowej wraz z towarzyszącymi mu pozostałościami układu hydroenergetycznego i rozplanowania osiedla przyfabrycznego
 - b) walcownia (ruina)
 - c) most w wylotem kanału (roboczego)
 - d) budynek kontrolny I
 - e) budynek kontrolny II (wartownia)
 - f) przepust wody (śluzza wpustowa – jaz piętrzący, na górnym kanale roboczym, przy stawie)
 - g) suszarnia (ruina)
 - h) budynek dyrekcji
 - i) magazyn (ruina)

Nietulisko Małe

1. Park w zespole dworsko-parkowym, nr rej. A.611 z 13.12.1957 r.

II. Ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów, przyjętym Uchwałą Nr LVII/387/06 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 31 maja 2006 r., a następnie zmienionym Uchwałą Nr LX/364/10 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 25 czerwca 2010 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów, podkreślono, że „podstawowym celem objęcia ochroną konserwatorską jest utrzymanie i zachowanie najbardziej wartościowych elementów zabytkowych, kulturowych oraz krajobrazowych gminy”.

W dokumencie nakazano bezwzględną ochronę następujących obiektów i zespołów obiektów zabytkowych z terenu gminy:

Biechów

- dom nr 9, drewn., l. 20 XX w.,

Chocimów

- zespół dworski:
 - a) dwór, mur., XIX w.,
 - b) park,
- zagroda nr 15,
 - a) dom, drewn., XIX, 1895 r.,

- b) stodoła, drewn. XIX, ok. 1895 r.,
- c) budynek gospodarczy, drewn. XIX, ok. 1895 r.,

Doły Biskupie

- dom nr 36, drewn., 1930 r.,
- zespół fabryki tektury „Witulin” nr rej: A.607/1-6,
 - a) kotłownia + komin,
 - b) magazyn wyrobów gotowych,
 - c) magazyn techniczny,
 - d) hala odwadniania,
 - e) turbinownia,
 - f) budynek [nie doprecyzowano o jaki obiekt chodzi; być może o śrutownię zwaną rechłownią – dopisek MBM],
 - g) magazyn żelaza,
 - h) pozostałe elementy parku maszynowego: dwa gniotowniki oraz walec,
 - i) osiedle:
 - dom pracowników administracyjnych nr 85, drewn., 1929 r.,
 - 8 domków robotniczych nr 84, 89-94 i 96, mur., ok. 1885 r.,
 - 2 budynki gospodarcze obok domków nr 84 i 92, mur., ok. 1885 r.,
 - j) budynek administracyjno-mieszkalny, mur., ok. 1885 r. wraz z ogrodzeniem,
 - k) pozostałości parku oraz kamieniołom,
 - l) garaż ,
 - m) układ wodny: jaz na Świślinie, mur.-żel., II ćw. XIX w., przebud. 1912 r., kanał roboczy, beton, 1912 r., przepust drew. 1912 r., kładka nad kanałem roboczym, mur.-żel., ok. 1885 r., kładka turbinowa, mur., ok. 1885 r..
 - dom nr 6, drewn.-mur., 1926 r..
 - dom nr 15, drewn., ok. 1890 r..
 - młyn wodny, mur., 1922 r..

Janik

- kaplica pw. św. Katarzyny, kaplica graniczna dóbr biskupstwa krakowskiego, 1430 r., remont. 1703 r. i l. 70 XX w., nr rej. A.608.

Kolonia Inwalidzka

- leśniczówka, drewn.-mur, wł. Nadleśnictwo Ostrowiec Świętokrzyski,
- gajówka, mur., wł. Nadleśnictwo Ostrowiec Świętokrzyski, ok. 1850 r., przebud. 1938 r.,
- dom nr 31, drewn., ok. 1907 r.,
- dom nr 39, drewn., ok. 1895 r.,
- stodoła w zagrodzie nr 54, drewn., ok. 1940 r.

Nietulisko Duże

- zespół walcowni, mur, 1834-1846, wg proj. Karola Knake:
 - a) walcownia mur., ruina, nie użytkowany od 1905 r.,
 - b) suszarnia mur., ruina, nie użytkowana od 1905 r.,
 - c) ogrodzenie mur., pozostałości,
 - d) magazyn materiałów walcowanych, mur., nie użytkowany od 1905 r.,
 - e) magazyn, ruina, nie użytkowany od 1905 r.,
 - f) budynek administracyjny, mur., ob. szkoła podstawowa,
 - g) budynek wagi mur., ob. przedszkole [przedszkole mieści się w dawny budynku kontrolnym I – dopisek MBM],
 - h) 2 portiernie mur., ruina, nie użytkowane od 1905 r. [zapewne chodzi o budynek kontrolny II (wartownię) – dopisek MBM],

i) układ wodny:

- kanał roboczy z przepustem i ujściem,
- przewał boczny – nie wpisany do rejestru zabytków,
- przepust na Świślinie,
- most na Świślinie, 1932 r.[zapewne chodzi o most na kanale rzeki Kamiennej z 1932 r. – dopisek MBM],

j) osiedle fabryczne:

- 10 domów mur. nr 8, 10, 11, 13, 13a, 33, 34, 35, 36 i 60,
- dom nr 40, drewn., 1924 r., przebud.,

Nietulisko Małe

- zespół dworski,

a) dwór, drewn., II poł., XIX, przebud. ok.1900 r. [dwór pochodzi z początku XX w., został wybudowany na miejscu poprzedniego dworu z XIX w. – dopisek MBM],

b) obora, mur.,ok.1900 r.,

c) budynek gospodarczy, mur., ok. 1900 r.,

d) cieplarnia, mur., 1942 r.

e) czworak, mur., ob. świetlica, ok. 1900 r.

f) park, XIX, nr rej. A.611,

- dom nr 97, drewn., ok. 1880 r.

Prawęcín

- zagroda nr 49:

a) dom drewn., ok. 1890 r.,

b) budynek gospodarczy, drewn., 1942 r.,

- dom nr 31, drewn., ok. 1900 r.,

- dom nr 33, drewn., ok. 1930 r.,

- dom nr 35, drewn., 1930 r.,

- dom nr 36, drewn., 1914 r.,

- dom nr 38, drewn.-mur., 1929 r.,

- dom nr 43, drewn.,1932 r.,

- dom nr 46, drewn., ok.1900 r.

Część wyszczególnionych powyżej obiektów obecnie nie istnieje. Niektóre z nich znajdują się na posesjach z inną numeracją!

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującym sołectwo Wymysłów, przyjętym Uchwałą Nr LXIII.396.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 28 października 2021 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Wymysłów, do objęcia ochroną zapisami ww. planu wskazano:

- dom nr 52, drewn., ok. 1900 r.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującym Miasto Kunów przyjętym 9 czerwca 2022 r. przez Radę Miejską w Kunowie Uchwałą Nr LXXV.492.2022 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego Miasto Kunów, ochroną konserwatorską objęto następujące obiekty:

- cmentarz parafialny rzymskokatolicki z 1810 r.

- zespół kościoła parafii rzymskokatolickiej pw. św. Władysława z lat 1625-1642 (kościół, dzwonnica, kostnica, murowane ogrodzenie, teren dawnego cmentarza przykościelnego)

- studnia z połowy XIX w. ul. Kościelna 19,

- budynek podworski z przełomu XVIII/XIX w. obecnie przebudowany ul. T. Kościuszki 4,
- dawny spichlerz podworski później młyn początek XX w. ul. T. Kościuszki 10,
- figura św. Jana Nepomucena 1755 r. ul. Warszawska 59,
- figura św. Władysława 1835 r. ul. Kościelna 19,
- krzyż poświęcony pamięci T. Kościuszki 1917 r. ul. Kościelna 19,
- krucyfiks – pamiątka Powstania Styczniowego 1861 r. i 1920 r. Skwer Powstańców Styczniowych,
- figura Najświętszej Maryi Panny 1862 r.,
- krucyfiks wotywny 1903 r., ul. Kaznodziejska,
- krucyfiks wotywny, 1910 r. działka 1923 rozdroża ulic Ciasnej i T. Kościuszki,
- krucyfiks z figurą św. Barbary (?) 1919 r. działka 1922,
- krucyfiks po dawnym kościele św. Leonarda 1846 r. ul. Warszawska 48 – działka 1038,
- figura Pana Jezusa 1862 r., przy zbiegu ulic: Warszawskiej i T. Kościuszki,
- pozostałości parku podworskiego,
- dom mieszkalny drewniany ul. Chocimowska 9,
- dom mieszkalny drewniany (na wysokim podmurowaniu) Kaznodziejska 5,
- dom mieszkalny drewniany ul. Głucha 1,
- dom mieszkalny drewniany ul. Głucha 5,
- oficyna murowana piętrowa (dawna grabarnia) ul. Kościelna 1,
- układ urbanistyczny Kunowa.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmujący sołectwo Miłkowska Karczma przyjęty Uchwałą Nr LXI.376.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 9 września 2021 r.¹⁵⁰ ustalił strefę ochrony konserwatorskiej dla stanowisk archeologicznych o numerach ewidencyjnych: 83-70/2, 83-70/3, 83-70/4, 83-70/5, 83-70/8, na terenie której obowiązuje zakaz prowadzenia działań inwestycyjnych na zasadach określonych w przepisach odrębnych, a ponadto ustalił:

- nakaz zachowania miejsca pamięci.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów, obejmujący sołectwo Prawęcín, przyjęty Uchwałą Nr CI.662.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 28 września 2023 r., obejmuje ochroną konserwatorską stanowiska archeologiczne oraz strefy archeologicznej ochrony biernej, ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz w obowiązującej GEZ Gminy Kunów.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części sołectwa Doły Biskupie, przyjęty Uchwałą Nr XV.100.2025 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 29 stycznia 2025 r.¹⁵¹, określa zasady ochrony dziedzictwa kulturowego oraz zabytków na tym obszarze. Ochroną objęta jest:

- południowa część układu urbanistycznego zespołu budowlanego dawnego osiedla przyfabrycznego, położonego na terenie założenia przestrzenno-poprzemysłowego Fabryki Tektury „Witulín”, wpisanego do rejestru zabytków pod numerem 607/4. Zabytek ten został objęty ochroną konserwatorską na mocy decyzji z dnia 30 października 1980 r., 10 grudnia 2010 r. oraz 22 grudnia 2016 r. Wszelkie działania inwestycyjne, prace budowlane i konserwatorskie, a także inne czynności mogące mieć wpływ na wygląd zabytku,

¹⁵⁰ Uchwała Nr LXI.376.2021 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 9 września 2021 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Kunów obejmującego sołectwo Miłkowska Karczma

¹⁵¹ Uchwała Nr XV.100.2025 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 29 stycznia 2025 r. z dnia 29 stycznia 2025 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części sołectwa Doły Biskupie (Dz. Urz. Woj. Świętokrzyskiego z dnia 4 lutego 2025 r., poz. 522).

wymagają uzyskania pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zgodnie z obowiązującymi przepisami. Dodatkowo plan obejmuje ochroną obiekty wpisane do GEZ, tj.:

- domy robotnicze zlokalizowane pod adresami Doły Biskupie 34, 50 oraz 52.

Dla tych budynków ustalono zakaz rozbudowy i nadbudowy, a także obowiązek zachowania istniejących gabarytów oraz historycznego charakteru zabudowy, co ma na celu ochronę ich wartości kulturowych i krajobrazowych.

5.4. ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Do obowiązków gminy należy ochrona zabytków, które znajdują się na jej terenie. Zadania te określa art. 4 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Mówi on, że organy administracji publicznej, a zatem i gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie”, „zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”, „udaremnić niszczenie i niewłaściwe korzystanie z zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy także: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu celowi służy gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków (w skrócie: GEZ) to spis (wykaz) zabytków gminy. Jej prowadzenie, przewidziane przez ww. ustawę, należy do obowiązków wójta (burmistrza, prezydenta miasta). GEZ jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. Powinny być w niej ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

GEZ jest podstawą do sporządzania gminnych programów opieki na zabytkami. Instrukcję opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków określają Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające ww. rozporządzenie (Dz. U. 2019, poz. 1886). Od 2019 r. obowiązuje nowy wzór karty adresowej, zgodnie z załącznikiem 4 ww. rozporządzenia.

GEZ jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Włączenie obiektów do GEZ wymaga porozumienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków co do zasadności ujęcia tego zabytku w ewidencji oraz najpilniejszych postulatów konserwatorskich, a także wymaga zawiadomienia właściciela zabytku o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do GEZ. Zawiadamianie właścicieli zabytków o zamiarze włączenia do GEZ, o sporządzeniu nowej karty adresowej albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z GEZ wynika ze zmiany Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r., zmieniającego rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886). Do powyższych zawiadomień o włączeniu karty do GEZ lub o wykonaniu nowej, dołącza się odpowiednią kartę ewidencyjną.

Gminna ewidencja zabytków (GEZ) gminy Kunów obejmuje bardzo zróżnicowane obiekty, w tym sakralne, mieszkalne, rekreacyjno-wypoczynkowe czy związane z działalnością przemysłową, czyli z miejscami pracy. Znaczna ich część wchodzi w skład założeń, wśród których wyróżnia się założenia podworskie, poprzemysłowe oraz kościelne.

Obiekty sakralne

Obiekty sakralne przeznaczone są do sprawowania kultu religijnego i związane z czynnościami religijnymi. W gminie Kunów reprezentowane są m.in. przez:

1) Zespół kościoła parafialnego pw. św. Władysława w Kunowie – obejmuje kilka obiektów, z których najważniejszym jest kościół zbudowany w XVII w. Otaczający go cmentarz kościelny datowany jest co najmniej na XIV, a według niektórych źródeł nawet na XIII wiek (według ustaleń ks. Aleksandra Bastrzykowskiego parafia w Kunowie była erygowana w 1281 r.). Z czasów budowy kościoła pochodzi część ogrodzenia. Okazałe schody prowadzące na teren cmentarza pochodzą z XVIII w., natomiast dzwonnica wzniesiona została pod koniec XIX w.

2) Cmentarz parafialny w Kunowie, założony w 1810 r. i powiększany w XIX oraz XX w., w którego obrębie znajdują się liczne zabytki sepulkralne o dużej wartości artystycznej i historycznej.

3) Kaplica pw. św. Katarzyny z 1430 r. – pełniła przez kilka stuleci funkcję słupa granicznego między kluczami dóbr biskupów krakowskich. Jest nie tylko cennym obiektem architektonicznym i miejscem kultu religijnego, lecz także miejscem pamięci narodowej, upamiętniającym wydarzenia związane z powstaniem styczniowym.

4) Krzyże i figury przydrożne – rozmieszczone na terenie miasta Kunowa oraz w zespołach podworskich. Do najcenniejszych należą figura św. Władysława i figura św. Jana Nepomucena, chronione poprzez wpis do rejestru zabytków ruchomych województwa świętokrzyskiego. Wysokie walory artystyczne i historyczne ma również figura Pieta z 1701 r., znajdująca się w parku podworskim w Nietulisku Małym.

Obiekty związane z działalnością przemysłową

Do tej kategorii należą dwa zespoły poprzemysłowe: w Nietulisku Dużym (dawna osada fabryczna – Nietulisko Fabryczne) oraz w Dołach Biskupich (Witulín). Obejmują one nie tylko budynki fabryczne – hale produkcyjne i magazynowe – ale również zabudowę mieszkaniową, obiekty administracyjne oraz układy wodne.

Obiekty rezydencjonalne

Są one reprezentowane przez zespoły podworskie w Chocimowie i Nietulisku Małym, należące w przeszłości do rodów ziemiańskich, a także pozostałości zespołu dworskiego biskupów krakowskich w Kunowie.

Zabudowa mieszkalna i układ urbanistyczny

W GEZ uwzględniono drewnianą chałupę w Prawęcinnie, a także **układ urbanistyczny Kunowa**, który zachował dawną sieć dróg, placów oraz charakterystyczną małomiasteczkową skalę i formę zabudowy.

Miejsca pamięci narodowej

Na terenie gminy Kunów zlokalizowane są liczne miejsca pamięci narodowej, upamiętniające wydarzenia i postacie o szczególnym znaczeniu dla historii regionu i kraju. Najcenniejsze z tych obiektów, wyróżniające się wartością historyczną, symboliczną i krajobrazową, zostały objęte ochroną konserwatorską poprzez ujęcie w GEZ, co podkreśla ich istotną rolę w kształtowaniu lokalnej tożsamości kulturowej oraz zachowaniu ciągłości tradycji historycznej.

5.5. ZABYTKI O NAJWYŻSZYM ZNACZENIU DLA GMINY

Kaplica św. Katarzyny przy dawnym trakcie ilżeckim na terenie Nadleśnictwa Ostrowiec Świętokrzyski

(nr rej. A.608 z 27.04.1984 r., z 28.09.1989 r.)

Kaplica św. Katarzyny położona jest w lasach Nadleśnictwa Ostrowiec Świętokrzyski, przy dawnym trakcie prowadzącym do Iłży. Została wzniesiona w 1430 roku z inicjatywy biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego (późniejszego kardynała) jako słupek graniczny pomiędzy kluczami dóbr biskupów krakowskich: iłżeckim i kunowskim.

Przy kaplicy znajdowała się pustelnia, wybudowana przez biskupa Andrzeja Załuskiego. Podczas potopu szwedzkiego schronił się w niej ks. Walenty Prusinowski, proboszcz kunowskiego kościoła szpitalnego. Wkrótce zmarł i został pochowany przy kaplicy¹⁵². Na początku XVIII w. opiekę nad obiektem sprawował pustelnik Jakub Nawojski, który w 1703 roku przeprowadził jej remont i umieścił wewnątrz pełnoplastyczną kamienną rzeźbę św. Katarzyny, panny i męczenniczki.

W okresie powstania styczniowego okolice kaplicy były miejscem bitwy w pobliskich lasach.

Według „Słownika geograficznego Królestwa Polskiego...”, w osadzie leśnej Kaplica, należącej do gminy Częstocice, o powierzchni 15 mórg, znajdował się jeden dom, w którym mieszkało 18 osób. Grunty te należały do barona Fraenkla¹⁵³. Z kolei w Pierwszym Powszechnym Spisie Ludności Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 roku osada Kaplica liczyła jeden dom i 7 mieszkańców – 4 mężczyźni i 3 kobiety, wszyscy wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej¹⁵⁴.

W okresie międzywojennym opiekę nad kaplicą sprawowali kolejni właściciele majątku Janik, dbając o jej konserwację: Karol Wilhelm Wickenhagen, a następnie Wacław Szczygielski. Po II wojnie światowej miejsce to zostało całkowicie opuszczone. W latach 70. XX wieku dzięki staraniom Stanisława Jeżewskiego umieszczono na kaplicy piaskowcową tablicę z napisem „MIEJSCE WALK POWSTAŃCZYCH 1863 r.”. Tablica została zniszczona na początku XXI wieku, a w 2003 roku Urząd Gminy w Kunowie wykonał jej wierną kopię.

Kaplica jest przykładem architektury gotyckiej. Obiekt murowany, częściowo z cegły, częściowo z kamienia łupanego kunowskiego, jest otynkowany i ma ośmioboczny rzut z kolistym wnętrzem. Nad wnętrzem wznosi się eliptyczna kopułka ze zwornikiem ozdobionym herbem Dębno Zbigniewa Oleśnickiego, nakryta stożkowym, wielobocznym dachem gontowym, zwieńczonym krzyżykiem (obecnie brak).

Do kaplicy prowadzi wejście od strony południowej, przez furtkę zamykaną na kłódkę. Nad wejściem znajduje się kamienna tablica z herbem Dębno, kapeluszem kardynalskim oraz datą 1430 i literami „EC” (Episcopus Cracoviensis). Poniżej widnieje napis: „Reparavit F. Iacobus Fr. Nawojski Eremita An. 1703 Dz. 5 Maia”, co oznacza, że brat Jakub Nawojski pustelnik odnowił kaplicę 5 maja 1703 roku.

Kaplica św. Katarzyny leży przy trasach turystycznych: pieszym im. Stanisława Jeżewskiego (szlak niebieski), rowerowym im. Witolda Gombrowicza (szlak zielony) oraz Krzemienym Szlakiu.

Zespół kościoła parafialnego pw. św. Władysława w Kunowie (nr rej. A.609/1-5)

Historia kościoła¹⁵⁵

W historii Kunowa istniały dwa kościoły parafialne, oba pod wezwaniem św. Władysława – króla Węgier (1077-1095), znanego jako Władysław I Święty, urodzonego w Krakowie, syna króla Beli I i córki króla Polski Mieszka II Lamberta.

¹⁵² A. Kryj, dz. cyt., s. 36.

¹⁵³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. III, s. 824.

¹⁵⁴ Skorowidz, s. 79.

¹⁵⁵ Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu, Akta parafii Kunów, lata 1845-1983

Nie jest znana dokładna data powstania pierwszego kościoła. Najprawdopodobniej został wzniesiony przez biskupów krakowskich, w posiadaniu których Kunów znajdował się już pod koniec XI w. Według ustaleń ks. Aleksandra Bastrzykowskiego parafia kunowska została erygowana w 1281 r. przez bpa Pawła z Przemankowa, który nadał jej ziemię i dziesięcinę ze stołu biskupiego. Pewne jest, że jej powstanie mieści się w przedziale czasowym 1192-1327: w 1192 r. zakończył się proces kanonizacyjny św. Władysława, a w dokumentach watykańskich z 1327 r. wymieniony jest pleban kunowski, ks. Dobrzesław.

Niewiele posiadamy informacji o pierwszym kościele kunowskim. Wg protokołu wizytacji parafii z 1597 r. przeprowadzonej przez bpa krakowskiego kardynała Jerzego Radziwiłła, był to obiekt drewniany, mający trzy ołtarze – jeden konsekrowany kamienny i dwa drewniane z portatylami.

Na początku XVII w. budowla znajdowała się w bardzo złym stanie. W związku z tym ks. Szymon Koch herbu Nałęcz, proboszcz kunowski i kanonik kolegiaty Wszystkich Świętych w Krakowie, w 1625 r. polecił jej rozbiórkę, a na tym samym miejscu rozpoczął wznoszenie nowej, trójnawowej świątyni z prezbiterium zwróconym ku wschodowi. Budowa trwała dwanaście lat, od 1625 do 1637 r., Prace wykończeniowe i wyposażanie kościoła zostały sfinalizowane w 1642 roku. 8 października 1656 r. świątynię konsekrował Zygmunt Czyżowski, biskup lacedemoński i sufragan płocki, opat paradyski, proboszcz pułtusi, kanonik warszawski.

Widok na kościół i dzwonnice w Kunowie

Widok na figurę św. Władysława i dzwonnice w Kunowie

W 1682 r. ks. Stanisław Kazimierz Sadowski, protonotariusz apostolski i kanonik kielecki, dobudował wieżyczkę. Około 1850 r., podczas probostwa ks. Jana Chryzostoma Dąbrowskiego, kościół przeszedł gruntowną restaurację, wyniku której został obniżony dach, a wieżyczkę zastąpiono nową, czworoboczną wieżą. W 1898 r. dobudowano kruchtę od strony północnej. Od schyłku XIX w. sylwetka kościoła nie uległa zmianie.

Kościół wznosi się na dominującym nad okolicą wzniesieniu kościelnym, obniżającym się w kierunku wschodnim. Stanowi go obiekt murowany z piaskowca kunowskiego, całkowicie sklepiony i otynkowany, trójnawowy, pokryty blachą. Od zachodu wznosi się wieża z dachem spiczastym, zakończona krzyżem żelaznym. Nad prezbiterium i w miejscu łączenia nawy głównej z prezbiterium znajdują się kolejne krzyże żelazne, w tym krzyż z kogutkiem, symbolem przemijania. Kościół podpierają przypory: po dwie od stron wschodniej i zachodniej oraz po sześć od stron północnej i południowej.

Wnętrze świątyni dostępne jest z trzech stron: od zachodu, północy i południa. Wejście główne prowadzi od zachodu przez drzwi dwuskrzydłowe. Nad nimi znajduje się rzeźbiona figura Chrystusa na krzyżu, ludowej roboty. Obok drzwi umieszczona jest tablicę poświęconą gen. Tadeuszowi Piskorowi, urodzonemu w Borze Kunowskim. Wejście boczne – północne prowadzi przez kruchtę; nad jednoskrzydłowymi drewnianymi drzwiami widnieje nisza z kamienną rzeźbą Matki Bożej Niepokalanie Poczętej z napisem „Marya Niepokalana bądź od wszystkich do domu wchodzących błogosławiona”, a po bokach figury św. Piotra i św. Pawła. Trzecie wejście do kościoła prowadzi przez kruchtę wschodnią, przez jednoskrzydłowe drzwi

Pod świątynią ciągną się krypty, obecnie niedostępne.

Kościół posiada siedem późnoklasycystycznych ołtarzy kamiennych z piaskowca kunowskiego, pochodzących z lat 1849-1852:

- **ołtarz główny (wielki)** – z 1851 r., z wczesnobarokową kopią „Ukrzyżowania” Rafaela Santi z 1638 r. ufundowaną przez ks. Szymona Kocha, mocno przemalowaną w połowie XIX w., po bokach której znajdują się rzeźby św. Stanisława i św. Wojciecha;

- **ołtarz Matki Bożej Bolesnej** – z 1850 r., z obrazem Józefa Buchbindera (1891 r.) fundacji ks. Jana Chryzostoma Dąbrowskiego;

- **ołtarz Przemienienia Pańskiego** – z 1850 r., fundacji ks. Antoniego Dąbrowskiego, z obrazami: w polu głównym – „Przemienienie Pańskie” i w zwieńczeniu – „Ecce Homo”;
- **ołtarz Matki Bożej Różańcowej** – z 1849 r., fundacji Golińskiego;
- **ołtarz św. Władysława i św. Antoniego** – z 1851 r., fundacji Pawła i Józefy Różalskich, z obrazem przedstawiającym św. Władysława;
- **ołtarz św. Jana Nepomucena** – z 1850 r., fundacji Ludwika i Apolonii Popielów, z rzeźbą św. Jana Nepomucena;
- **ołtarz św. Anny** – z 1849 r., fundacji Bractwa Różańcowego, pierwotnie zawierał obraz św. Anny Samotrzec, obecnie obraz Matki Bożej, w zwieńczeniu św. Sebastiana.

W kościele znajdują się liczne epitafia kamienne:

- **ks. Szymona Kocha** (pośmiertna płyta marmurowa ozdobiona wizerunkiem Pana Jezusa Ukrzyżowanego, umieszczona przy wejściu do grobu księdza, w nawie północnej, obok ołtarza św. Anny);
- **Zofii Sierakowskiej zm. 1639 r.;**
- **ks. Stanisława Kazimierza Sadowskiego**, kanonika kieleckiego, zm. 1697 r.;
- **ks. Walentego Józefa Myszkowicza z 1712 r.;**
- **Pawła Chościak Popiela**, kasztelana sandomierskiego, zm. 1809 r.;
- **Agnieszki Zagurskiej;**
- **rodziny Popielów;**
- **Władysława Jasińskiego** „wzoru cnót chrześcijańskich” zm. 1880 r., dziedzica Boksyc;
- **Stanisława Szumlińskiego i jego żony Rozalii z Adamskich;**
- **Andrzeja Ośniałowskiego** zm. w 1915 r.;
- **księżę: Jana Łempickiego, Antoniego Urynieckiego, Antoniego Dąbrowskiego;**
- **ks. Jana Jopowicza**, proboszcza kunowskiego, prałata Opatowa, zm. 1884 r.;
- **Anieli z Betnerowiczów** 1^oMroczkowskiej 2° voto Drudzewicz i jej siostry Teresy Patek.

Na uwagę zasługują:

- **skarbonka** z 1693 r., lipowa, okuta;
- **ambona** w stylu późnobarokowym ozdobiona wizerunkiem gołębic i czterech ewangelistów;
- **chrzcielnica** marmurowa, późnoklasycystyczna, w kształcie kielicha;
- **chór muzyczny i organy** firmy Hirsnschrodt z Regensburga, zmontowane w 2013 r., z prospektem z 1888 r.
- **tablica fundacyjna ks. Szymona Kocha** (1642 r.) w prezbiterium, przy wejściu do zakrystii.

Wokół kościoła rozpościera się cmentarz kościelny. Jego elementami są:

- **ogrodzenie** – pierwotne fundacji ks. Szymona Kocha, wielokrotnie modernizowane, ze współczesnymi elementami, z pięcioma wejściami: od strony południowej (od strony współczesnej plebanii), północnej, wschodniej oraz zachodniej (od strony cmentarza parafialnego).

Najciekawsze jest wejście główne, od strony północnej, które prowadzi przez dwuskrzydłową bramę żelazną umieszczoną w dwóch słupach kamiennych, poprzedzoną kamiennymi schodami. Na słupach umieszczone są figury rzeźbione w kamieniu w stylu późnego baroku z 1775 r. przedstawiające świętych: Kajetana i Ignacego Loyolę (Jana Nepomucena ?), wykonane przez Kajetana Gieyzera z Opola, rzeźbiarza i architekta króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Po bokach bramy widnieją dwa dawne wejścia obecnie zamurowane, nakryte kamiennymi okapkami. Na kamiennych poręczach schodów są ustawione figury w rzeźbie czterech ewangelistów, a w środku każdej poręczy dwa piękne wazy kamienne.

Wejście od strony wschodniej zdobi barokowy portal z kartuszem herbu Nałęcz z 1701 r. Bramka od strony południowej pozbawiona jest wystroju, ma charakter prosty i funkcjonalny. Przejście w murze prowadzące na cmentarz parafialny, położony na wyższym poziomie, podkreślają czteroboczne, boniowane filary, zwieńczone profilowanymi płytami. Za nimi znajdują się schody prowadzące na cmentarz.

- **pomnik nagrobny Anastazji i Stanisława Kępińskich z figurą Matki Bożej Niepokalanej na postumencie;**
- **dzwonnica** – z 1896 r. zbudowana wg proj. Wojciecha Gersona, murowana, nakryta dachem czworokątnym spadzistym, z kaplicą przedpogrzebową; pod nią znajduje się krypta z pochówkami księży.
- **kostnica** – murowana, nakryta dwuspadowym dachem zabezpieczonym blachą, która zastąpiła pierwotny gont;
- **stacje drogi krzyżowej** – 13 wmurowanych w mur cmentarny, jedna na ścianie prezbiterium, wykonane ok. 1902 r. przez firmę Józefa Szpetkowskiego w Warszawie;
- **tablica nagrobna** Marcysi Swobody (1775), córki znanego w Kunowie kamieniarza Wojciech Swobody, wmurowana w mur cmentarny, w pobliżu bramy głównej;
- klasycystyczna **tablica z inskrypcją sentencjonalną** z 1789 r., umieszczona na murze;
- **tablica kamienna** w obramieniu marmurowym pamięci Symeona Tadeusza Patka.

Przed wejściem głównym, przy schodach z figurami ewangelistów, znajduje się kapliczka z figurą **św. Barbary**.

Przy drodze prowadzącej do kościoła, ok. 60 m przed świątynią, stoi **figura św. Władysława** z 1835 r. ufundowana przez parafianina Władysława i jego kolejne żony: Agatę i Konstancję.

Do cmentarza kościelnego od zachodu przylega **cmentarz parafialny** założony ok. 1810 r., powiększony w 1884 r. i 1930 r. Z licznych na cmentarzu grobów zwraca uwagę: pomnik Józefa Łackiego, byłego oficera wojsk polskich, potem nadleśnego lasów rządowych zmarłego w 1842 r., pomnik Franciszka Fornalskiego wachmistrza pułku gwardii ułanów Księstwa Warszawskiego, kawalera orderów Legii Honorowej, Krzyża Wojskowego Polskiego, francuskiego św. Heleny, zmarłego w 1862 r., rodziny Patków, rodziny Popielów, małżonków Heleny i Aleksandra Wielopolskich. Na cmentarzu grzebalnym pochowani księża: Myszkowski, Jan Chryzostom Dąbrowski, Antoni Dąbrowski, Jan Jopowicz, Józef Marcin Jopkiewicz. Znajduje się tu pomnik powstańców styczniowych.

Na południe od cmentarza wznoszą się **zabudowania plebańskie**, w tym murowana współczesna plebania.

Kilkadziesiąt metrów na wschód od cmentarza kościelnego, przy schodach prowadzących do ul. Kościelnej, znajduje się **studnia** z drewnianą obudową.

Utracone – ocalone

Na wschód od cmentarza kościelnego, w miejscu, gdzie dziś znajduje się parking, stała niegdyś drewniana plebania, wzmiankowana w „Katalogu zabytków sztuki w Polsce”. Została wzniesiona w latach 50. XIX wieku przez ks. Jana Chryzostoma Dąbrowskiego, ówczesnego proboszcza kunowskiego. Był to budynek drewniany o konstrukcji zrębowej, posadowiony na fundamentach z kamienia kunowskiego, wzniesiony na planie prostokąta, z gankami po obu stronach i przykryty czterospadowym, gontowym dachem.

W czasie powstania styczniowego plebania służyła jako miejsce spotkań i narad dowódców powstańczych. Pod koniec lat 80. XX wieku oddano do użytku nową plebanię, a stary budynek został opuszczony i stopniowo popadał w ruinę. W 1999 roku obiekt zakupił Krzysztof Żmijewski – plebania została wówczas rozebrana, przeniesiona do miejscowości Sobolew i poddana gruntownej renowacji¹⁵⁶.

Założenie przestrzenno-przemysłowe w Dołach Biskupich („Witulin”)¹⁵⁷ (A.607/1-6)

¹⁵⁶ J. Banasik, Nowe życie dawnej kunowskiej plebanii, „Kurier Gminy Kunów” 2020, nr 19-20, s. 6-7.

¹⁵⁷ J. L. Adamczyk, Fabryka tektury w Dołach Biskupich dawniej „Witulin” – pomnik kultury materialnej, Kielce 1982.

Historia przemysłu w Dołach Biskupich zaczęła się w 1885 r., kiedy Ignacy Leonard Kotkowski wykupił od chłopów resztówki gruntów w pobliżu istniejącego we wsi „liczego młynka”. Rozebrał walący się młyn i w jego miejsce wznosił zespół młynów przemysłowych. Dodatkowo wydzierzał sąsiednie tereny od włościan z Dołów Opacich w celu eksploatacji kamienia. W 1895 r. uruchomił przedsiębiorstwo Kopalnie Piaskowca i Fabrykę Wyrobów Kamieniarskich „Doły i Święcie”. W jego sąsiedztwie powstały budynki administracyjne, gospodarcze oraz mieszkalne dla kadry i robotników. Dla majątku Kotkowskiego założono księgę wieczystą osady młynarskiej „Doły”.

Na początku XX wieku w osadzie stały:

- 3 młyny wodne, w tym rechlownia (śrutownia),
- szopy, kuźnie, stajnie, domy mieszkalne, chlewy, drewniane magazyny.

Największe znaczenie gospodarcze miały młyny. W ich sąsiedztwie powstał zespół administracyjno-mieszkalny: mieszkania dla kierowników i robotników, w tym osiedle robotnicze obejmujące: dwojaki, trojak, 3 czworaki, sześciorak, ośmiorak. Domy były murowane, parterowe, dwutraktowe, z jednoizbowymi mieszkaniami, sienią i podpiwniczoną komórką, każde z osobnym wejściem. Dla mieszkańców osiedla Kotkowski założył park, obejmujący teren powyżej jazu, pomiędzy rzeką a drogą do Dołów Opacich.

Ignacy Leonard Kotkowski zmarł 26 kwietnia 1901 r. w Bodzechowie, spoczął na cmentarzu w Denkowie (ob. Ostrowiec Św.). Po jego śmierci osada młynarska „Doły” przeszła w spadku 16 stycznia 1902 r. na własność jego córki Marceliny Antoniny Gombrowiczowej, która przekazała zarządzanie przedsiębiorstwem mężowi, inż. Janowi Gombrowiczowi.

Budynek administracyjno-mieszkalny

Budynek administracyjno-mieszkalny – widok na elewację wschodnią

Widok na dawne młyny (magazyn żelaza, magazyn wyrobów gotowych i magazyn techniczny) i rechlownię

Młyn (magazyn żelaza) – elewacja wschodnia

Turbinownia

Jaz na rzece Świślinie

Budynek dawnych warsztatów kamieniarskich (garaże)

Budynek dawnych warsztatów kamieniarskich (magazyn)

W 1905 r. działał już tylko jeden młyn zatrudniający 10 pracowników. Fabryka wyrobów kamieniarskich była zarządzana przez firmę „Jan Pękosławski i S-ka” z Warszawy, produkującą wyroby budowlane i artystyczne z piaskowca, granitu i marmurów.

W 1911 r. Gombrowiczowie podjęli decyzję o zmianie profilu zakładu. Postanowili wybudować fabrykę papieru i tektury oraz zlikwidować warsztaty kamieniarskie. W tym celu założyli spółkę akcyjną Towarzystwo Akcyjne „Witulin”, nazwaną od imienia syna Witolda Gombrowicza. Spółka miała na celu eksploatację młynów, fabryki tektury oraz kamieniołomów. Kapitał początkowy wynosił 200 tys. rubli, większość akcji posiadała Marcelina Gombrowiczowa.

Choć statut mówił o produkcji papieru, w Dołach Biskupich skoncentrowano się na wytwarzaniu tektury. W latach 1911-1913 powstały hale fabryczne, jaz i kanały, zakupiono turbinę wodną Francisa. Produkcję rozpoczęto w 1912 r. z pomocą niemieckich fachowców i maszyn sprowadzonych z Niemiec i Austrii. Fabryka rozwijała się do wybuchu I wojny światowej, która poważnie wpłynęła na kondycję przedsiębiorstwa.

Po wojnie zakończono eksploatację kamieniołomów, które nabył Bolesław Terpiłowski. Część zabudowań młynów przekształcono w garbarnię produkującą skóry podeszwowe. W 1922 r. nastąpiło przekształcenie przedsiębiorstwa w Zakłady Przemysłowe „Witulin” S.A., obejmujące tekturownię, młyny, garbarnię i kamieniołomy. W zarządzie zasiadali Witold Smyjewski, Wincenty Reklewski, Stanisław Saski oraz zastępcy Zygmunt Strzelbicki i Zygmunt Klonowski.

W czasie II wojny światowej Niemcy przejęli całą produkcję zakładu i wykorzystywali go m.in. do niszczenia wydawnictw żydowskich. W latach 40. wybudowano kolejkę do Kunowa oraz holendrownię, podłączono zakład do sieci elektrycznej. Po 1949 r. spółka została upaństwowiona, działała jako Fabryka Tektury w Dołach Biskupich, wchodząca w skład Warszawskich Zakładów Papierniczych w Konstancinie.

W kolejnych dekadach powstawały nowe obiekty: portiernia, magazyny, straż pożarna, kotłownia, a część starych zabudowań rozebrano. Zlikwidowano też turbinę wodną i lokomobilę.

1 listopada 1991 r. produkcja tektury została zaprzestana. W latach 90. przedsiębiorstwo nabył Edward Głuszek, który rozebrał większość hal fabrycznych. Ocalała hala „oddziału tektury” z turbinownią i halą odwadniania, przebudowana i wyremontowana na początku XXI w.

Założenie „Witulin” rozpościera się po obu stronach Świśliny i dzieli na część produkcyjną, administracyjną oraz mieszkalną – osiedle robotnicze przyfabryczne. Do dziś zachowały się: część budynków mieszkalnych, system wodny (poza odnogą kanału odpływowego), wyrobisko kopalni piaskowca oraz pamiątki po dawnych zakładach kamieniarskich, w tym kamienny krzyż przy dawnym mieszkaniu dyrektora.

Zespół urbanistyczno-przemysłowy w Nietulisku Dużym¹⁵⁸ (rejestr: decyzja z 1.12.1956 r., 21.06.1967 r.)

Na początku XIX w. Zagłębie Staropolskie weszło w nową erę przemysłową. W 1818 r. ks. Stanisław Staszic, pełniący funkcję Dyrektora Generalnego Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, opracował generalny plan rozwoju hutnictwa w Królestwie Polskim. Plan ten składał się z dwóch części. Pierwsza przewidywała utworzenie „ciągłego zakładu fabryk żelaznych” wzdłuż rzeki Kamiennej, a druga koncentrowała się na rozwoju górnictwa i hutnictwa kruszcowego w okolicach Kielc.

Plan Staszica obejmował zarówno wznoszenie nowych zakładów, jak i modernizację istniejących. Wzdłuż rzeki Kamiennej miały powstać wielkie piece w Rejowie, Marcinkowie i Wąchocku, nowe fryszerki w Wąchocku, Starachowicach, Michałowie, Brodach, Starej

¹⁵⁸ E. Kaczyńska, Nietulisko, w: Encyklopedia historii gospodarczej, t. 1, s. 578-579; A. Kryj, dz. cyt., s. 50-53; A. Bastrzykowski, dz. cyt., passim.

Rudzie i Nietulisku, walcownie w Starachowicach, Michałowie, Starej Rudzie i Brodach, oraz odlewnie w Starachowicach i Parszowie. Zakłady położone powyżej miejscowości, takie jak Bzin, Rejów, Parszów i Mostki, miały produkować surówkę, natomiast te poniżej, w tym Nietulisko, wytwarzały półfabrykaty kute i walcowane oraz gotowe wyroby metalowe, takie jak kosy, szable, gwoździe i narzędzia rolnicze.

Realizacja tak ambitnego przedsięwzięcia wymagała nie tylko wznoszenia fabryk, ale także odpowiedniej infrastruktury. Plan zakładał budowę dróg bitych oraz usprawnienie transportu wodnego, w tym budowę Kanału Starachowice – Nietulisko i regulację Kamiennej na odcinku od Bzina do ujścia do Wisły. Rzeka miała pełnić podwójną funkcję: taniego szlaku transportowego oraz źródła energii wodnej dla zakładów. Staszic przewidywał również budowę osiedli robotniczych, ośrodka administracyjnego dla Dyrekcji Górniczej w Kielcach oraz szkół zawodowych dla pracowników zakładów.

Prace przygotowawcze obejmowały pomiary spadków wody i niwelacje terenu, szczególnie wzdłuż Kamiennej. Były one prowadzone w latach 1819-1824 i obejmowały oczyszczenie koryta rzeki oraz budowę kanałów i zbiorników retencyjnych. Część inwestycji została zniszczona przez wielką powódź w 1824 r., jednak regulacja rzeki była kontynuowana, szczególnie na odcinkach związanych z istniejącymi i projektowanymi zakładami.

Po dymisji Staszica w 1824 r. jego projekt kontynuował ks. Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki, wspierany przez wybitnych specjalistów z dziedziny hutnictwa i górnictwa, zarówno Polaków, jak i cudzoziemców. Do zespołu należeli między innymi Wilhelm Becker, Jakub Graff, Johann Ullmann, Georg Pusch i Fryderyk Lempe. Lempe opracował szczegółowe plany budowy nowych zakładów górniczo-hutniczych, uszlakowienia rzeki Kamiennej i poszukiwania złóż rudy żelaza, węgla kamiennego i galmanu.

Zakład w Nietulisku był stawiany w latach 1834-1845, a ostatecznie ukończony w 1846 r. Budowę prowadzono według projektu i pod nadzorem budowniczego oraz architekta Karola Knake. Kompleks obejmował budynki fabryczne, walcownię, osiedle robotnicze oraz rozbudowany węzeł wodny, do którego wodę doprowadzano zarówno kanałem z Kamiennej, jak i rzeką Świśliną. Głównym obiektem zakładu była walcownia, uruchomiona w 1841 r., wyposażona w dwa ciągi walcarek (dużą i małą), nożyce do cięcia blach oraz piece grzewcze. Maszyny wprawiano w ruch przy pomocy wielkiego koła wodnego o mocy 60 KM i jednej z pierwszych turbin wodnych w Królestwie Polskim o mocy 6-8 KM. W latach 80. XIX w. w zakładzie pracowały dwa koła wodne o mocy 120 KM, a w 1890 r. zainstalowano lokomobilę.

Nietulisko przetwarzało surówkę wytworzoną w pudlingarniach w Brodach i Michałowie, osiągając roczną produkcję ponad 3000 ton żelaza. Zakład zatrudniał kilkuset robotników i posiadał rozbudowaną infrastrukturę wodną, w tym monumentalne przepusty i staw retencyjny z eliptyczną wysepką. Kompleks składał się również z magazynów, stajni, budynków administracyjnych i portierni oraz kolonii domków robotniczych.

Franciszek Maksymilian Sobieszczański w 1852 r. opisał walcownię jako „pyszny zakład, budowle wielkie i na sposób angielski urządzone, porządek wzorowy... szum i hałas obracających się kół, sztuk młotów i płomieni z pieców, które w ciemności nadają twarzom robotników wygląd jak potępionych duchów”¹⁵⁹.

W 1870 r. Antoni Fraenkel nabył Zakłady Starachowickie wraz z walcownią w Nietulisku, tworząc duży kombinat metalurgiczny. W 1875 r. zakłady w Starachowicach, Michałowie, Brodach i Nietulisku zostały przekształcone w Towarzystwo Starachowickich Zakładów Górniczych S.A., a dyrekcja zakładu w Nietulisku rozpoczęła stopniową modernizację urządzeń, mającą na celu zwiększenie produkcji przy jednoczesnym obniżeniu kosztów.

Pomimo inwestycji i modernizacji, w latach 40. XIX w. przemysł żelazny w regionie wszedł w kryzys, a wiele zakładów funkcjonowało poniżej swoich możliwości. Sytuację

¹⁵⁹ Cyt. za: F. M. Sobieszczański, Wycieczka archeologiczna w niektóre strony guberni radomskiej odbyta w miesiącu wrześniu 1851 roku, Warszawa 1852, s. 44.

pogorszyła powódź w lipcu 1903 r., która zniszczyła groble, pudlingarnię w Michałowie, tartak w Brodach oraz dopływy wodne do Nietuliska. W konsekwencji walcownia w Nietulisku została zamknięta w 1905 r., a urządzenia fabryczne rozebrane, wywiezione do Rosji lub sprzedane.

Zespół poprzemysłowy w Nietulisku stanowi rozległe założenie z zabudowaniami fabrycznymi, urządzeniami wodnymi i komunikacyjnymi, budynkami mieszkalnymi i gospodarczymi. Całość porządkują dwie osie kompozycyjne: podłużna, o kierunku z północnego-zachodu na południowy-wschód, wyznaczona przez: zbiornik wodny (staw), kanał roboczy i walcownię, kanał kunowski oraz poprzeczna przechodząca przez zabudowania fabryczne i osiedle mieszkaniowe.

Założenie odznacza się wysokimi walorami przestrzennymi i architektonicznymi oraz krajobrazowymi. Zabudowania fabryczne obejmują: budynek walcowni, suszarnię, budynki kontrolne, tj. wartownię i portiernię, stajnię i magazyny oraz budynek dawnego zarządu (obecnie szkoła podstawowa). W dobrym stanie znajdują się dzisiaj jedynie dawny budynek administracyjny i budynki kontrolne. W stanie ruiny są: hala walcownicza oraz pomocnicze budynki fabryczne. Z zabudowań dawnego osiedla przyfabrycznego ocalały tylko dwa budynki mieszkalne. Układ wodny, mimo że obecnie pozbawiony wody, pozostaje bardzo czytelny i świadczy o rozmachu infrastrukturalnym XIX-wiecznego przemysłu żelaznego w regionie. Zachowały się relikty monumentalnych przepustów oraz mostów, podkreślające skalę i znaczenie dawnych inwestycji hydrotechnicznych.

Ruiny walcowni

Ruiny walcowni

Budynek dyrekcji, ob. szkoła podstawowa

Budynek kontrolny, ob. przedszkole

Budynek kontrolny II (wartownia)

Suszarnia

Magazyn

Most na kanale rzeki Świśliny

Most na kanale rzeki Kamiennej

Jaz piętrzący – ulgowy na kanale świślińskim

Zabytki wskazane jako najważniejsze dla gminy Kunów wyróżniają się nie tylko metryką i walorami architektonicznymi, ale przede wszystkim wielowymiarowym znaczeniem – historycznym, kulturowym, krajobrazowym i tożsamościowym. Stanowią one świadectwo rozwoju osadnictwa, religijności oraz przemysłu na przestrzeni kilku stuleci, a jednocześnie posiadają istotny, wciąż niewykorzystany w pełni potencjał turystyczny. Ich obecny stan oraz

stopień zachowania sprawiają jednak, że wymagają one szczególnej troski i systematycznych działań ochronnych.

Kaplica św. Katarzyny jest obiektem o wyjątkowo długiej historii, sięgającej XV w., związanym z działalnością biskupów krakowskich oraz dawnym podziałem administracyjnym dóbr kościelnych. Jej położenie w kompleksie leśnym, przy historycznym trakcie, nadaje jej unikalny charakter miejsca odosobnienia i kontemplacji. Dodatkowo kaplica wpisuje się w ważne wydarzenia historyczne, tj. powstanie styczniowe. Obiekt ten posiada duży potencjał turystyczny – szczególnie w kontekście turystyki pieszej i rowerowej – jednak jego peryferyjne położenie oraz ograniczona dostępność powodują, że jest odwiedzany przede wszystkim przez miejscowych. Brak pełnej infrastruktury turystycznej oraz postępujące zniszczenia (np. ubytki detali architektonicznych) wskazują na konieczność objęcia go szczególną opieką konserwatorską i promocyjną.

Zespół kościoła parafialnego św. Władysława w Kunowie stanowi najważniejszy ośrodek życia religijnego i historycznego gminy. Jego znaczenie wynika zarówno z wielowiekowej ciągłości funkcji sakralnej, jak i bogatego wyposażenia artystycznego oraz licznych elementów towarzyszących, takich jak cmentarz, dzwonnica czy zabytkowe ogrodzenie z rzeźbami. Obiekt ten jest także miejscem pamięci lokalnej społeczności – znajdują się tu groby zasłużonych mieszkańców oraz pamiątki związane z ważnymi wydarzeniami historycznymi. Dzięki swojej lokalizacji i dobrze zachowanej strukturze przestrzennej kościół ma duży potencjał turystyczny, zwłaszcza w zakresie turystyki kulturowej i religijnej. Jednocześnie rozległość zespołu oraz liczba elementów zabytkowych powodują, że wymaga on stałych nakładów na konserwację i ochronę przed degradacją.

Założenie przemysłowe „Witulin” w Dołach Biskupich jest unikalnym przykładem rozwoju lokalnego przemysłu na przełomie XIX i XX w. Łączy ono funkcje produkcyjne, mieszkalne i administracyjne, tworząc czytelny układ dawnej osady fabrycznej. Obiekt ten dokumentuje przemiany gospodarcze regionu oraz działalność przedsiębiorców związanych z przemysłem spożywczym, kamieniarskim i papierniczym. Obecnie większość zabudowy uległa zniszczeniu lub została rozebrana, co znacząco ogranicza jego czytelność i atrakcyjność. Mimo to zachowane relikty – w tym budynki mieszkalne, elementy systemu wodnego oraz pozostałości hal – posiadają duży potencjał dla rozwoju turystyki industrialnej. Wymaga to jednak działań rewitalizacyjnych, zabezpieczenia istniejących obiektów oraz ich odpowiedniego zagospodarowania.

Zespół urbanistyczno-przemysłowy w Nietulisku Dużym jest jednym z najcenniejszych przykładów dziedzictwa Staropolskiego Zagłębia Przemysłowego. Jego znaczenie wynika z udziału w realizacji ambitnego programu uprzemysłowienia Królestwa Polskiego oraz zastosowania nowoczesnych jak na swoje czasy rozwiązań technicznych i przestrzennych. Zachowany układ wodny, relikty zabudowy fabrycznej oraz pozostałości osiedla robotniczego stanowią cenne świadectwo XIX-wiecznej myśli inżynierskiej. Obiekt ten posiada bardzo duży potencjał turystyczny – szczególnie w kontekście turystyki edukacyjnej i industrialnej – jednak jego obecny stan jest w dużej mierze zdegradowany. Ruiny hal, brak pełnej rewitalizacji oraz ograniczone zagospodarowanie przestrzeni powodują, że konieczne są kompleksowe działania ochronne i inwestycyjne.

Podsumowując, wszystkie wskazane zabytki mają szczególne znaczenie dla gminy Kunów, ponieważ stanowią materialne świadectwo jej historii i tożsamości. Jednocześnie ich zróżnicowany charakter – od obiektów sakralnych po przemysłowe – stwarza szerokie możliwości rozwoju turystyki. Warunkiem wykorzystania tego potencjału jest jednak podjęcie działań na rzecz ich ochrony, rewitalizacji oraz odpowiedniej promocji, co pozwoli zachować je dla przyszłych pokoleń i uczynić ważnym elementem rozwoju lokalnego.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

W celu lepszej oceny obecnego stanu dziedzictwa kulturowego gminy Kunów oraz sformułowania priorytetów działań władz gminy i pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami opracowano analizę SWOT.

MOCNE STRONY

1. Obowiązujący plan zagospodarowania przestrzennego gminy umożliwiający racjonalne kształtowanie przestrzeni.
2. Uwzględnianie ochrony zabytków i ochrony przyrody w dokumentach strategicznych oraz planowaniu przestrzennym gminy.
3. Atrakcyjne położenie gminy sprzyjające rozwojowi turystyki i agroturystyki.
4. Zróżnicowana rzeźba terenu oraz bogactwo przyrodnicze wynikające z położenia gminy na styku krain geograficznych, obejmujące m.in. lessową wyżynę z głębokimi jarami, lasy mieszane, stanowiska roślin chronionych, ostoję ptactwa i zwierzyny płowej oraz liczne pomniki przyrody.
5. Dogodne połączenia komunikacyjne – przebieg drogi krajowej nr 9 (DK 9).
6. Niewielka odległość od miast powiatowych: Ostrowca Świętokrzyskiego i Starachowic.
7. Bliskość Krzemionek – Krzemionkowskiego regionu pradziejowego górnictwa krzemienia pasiastego wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
8. Bliskość ważnych ośrodków kultu religijnego: sanktuarium w Kałkowie-Godowie oraz sanktuarium relikwii Drzewa Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu.
9. Zbiornik retencyjny „Wióry” oraz atrakcyjne walory przyrodnicze dolin rzek Świśliny i Kamiennej.
10. Bogata historia Kunowa i gminy sięgająca wczesnego średniowiecza.
11. Obecność obiektów zabytkowych o znaczeniu ponadregionalnym, w tym zespołów przemysłowych, sakralnych i rezydencjonalnych.
12. Zachowany układ urbanistyczny Kunowa oraz historyczne układy ruralistyczne wsi.
13. Dziedzictwo przemysłowe (Nietulisko Duże, Witulin).
14. Wyremontowany dwór w Chocimowie związany ze znanymi literatami – Witoldem Gombrowiczem i Marianem Ośniałowskim.
15. Tradycje pradziejowego i nowożytnego górnictwa, hutnictwa oraz kamieniarstwa.
16. Liczne kapliczki, krzyże i figury przydrożne o wysokich walorach artystycznych.
17. Bogate tradycje patriotyczne i niepodległościowe.
18. Duża liczba aktywnie działających organizacji pozarządowych, OSP, KGW i stowarzyszeń.
19. Aktywność regionalistów oraz istnienie izb pamięci.
20. Funkcjonujące wydawnictwa i narzędzia promocyjne (m.in. „Kurier Kunowski”, przewodniki, mapy).
21. Sieć znakowanych szlaków turystycznych.
22. Duża liczba wydarzeń kulturalnych.

SŁABE STRONY

1. Zły stan techniczny wielu obiektów zabytkowych, w szczególności zespołów przemysłowych w Dołach Biskupich i Nietulisku Dużym oraz drewnianego dworu w Nietulisku Małym.
2. Postępująca degradacja otoczenia niektórych obiektów zabytkowych.
3. Zły stan techniczny kościoła parafialnego w Kunowie.
4. Problemy własnościowe zabytków (wielu współwłaścicieli).

5. Niska aktywność części prywatnych właścicieli w zakresie utrzymania obiektów zabytkowych.
6. Wysokie koszty rewaloryzacji zabytków, parków historycznych i pomników przyrody.
7. Ograniczone środki finansowe w budżecie gminy na ochronę dziedzictwa kulturowego.
8. Brak wystarczającej wiedzy właścicieli zabytków w zakresie pozyskiwania środków zewnętrznych.
9. Niedostateczna liczba specjalistów w dziedzinie ochrony i dokumentowania zabytków.
10. Brak środków na kompleksowe badania historyczne, archeologiczne i architektoniczne.
11. Niedostateczne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego dla rozwoju turystyki, w tym potencjału rzeki Kamiennej.
12. Utrudnienia komunikacyjne na obszarach lessowych oraz ograniczona dostępność części obiektów.
13. Słabo rozwinięta baza noclegowa i gastronomiczna.
14. Utrudniony dostęp do niektórych obiektów zabytkowych (własność prywatna, zadrzewienia).
15. Trudności z zapewnieniem wkładu własnego przy ubieganiu się o dotacje na prace konserwatorskie, restauracyjne i roboty budowlane przy zabytkach.

SZANSE

1. Silna pozycja samorządu terytorialnego w systemie ochrony zabytków.
2. Uwzględnianie ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych i programowych gminy.
3. Włączanie mieszkańców w procesy decyzyjne poprzez konsultacje społeczne i inicjatywy obywatelskie.
4. Wzrost zainteresowania lokalną historią, zabytkami i krajobrazem kulturowym.
5. Rosnąca popularność turystyki kulturowej, przyrodniczej i aktywnej.
6. Zwiększająca się świadomość ekologiczna mieszkańców.
7. Możliwość kontynuowania i rozwijania wydarzeń kulturalnych promujących dziedzictwo.
8. Dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania (fundusze UE, programy rządowe).
9. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego jako czynnika rozwoju gospodarczego gminy.
10. Rozwój nowych produktów turystycznych opartych na lokalnych zasobach.
11. Edukacja w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.
12. Dalszy rozwój sektora NGO.
13. Odtwarzanie tradycyjnych zawodów, rzemiosł oraz pielęgnacja folkloru.
14. Współpraca z sąsiednimi gminami w zakresie wspólnej promocji regionu.
15. Rozwój agroturystyki i bazy turystycznej.
16. Rewitalizacja terenów zdegradowanych i restauracja obiektów zabytkowych.
17. Podtrzymywanie i promocja tradycji patriotycznych.
18. Wsparcie finansowe z programów krajowych i pozabudżetowych.

ZAGROŻENIA

1. Kryzys gospodarczy i ograniczone możliwości inwestycyjne samorządu oraz właścicieli zabytków.
2. Niedostateczna ilość środków finansowych na ochronę i opiekę nad zabytkami.
3. Klęski żywiołowe, w szczególności zagrożenie powodziowe.
4. Degradacja krajobrazu kulturowego wskutek niekontrolowanej lub nieadekwatnej nowej zabudowy.
5. Postępująca degradacja obiektów zabytkowych, zwłaszcza zespołów przemysłowych.
6. Trudna sytuacja finansowa właścicieli obiektów zabytkowych.
7. Odkładanie prac konserwatorskich z powodu braku środków.

8. Pogarszanie się stanu technicznego zabytków położonych poza obszarami zabudowanymi (kapliczki, krzyże).
9. Nieprawidłowo prowadzone prace konserwatorskie przy drobnej architekturze sakralnej.
10. Akty wandalizmu i dewastacji.
11. Negatywny wizerunek służb konserwatorskich w świadomości społecznej.
12. Niechęć właścicieli do obejmowania obiektów ochroną konserwatorską.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Strategicznym celem Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kunów na lata 2026-2029 jest „Zachowanie, ochrona i racjonalne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Gminy Kunów dla obecnych i przyszłych pokoleń, służące budowaniu tożsamości lokalnej społeczności, wzmocnieniu kapitału społecznego, utrzymaniu ładu przestrzennego oraz wspieraniu zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego i turystycznego gminy”. Program ukierunkowany jest zatem na długofalowe zabezpieczenie zasobów dziedzictwa kulturowego z myślą o obecnych mieszkańcach oraz przyszłych pokoleniach. Jego realizacja ma sprzyjać umacnianiu lokalnej tożsamości, harmonijnemu kształtowaniu przestrzeni oraz wykorzystywaniu dziedzictwa kulturowego jako jednego z kluczowych czynników rozwoju społecznego i gospodarczego gminy.

Dla osiągnięcia powyższego celu wyznaczono trzy zasadnicze obszary działań (priorytety):

- I. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego gminy jako wspólnego dobra mieszkańców i elementu dziedzictwa narodowego.
- II. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy Kunów.
- III. Promocja, edukacja i dokumentacja dziedzictwa kulturowego gminy Kunów.

I. REWALORYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY JAKO DOBRA WSPÓLNEGO LOKALNEJ SPOŁECZNOŚCI ORAZ ELEMENTU DZIEDZICTWA NARODOWEGO

Kierunek działań 1: Ograniczanie degradacji zabytków i systematyczna poprawa ich stanu technicznego.

Zadania:

1. Prowadzenie regularnych kontroli stanu zachowania zabytków będących własnością Gminy Kunów lub w jej użytkowaniu.
2. Kontynuowanie kompleksowych działań w kierunku ochrony, konserwacji i zagospodarowania zabytków pozostających w zasobie gminnym.
3. Realizacja niezbędnych prac przy obiektach zagrożonych destrukcją oraz całkowitą utratą wartości zabytkowych.
4. Kontynuowanie działań rewaloryzacyjnych na terenie zespołu urbanistyczno-przemysłowego w Nietulisku Dużym, obejmującego zachowane obiekty oraz pozostałości historycznego układu wodnego, wraz z dostosowaniem zespołu do funkcji turystycznych.
5. Podejmowanie prac mających na celu przywrócenie wartości historycznych i krajobrazowych reliktywnym zespołom zieleni zabytkowej, w tym parkom w Dołach Biskupich i Kunowie.
6. Aktywne pozyskiwanie środków finansowych z funduszy zewnętrznych przeznaczonych na ochronę i rewaloryzację zabytków gminnych.
7. Udzielanie wsparcia finansowego osobom fizycznym lub jednostkom organizacyjnym na prace konserwatorskie i budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub do gminnej ewidencji zabytków w oparciu o Uchwałę Nr XCIII.616.2023 Rady Miejskiej w Kunowie z dnia 25 maja 2023 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace

konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub do gminnej ewidencji zabytków.

8. Kontynuowanie współpracy władz Gminy Kunów z przedstawicielami Kościoła Rzymskokatolickiego – będącego właścicielem wielu obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy, w tym zespołu kościoła parafialnego pw. św. Władysława w Kunowie, w zakresie wspierania ich działań przy podejmowaniu niezbędnych prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych.

9. Opracowanie planu remontów i konserwacji obiektów ujętych w GEZ we współpracy z ich właścicielami lub użytkownikami.

10. Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem, włamaniem, poprzez montaż instalacji przeciwpożarowej, antywłamaniowej, monitoringu.

11. Zapewnienie właściwego utrzymania grobownictwa wojennego i miejsc pamięci narodowej, w szczególności prowadzenie planowanych prac konserwatorskich.

12. Systematyczne prowadzenie oraz aktualizacja inwentaryzacji nagrobków o wartościach historycznych i artystycznych na cmentarzu rzymskokatolickim w Kunowie.

13. Uwzględnianie przepisów odrębnych związanych z ochroną zabytków w przypadku prowadzenia na stanowiskach archeologicznych wszelkich działań związanych z pracami ziemnymi (z wyjątkiem działalności rolniczej). W trakcie wydawania warunków zabudowy dla inwestycji lokalizowanej w rejonie stanowiska archeologicznego uzgadnianie dalszego postępowania z WKZ. Obowiązek ochrony odkrytych przypadkowo znalezisk, zabezpieczenia ich i powiadomienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o dokonanych odkryciach.

Kierunek działań 2: Zwiększanie dostępności i atrakcyjności zabytków w celach społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

Zadania:

1. Prowadzenie regularnych prac porządkowych i pielęgnacyjnych na terenach zabytkowych zespołów zieleni.

2. Wprowadzenie iluminacji wybranych, najbardziej reprezentacyjnych obiektów zabytkowych, w szczególności ruin walcowni w Nietulisku Dużym.

3. Kontynuacja działań zmierzających do utworzenia w Nietulisku Dużym muzeum na świeżym powietrzu w oparciu o zabytki przemysłowe.

4. Rozwój potencjału i znaczenia wyremontowanego zabytkowego dworku w Chocimowie związanego z postaciami Witolda Gombrowicza, Mariana Ośniałowskiego i Ksawerego Jasińskiego, dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych. Wzmacnianie roli obiektu jako centrum kultury w regionie.

5. Systematyczna troska o zachowanie i estetykę przydrożnych krzyży, kapliczek oraz figur sakralnych.

6. Regularne działania służące ochronie i estetyce miejsc pamięci narodowej.

7. Współdziałanie z parafią oraz organizacjami pozarządowymi w zakresie opieki nad cmentarzem w Kunowie.

8. Kontynuowanie działań w kierunku eksponowania obiektów zabytkowych poprzez umieszczanie przy nich tablic informacyjnych, wytyczanie nowych tras turystycznych i odnawianie już istniejących (szlaków turystycznych, ścieżek spacerowych i dydaktycznych). Rozbudowa systemu informacji turystycznej.

II. OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY KUNÓW

Kierunek działań 1: Realizacja zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami, jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju Gminy.

Zadania:

1. Przyjęcie przez Radę Miejską w Kunowie Programu opieki nad zabytkami gminy Kunów na lata 2026-2029 oraz okresowe monitorowanie jego realizacji.
2. Prowadzenie i bieżące aktualizowanie gminnej ewidencji zabytków.
3. Coroczna aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Kunów sporządzanego na podstawie otrzymanych aktualizacji od właścicieli lub zarządców obiektów zabytkowych.
4. Udzielanie dofinansowań na prace budowlane i konserwatorskie przy obiektach zabytkowych ujętych w GEZ, w tym wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych.

Kierunek działań 2: Budowanie zintegrowanego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.

Zadania:

1. Uwzględnianie ochrony zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków w dokumentach planistycznych gminy, w szczególności w dokumentach studialnych dotyczących polityki przestrzennej, tj. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, w aktach prawa miejscowego, w tym w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, a także w decyzjach o warunkach zabudowy.
2. Kontynuowanie działań planistycznych związanych z opracowywaniem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego kolejnych sołectw.
3. Rygorystyczne przestrzeganie zasad planowania. Egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji.
4. Zachowanie historycznie ukształtowanych dominant i subdominant architektonicznych w krajobrazie gminy.
5. Ochrona stref krajobrazowych, panoram i przedpoli widokowych wokół obiektów zabytkowych.
6. Ochrona zadrzewień, w tym szczególnie cennych krajobrazowych starych drzew.

Kierunek działań 3: Rozszerzanie zasobu i ochrony dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego.

Zadania:

1. Podejmowanie działań zmierzających do objęcia ochroną rezerwatową obszarów „Bukowska Góra” oraz „Udziców”.
2. Dążenie do uzupełnienia GEZ o obiekty dziedzictwa kulturowego pozostające dotychczas poza ochroną prawną. Analizowanie zasobów kulturowych w oparciu o dane pozyskane w wyniku przeprowadzonych prac naukowo-badawczych.
3. Dążenie do objęcia ochroną prawną wartościowych obiektów zabytkowych stanowiących własność Gminy Kunów poprzez występowanie do WKZ z wnioskiem o wpisanie do rejestru zabytków cennych obszarów i obiektów zabytkowych, w celu zapewnienia im pełnej ochrony prawnej.

Kierunek działań 4: Zachowanie historycznych układów przestrzennych

Zadania:

1. Ochrona układu urbanistycznego Kunowa jako istotnego elementu dziedzictwa kulturowego gminy.
2. Zachowanie historycznych struktur ruralistycznych na terenach wiejskich, obejmujących m.in. sieć dróg i tradycyjne podziały przestrzenne.

Kierunek działań 4: Ochrona tradycyjnego nazewnictwa

Zadania:

1. Zachowanie i stosowanie historycznych nazw ulic, przysiółków i miejscowości w przestrzeni publicznej.

III. PROMOCJA, EDUKACJA I DOKUMENTACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY KUNÓW

Kierunek działań 1: Opracowywanie dokumentacji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy oraz monitorowanie ich stanu zachowania.

Zadania:

1. Stałe prowadzenie monitoringu i weryfikacji GEZ, z zastosowaniem komputerowej bazy danych.
2. Stworzenie mapy dziedzictwa kulturowego gminy Kunów z naniesioną lokalizacją obiektów i obszarów chronionych oraz stref ochrony stanowisk archeologicznych i aktualizowanie jej na podstawie informacji własnych oraz uzyskanych od WKZ.
- 3) Finansowanie inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskiej obiektów zabytkowych stanowiących własność Gminy lub będących w jej użytkowaniu, szczególnie dotyczy to zespołu urbanistyczno-przemysłowego w Nietulisku Dużym.

Kierunek działań 2: Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy.

Zadania:

1. Opublikowanie na stronie internetowej Urzędy Miasta i Gminy Kunów Programu opieki nad zabytkami gminy Piekoszków na lata 2026-2029.
2. Umieszczenie na stronie internetowej Urzędy Miasta i Gminy Kunów kart adresowych zabytków wciągniętych do GEZ.
3. Systematyczne publikowanie informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego na stronie internetowej gminy.
4. Kontynuowanie działalności wydawniczej gminy, w tym wydawania czasopisma samorządowego oraz materiałów informacyjnych i promocyjnych.
5. Wykorzystywanie lokalnych mediów do popularyzacji walorów kulturowych i przyrodniczych gminy.
6. Współpraca z sektorem NGO i placówkami oświatowymi w zakresie opracowywania zasobów i prezentacji dziedzictwa kulturowego gminy.

Kierunek działań 3: Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy Kunów.

Zadania:

1. Wprowadzenie i upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez organizowanie i wspieranie zajęć.
2. Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw, przeglądów twórczości i innych działań promujących dziedzictwo kulturowe gminy Kunów.
3. Promocja twórczości wybitnych osób związanych z gminą Kunów.
4. Promocja twórców ludowych z terenu gminy Kunów.
5. Popularyzacja wiedzy na temat wybitnych osób związanych z gminą Kunów i ich wkładu w kulturę narodową.
6. Upowszechnianie wśród mieszkańców wiedzy na temat zabytków gminy Kunów, ich wartości historycznej, artystycznej i naukowej; w tym: kaplicy św. Katarzyny w Kaplicy (Janiku), zespołu kościoła parafialnego pw. św. Władysława w Kunowie, założenia przestrzenno-przemysłowego w Dołach Biskupich, zespołu urbanistyczno-przemysłowego w Nietulisku Dużym.
7. Podczas spotkań z mieszkańcami przekazywanie wiedzy na temat zabytków, w tym uwrażliwianie na kwestie związane z dbałością o przydrożne krzyże, kapliczki, figury świętych, a także nagrobki na cmentarzach (wyjaśnianie, że malowanie kamiennych rzeźb i krzyży farbą olejną jest szkodliwe dla struktury kamiennych obiektów).

Kierunek działań 4: Promocja dziedzictwa kulturowego. Wspieranie rozwoju turystyki i agroturystyki.

Zadania:

1. Tworzenie nowej i modernizacja istniejącej infrastruktury turystycznej.
2. Organizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa, Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków czy Europejskich Dni Archeologii na terenie gminy, wspieranie w tym zakresie jednostek gminnych i sektora NGO.
3. Współpraca z organizacjami turystycznymi, a także osobami i firmami działającymi w branży turystycznej w zakresie dalszego rozwoju turystyki i agroturystyki na terenie gminy.
4. Wspieranie działań KGW i zespołów ludowych z terenu gminy Kunów na rzecz promocji dziedzictwa materialnego i niematerialnego.
5. Wspieranie utrzymania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów w myśl zasady „ratować zabytki, ratować pracę, ratować rzemiosło”.
6. Wspieranie działalności izb regionalnych.
7. Wspieranie inicjatyw indywidualnych i społecznych związanych z ochroną dziedzictwa niematerialnego gminy Kunów; gromadzenie go, opracowywanie oraz udostępnianie i rozpowszechnianie poprzez wydawnictwa: papierowe, dźwiękowe, multimedialne.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Założeniem **Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kunów** jest zapewnienie skutecznej ochrony oraz właściwej opieki nad zasobami dziedzictwa kulturowego gminy, a także ich racjonalne wykorzystywanie jako czynnika wspierającego rozwój gospodarczy, społeczny i przestrzenny.

Realizacja celów i działań określonych w Programie należy do zadań Gminy Kunów, jednak jego skuteczne wdrażanie wymaga szerokiej współpracy wszystkich podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego, rozwój infrastruktury oraz turystyki, w szczególności właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

Wdrażanie założeń Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kunów odbywać się będzie przy wykorzystaniu następujących instrumentów:

1) Instrumenty prawne (wynikające z obowiązujących przepisów prawa)

- a) realizacja i egzekwowanie decyzji administracyjnych wydawanych przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- b) aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z uwzględnieniem potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego,
- c) uwzględnianie w dokumentach strategicznych, koncepcjach i planach opracowywanych przez gminę założeń polityki ochrony zabytków na poziomie powiatu, województwa i kraju,
- d) podejmowanie działań zmierzających do wpisu do rejestru zabytków obiektów stanowiących własność gminy.

2) Instrumenty finansowe

- a) zabezpieczanie w budżecie gminy środków finansowych na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i remontowych przy zabytkach będących własnością gminy,
- b) pozyskiwanie zewnętrznych źródeł finansowania, w tym dotacji, grantów, subwencji i darowizn, przeznaczonych na działania związane z ochroną i rewaloryzacją zabytków
- c) udzielanie dotacji celowych na prace konserwatorskie i remontowe przy obiektach zabytkowych należących do kościołów, stowarzyszeń oraz innych podmiotów,
- d) finansowanie nagród i wyróżnień dla osób, instytucji i organizacji działających na rzecz popularyzacji dziedzictwa kulturowego gminy.

3) Instrumenty koordynacyjne

- a) realizacja i koordynacja działań wynikających z programów opieki nad zabytkami na poziomie powiatowym, wojewódzkim i krajowym,
- b) współpraca ze wspólnotami religijnymi funkcjonującymi na terenie gminy w zakresie ochrony i utrzymania zabytków,
- c) współdziałanie z ośrodkami naukowymi, uczelniami wyższymi oraz instytucjami kultury w obszarze badań, dokumentacji i popularyzacji dziedzictwa kulturowego,
- d) współpraca z innymi jednostkami samorządu terytorialnego, w szczególności z powiatem oraz gminami sąsiednimi, w zakresie wspólnej ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego.

4) Instrumenty społeczne

- a) organizowanie i wspieranie działań edukacyjnych dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami,

- b) współpraca z organizacjami pozarządowymi w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego gminy,
- c) współdziałanie z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, w tym parafiami, osobami fizycznymi i prawnymi,
- d) upowszechnianie informacji o działaniach realizowanych w ramach Programu Opieki nad Zabytkami za pomocą różnych kanałów komunikacji,
- e) prowadzenie konsultacji społecznych podczas opracowywania strategii rozwoju gminy oraz innych dokumentów programowych zawierających zapisy dotyczące dziedzictwa kulturowego.

5) Instrumenty kontrolne i monitorujące

- a) bieżąca aktualizacja gminnej ewidencji zabytków oraz okresowa aktualizacja Programu Opieki nad Zabytkami, wynikająca z czteroletniego cyklu jego obowiązywania,
- b) systematyczny monitoring realizacji zadań i wytycznych Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kunów,
- c) analiza zmian w zagospodarowaniu przestrzennym gminy pod kątem ochrony dziedzictwa kulturowego,
- d) okresowa ocena stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego,
- e) monitoring stanu technicznego obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kunów, po uzyskaniu opinii Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedłożony Radzie Miasta i Gminy Kunów w celu jego uchwalenia. Dokument został opracowany na czteroletni okres obowiązywania i pełni funkcję dokumentu komplementarnego wobec pozostałych aktów prawa miejscowego.

Co dwa lata Burmistrz Miasta i Gminy Kunów będzie przedstawiał Radzie Miejskiej w Kunowie sprawozdanie z postępów realizacji Programu. Sporządzenie sprawozdania zostanie poprzedzone oceną stopnia realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, obejmującą zarówno zakres wykonania zaplanowanych zadań w okresie jego obowiązywania, jak i efektywność podejmowanych działań.

Ocena realizacji Programu będzie prowadzona w odniesieniu do poszczególnych priorytetów, z uwzględnieniem następujących przykładowych wskaźników:

1) Priorytet I – Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego gminy jako wspólnego dobra mieszkańców i elementu dziedzictwa narodowego.

- udział procentowy środków budżetowych gminy przeznaczonych na zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami,
- łączna wartość finansowa zrealizowanych prac remontowych i konserwatorskich przy obiektach zabytkowych,
- liczba obiektów zabytkowych poddanych rewaloryzacji,
- zakres i intensywność współpracy z organizacjami pozarządowymi w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- liczba złożonych wniosków o dofinansowanie działań związanych z ochroną zabytków,
- wysokość pozyskanych środków zewnętrznych przeznaczonych na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- liczba obiektów zabytkowych zabezpieczonych przed zagrożeniami, takimi jak pożar, dewastacja czy włamania, poprzez zastosowanie systemów przeciwpożarowych, antywłamaniowych i monitoringu,
- liczba tablic informacyjnych zamontowanych przy obiektach zabytkowych w celu ich wyeksponowania,
- liczba obiektów zabytkowych objętych systemem oznakowania,
- liczba oraz łączna długość nowo wytyczonych lub zmodernizowanych tras turystycznych, w tym szlaków pieszych, ścieżek spacerowych i dydaktycznych.

2) Priorytet II – Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy Kunów.

- liczba opracowanych lub zaktualizowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- procentowy udział powierzchni gminy objętej obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- stopień realizacji działań zmierzających do utworzenia rezerwatów przyrody „Bukowska Góra” oraz „Udziców” na terenie wąwozów położonych w sąsiedztwie Kunowa,
- poziom zaawansowania działań zmierzających do utworzenia w Nietulisku Dużym muzeum na świeżym powietrzu w oparciu o zabytki przemysłowe,
- ocena współpracy ze Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- zakres współdziałania ze Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w zakresie ochrony układu urbanistycznego miasta Kunowa oraz historycznych układów ruralistycznych.

3) Priorytet III – Promocja, edukacja i dokumentacja dziedzictwa kulturowego gminy Kunów.

- liczba sporządzonych analiz i raportów dotyczących stanu technicznego obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
- liczba opracowań oraz prac dokumentacyjnych odnoszących się do dziedzictwa kulturowego gminy,
- analiza współpracy ze Świętokrzyskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- liczba wydanych publikacji promujących dziedzictwo kulturowe gminy Kunów (mapy, foldery, publikacje zwarte wraz z określeniem nakładu),
- liczba osób odwiedzających izby pamięci oraz ekspozycje regionalne,
- liczba zorganizowanych wydarzeń kulturalnych poświęconych ochronie i popularyzacji dziedzictwa kulturowego,
- liczba przeprowadzonych konkursów tematycznych związanych z dziedzictwem kulturowym gminy,
- liczba uczestników wydarzeń kulturalnych, konkursów, wystaw i innych inicjatyw związanych z dziedzictwem kulturowym,
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi w obszarze ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego.

Głównym adresatem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami jest społeczność lokalna, która powinna odczuwać wymierne i pozytywne rezultaty jego realizacji. Korzyści płynące z wdrażania Programu odnoszą się nie tylko do właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, lecz także do wszystkich mieszkańców gminy. Należy również podkreślić, że znaczna część działań podejmowanych w ramach ochrony i opieki nad zabytkami jest skierowana do osób odwiedzających gminę Kunów.

Program stanowi narzędzie wspierające planowanie i realizację przedsięwzięć związanych z prowadzeniem badań, prac konserwatorskich i dokumentacyjnych, a także z upowszechnianiem i promocją dziedzictwa kulturowego Gminy Kunów.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zabytki – wspólne dobro

Zabytki stanowią integralny element historii oraz materialne świadectwo dorobku minionych pokoleń. Jako nośniki wartości kulturowych, łączą przeszłość z teraźniejszością, tworząc fundament tożsamości kulturowej i społecznej. Z tego względu powinny być zachowane w jak najlepszym stanie i przekazywane kolejnym pokoleniom jako wspólne dobro o szczególnym znaczeniu. Obiekty zabytkowe, obok oczywistych walorów historycznych, artystycznych i naukowych, posiadają również istotny potencjał użytkowy, społeczny i ekonomiczny, który może być wykorzystywany we współczesnym życiu gospodarczym oraz społecznym.

Ochrona zabytków wynika z potrzeby zachowania ich unikatowych wartości historycznych, naukowych i artystycznych. Odpowiedzialność za troskę o zabytki, jako dobro publiczne, spoczywa zarówno na ich właścicielach i posiadaczach, jak i na organach administracji publicznej. Zgodnie z przepisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych sprawują nad nimi bezpośrednią opiekę, natomiast administracja publiczna zapewnia ramy prawne, organizacyjne oraz finansowe służące ich ochronie.

Sprawowanie opieki nad zabytkiem przez właściciela lub posiadacza, zgodnie z art. 5 wskazanej ustawy, polega w szczególności na zapewnieniu warunków umożliwiających:

1. prowadzenie badań naukowych oraz dokumentowanie zabytku,
2. wykonywanie prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych,
3. właściwe zabezpieczenie i utrzymanie zabytku wraz z jego otoczeniem,
4. użytkowanie obiektu w sposób gwarantujący trwałe zachowanie jego wartości,
5. popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy na temat zabytku oraz jego znaczenia dla historii i kultury.

Podsumowując, opieka nad zabytkiem sprowadza się do dbałości o jego właściwy stan techniczny i estetyczny, realizowanej m.in. poprzez prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane oraz utrzymanie jego otoczenia w odpowiednim stanie. Obowiązek podejmowania takich działań, w tym również ich finansowania, spoczywa zasadniczo na właścicielu lub posiadaczu zabytku.

Zgodnie z art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, sprawowanie opieki nad obiektami zabytkowymi, do których tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, stanowi zadanie własne gminy.

Zarówno jednostki samorządu terytorialnego, jak i inne podmioty posiadające tytuł prawny do zabytku, mogą ubiegać się o dotacje celowe z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych. Zasady finansowania takich działań przy udziale środków publicznych określają przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowych na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytkach wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Na podstawie przepisów ustawy, dotacje mogą być udzielane na prace przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków budżetu państwa lub przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z części budżetu pozostającej w dyspozycji wojewody. Natomiast dotacje na prace przy zabytkach wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa przyznawane są wyłącznie przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. O środki te mogą

ubiegać się osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego oraz inne podmioty będące właścicielami, posiadaczami lub trwałymi zarządcami zabytków.

Dotacje mogą obejmować dofinansowanie nakładów koniecznych na realizację prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, zarówno planowanych do wykonania w roku złożenia wniosku lub roku następnym, jak i wykonanych w okresie trzech lat poprzedzających złożenie wniosku. W przypadku zabytków wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa dofinansowanie obejmuje wyłącznie prace konserwatorskie i restauratorskie realizowane na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Zakres prac, które mogą zostać objęte dofinansowaniem, obejmuje m.in.: sporządzanie ekspertyz i dokumentacji konserwatorskiej, prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych, opracowanie programów prac i projektów budowlanych, zabezpieczenie oraz utrwalenie substancji zabytku, stabilizację konstrukcji, odtworzenie elementów architektonicznych, modernizację instalacji, wykonanie izolacji przeciwwilgociowych, działania zmierzające do ekspozycji historycznych układów parkowych i ogrodowych, a także zakup i montaż systemów zabezpieczeń przeciwpożarowych, przeciwwłamaniowych i odgromowych.

Jednostki samorządu terytorialnego posiadają możliwość pozyskiwania środków zewnętrznych na realizację zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami. Niezwykle istotne jest jednak systematyczne zabezpieczanie środków własnych w budżetach gminnych, ponieważ wiele programów dotacyjnych i grantowych wymaga zapewnienia wkładu własnego. Coroczne planowanie wydatków na cele związane z dziedzictwem kulturowym umożliwia konsekwentną i długofalową poprawę stanu zachowania obiektów zabytkowych.

Finansowanie zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami na terenie gminy może pochodzić z:

1. budżetu własnego gminy,
2. źródeł zewnętrznych.

Do zewnętrznych źródeł finansowania należą w szczególności:

1. krajowe środki zewnętrzne, w tym:
 - a) programy i dotacje Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
 - b) promesy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
 - c) dotacje Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
 - d) dotacje samorządu województwa,
 - e) dotacje powiatowe,
 - f) inne dostępne instrumenty finansowe;
2. zagraniczne źródła zewnętrzne, w tym:
 - a) środki Unii Europejskiej w ramach funduszy strukturalnych,
 - b) Program Rozwoju Obszarów Wiejskich,
 - c) Program Infrastruktura i Środowisko,
 - d) fundusze pozaunijne, takie jak Mechanizm Norweski oraz Fundusz EOG.

Wskazane powyżej źródła finansowania mają charakter informacyjny i prezentują przykładowe możliwości pozyskania środków na realizację działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami. Szczególnie duży potencjał w tym zakresie posiadają kościoły i związki wyznaniowe oraz organizacje pozarządowe, do których kierowana jest znaczna liczba konkursów i programów dotacyjnych.

11. ZAKOŃCZENIE

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kunów na lata 2026-2029 stanowi kluczowe narzędzie realizacji polityki gminy w zakresie ochrony, zarządzania i świadomego kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego na jej obszarze. Dokument ten wyznacza kierunki działań, które w najbliższych latach będą podejmowane w celu zachowania i właściwego wykorzystania zabytków znajdujących się na terenie gminy.

Przewidziane w programie działania ukierunkowane są przede wszystkim na poprawę stanu zachowania obiektów zabytkowych, ich rewaloryzację oraz dostosowanie do nowych funkcji, przy jednoczesnym poszanowaniu ich wartości historycznych. Istotnym elementem programu jest również dążenie do zwiększenia dostępności dziedzictwa kulturowego zarówno dla mieszkańców gminy, jak i dla osób ją odwiedzających.

Realizacja założeń Programu powinna przyczynić się do podniesienia atrakcyjności gminy Kunów, rozwoju oferty turystycznej oraz tworzenia nowych produktów opartych na lokalnym dziedzictwie kulturowym. Jednocześnie dokument zakłada szersze niż dotychczas wykorzystanie potencjału dziedzictwa jako czynnika wspierającego rozwój gospodarczy i społeczny gminy.

Szczególną rolę w Programie przypisano działaniom edukacyjnym, które mają na celu wzmacnianie poczucia tożsamości lokalnej, budowanie więzi społecznych oraz uświadamianie mieszkańcom wartości wynikających z posiadania bogatego dziedzictwa kulturowego. Poprzez integrację społeczności wokół zagadnień związanych z historią i zabytkami, Program ma również przeciwdziałać negatywnym skutkom procesów globalizacyjnych oraz sprzyjać kształtowaniu postaw odpowiedzialności za wspólne dziedzictwo.

ZAŁĄCZNIKI

Zabytki wpisane do rejestru zabytków woj. świętokrzyskiego

Chocimów

1. Zespół dworsko-parkowy:
 - a) dwór, nr rej. A.606/2 z 28.09.2020 r.
 - b) park nr rej. A.606/1 z 12.12.1957 r.

Dolny Biskupie

1. Założenie przestrzenno-poprzemysłowe, nr rej. A.607/1-6 z 30.10.1980 r., z 10.12.2010 r. i z 22.12.2016 r.
 - a) pozostałości zakładu przemysłowego dawnej Fabryki Tektury „Witulin” – teren wraz z budynkami (hala odwadniania, turbinownia, dawna śrutownia, magazyn żelaza, magazyn wyrobów gotowych, magazyn techniczny) i pozostałościami wyposażenia, nr rej.607/1
 - b) układ wodny: kanał roboczy i jaz na rzece Świślinie, nr rej. 607/2
 - c) budynek administracyjno-mieszkalny, mur., po 1885 r., nr rej. 607/3
 - d) układ urbanistyczny zespołu budowlanego dawnego osiedla przyfabrycznego, nr rej. 607/4
 - e) pozostałość parku, po 1885 r., nr rej. 607/5
 - f) kamieniołom (relikt) wraz z budynkami dawnych warsztatów kamieniarskich: nr rej. 607/6
 - budynek dawnych warsztatów kamieniarskich I, mur., po 1885 r.
 - budynek dawnych warsztatów kamieniarskich II, mur, po 1885 r.

Janik (dawniej Kaplica)

1. Kaplica pw. św. Katarzyny wraz z otoczeniem, nr rej. A.608 z 27.04.1984 r. i 28.09.1989 r.

Kunów

1. Zespół kościoła parafialnego pw. św. Władysława, nr rej. A.609/1-5
 - a) kościół, nr rej. A.609/1 z 18.03.1957 r. i z 15.04.1967 r.
 - b) dzwonnica, nr rej. A.609/2 z 18.03.1957 r. i z 15.04.1967 r.
 - c) kostnica w południowo-zachodnim narożniku ogrodzenia, nr rej. A.609/3 z 31.03.2015 r.
 - d) murowane ogrodzenie (na odcinku zachodnim, wschodnim, południowym i w części północno-wschodniej, z wyłączeniem współczesnego ogrodzenia mur.-żel. na odcinku północno-zachodnim), z bramą główną (północną) ze schodami z balustradą oraz bramkami – wschodnią (na teren plebański) i zachodnią (na cmentarz parafialny), nr rej. A.609/4 z 31.03.2015 r.
 - e) teren dawnego cmentarza kościelnego w granicach całego ogrodzenia kościelnego, nr rej. A.609/5 z 31.03.2015 r.
2. Cmentarz parafialny rzymskokatolicki, nr rej. A.9 z 22.03.2007 r.
3. Figura św. Jana Nepomucena, nr rej. 58 B z 12.05.2005 r.
4. Figura św. Władysława, nr rej. 57 B z 9.05.2005 r.

Nietulisko Duże

1. Zespół urbanistyczno-przemysłowy, rejestr: decyzja z 1.12.1956 r., 21.06.1967 r.
 - a) układ urbanistyczno-przemysłowy: zespół zabudowy przebudowy przemysłowej wraz z towarzyszącymi mu pozostałościami układu hydroenergetycznego i rozplanowania osiedla przyfabrycznego
 - b) walcownia (ruina)
 - c) most w wylotem kanału (roboczego)
 - d) budynek kontrolny I

- e) budynek kontrolny II (wartownia)
- f) przepust wody (śluza wpustowa – jaz piętrzący, na górnym kanale roboczym, przy stawie)
- g) suszarnia (ruina)
- h) budynek dyrekcji
- i) magazyn (ruina)

Nietulisko Małe

1. Park w zespole dworsko-parkowym, nr rej. A.611 z 13.12.1957 r.

Tabela I. Wykaz obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt		Informacja o wpisie do rejestru zabytków
1	Chocimów	Zespół dworsko-parkowy	Park w zespole dworsko-parkowym	Rej. A.606/1 z dn. 12.12.1957 r.
2	Chocimów		Dwór w zespole dworsko-parkowym	Rej. A.606/2 z dn. 28.09.2020 r.
3	Chocimów		Teren i rozplanowanie dawnego folwarku w zespole dworsko-parkowym	
4	Chocimów		Figura Matki Bożej w zespole dworsko-parkowym, kam. 1890	
5	Chocimów		Krucyfiks przy alei wjazdowej do dworu w zespole dworsko-parkowym, kam. XIX w.	
6	Doly Biskupie	Założenie przestrzenno-poprzemysłowe	Pozostałości zakładu przemysłowego dawniej Fabryki Tektury „Witulin” – teren wraz z budynkami i pozostałościami wyposażenia: - Hala odwadniania - Turbinownia - Dawna śrutownia - Magazyn żelaza - Magazyn wyrobów gotowych - Magazyn techniczny	A.607/1 z dn. 30.10.1980 r., z dn. 10.12.2010 r., z dn. 22.12.2016 r.;
7	Doly Biskupie		Układ wodny: kanał roboczy i jaz na rzece Świślinie	A.607/2 z dn. 30.10.1980 r., z dn. 10.12.2010 r., z dn. 22.12.2016 r.;
8	Doly Biskupie		Budynek administracyjno-mieszkalny	A.607/3 z dn. 30.10.1980 r., z dn. 10.12.2010 r., z dn. 22.12.2016 r.,
9	Doly Biskupie		Układ urbanistyczny zespołu budowlanego dawnego osiedla przyfabrycznego	A.607/4 z dn. 30.10.1980 r., z dn. 10.12.2010 r., z dn. 22.12.2016 r.;
10	Doly Biskupie		Pozostałości parku, po 1885 r.	A.607/5 z dn. 30.10.1980 r., z dn. 10.12.2010 r., z dn. 22.12.2016 r.;
11	Doly Biskupie		Kamieniołom (relikt) wraz z budynkami dawnych warsztatów kamieniarskich: - budynek dawnych warsztatów kamieniarskich I, mur., po 1885 r. - budynek dawnych warsztatów kamieniarskich II, mur., po 1885 r.	A.607/6 z dn. 30.10.1980 r., z dn. 10.12.2010 r., z dn. 22.12.2016 r.;
12	Janik d. Kaplica	Kaplica pw. św. Katarzyny wraz z otoczeniem: od wschodu do linii drogi do Miłkowskiej Karczmy, od północy do linii drogi leśnej do Piasków Kunowskich, od południa i zachodu w odległości 50 m od obiektu – w obrębie ewidencyjnym Janik (na terenie		Rej. A.608 z dn. 27.04.1984 r., z dn. 28.09.1989 r.;

		nieistniejącej już miejscowości Kaplica), mur. 1430, remont. 1703, l. 70. XX w., 2003 r.		
13	Kunów	Układ urbanistyczny		
14	Kunów	Zespół kościoła parafialnego pw. św. Władysława	Kościół w zespole kościoła parafialnego pw. św. Władysława	Rej. A.609/1 z dn. 18.03.1957 r., z dn. 15.04.1967 r.;
15	Kunów		Dzwonnica w zespole kościoła parafialnego pw. św. Władysława	Rej. A.609/2 z dn. 18.03.1957 r., z dn. 15.04.1967 r.;
16	Kunów		Kostnica w zespole kościoła parafialnego pw. św. Władysława	Rej. A.609/3 z dn. 31.03.2015 r.
17	Kunów		Murowane ogrodzenie (na odcinku zach., wsch., pld. i w części odcinka pln.-wsch., z wyłączeniem współczesnego ogrodzenia mur.-żel. na odcinku pln.-zach.), z bramą główną (północną) ze schodami z balustradą oraz bramkami – wschodnią (na teren plebański) i zachodnią (na cmentarz parafialny) w zespole kościoła parafialnego pw. św. Władysława	Rej. A.609/4 z dn. 31.03.2015 r.
18	Kunów		Teren dawnego cmentarza kościelnego w granicach całego ogrodzenia kościelnego w zespole kościoła parafialnego pw. św. Władysława	Rej. A.609/5 z dn. 31.03.2015 r.
19	Kunów	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki, I poł. XIX w.		Rej. A.9 z dn. 22.03.2007 r.
20	Kunów	Miejsce Pamięci Narodowej – Mogiła ofiar II wojny światowej na cmentarzu parafialnym rzymskokatolickim		
21	Kunów	Miejsce Pamięci Narodowej – Mogiła Powstańców Styczniowych na cmentarzu parafialnym rzymskokatolickim		
22	Kunów	Studnia z drewnianą obudową, mur.-drew., ok. 1850 r., na wzgórzu kościelnym, przy schodach prowadzących do ul. Kościelnej		
23	Kunów	Pozostałości kościoła pw. św. Szymona i Judy, drew., 1643-1646, rozebrany ok. 1824 r.; zachowane sklepienie kolebkowo, kamienne piwnice z użyciem starych płyt kamiennych (m.in. z datą 1609)		
24	Kunów	Pozostałości zespołu dworskiego biskupów krakowskich	Budynek podworski (dwór?), ul. T. Kościuszki 4, mur., k. XVIII w./XIX w., ob. przebudowany w pozostałościach zespołu dworskiego biskupów krakowskich	
25	Kunów		Dawny spichlerz podworski, później młyn, ul. T. Kościuszki 10, pocz. XX w. w pozostałościach zespołu dworskiego biskupów krakowskich	
26	Kunów		Pozostałości parku dworskiego – historyczne nasadzenia przy ul. Ciasnej i T. Kościuszki oraz na północnym stoku wzgórza przy zabudowie podworskiej w pozostałościach zespołu dworskiego biskupów krakowskich	

27	Kunów	Figura św. Jana Nepomucena, kam., 1775 r., ul. Warszawska, przy moście na rzece Kamiennej, na terenie posesji nr 59		Rej. 58 B z dn. 12.05.2005 r.
28	Kunów	Figura św. Władysława, kam., 1835 r., ul. Kościelna, na placu przed kościołem		Rej. 57 B z dn. 9.05.2005 r.
29	Kunów	Krzyż poświęcony pamięci gen. T. Kościuszki, kam., 1917 r., ul. Kościelna		
30	Kunów	Krucyfiks, kam. 1861 r., plac Wolności		
31	Kunów	Figura NMP, kam., 1862 r. plac Wolności		
32	Kunów	Krucyfiks, kam., 1903 r., w pobliżu domu przy ul. Kaznodziejskiej 2		
33	Kunów	Krucyfiks, kam., 1910 r., przy rozdrożu ulic: Ciasnej i T. Kościuszki		
34	Kunów	Krucyfiks, kam., 1919 r., ul. Kościelna, przy schodkach prowadzących na wzgórze kościelne		
35	Kunów	Krucyfiks w miejscu po dawnym kościele pw. św. Leonarda, kam., 1846 r., ulica Warszawska, przy skrzyżowaniu z ulicą Szkolną		
36	Kunów	Figura Pana Jezusa, kam., 1862 r., ul. Warszawska, przy skrzyżowaniu z ul. T. Kościuszki		
37	Miłkowska Karczma	Miejsce Pamięci Narodowej – Pomnik ofiar niemieckiego terroru		
38	Nietulisko Duże	Zespół urbanistyczno-przemysłowy	Układ urbanistyczno-przemysłowy: zespół zabudowy przemysłowej wraz z towarzyszącymi mu pozostałościami układu hydroenergetycznego i rozplanowaniem osiedla przyfabrycznego w zespole urbanistyczno-przemysłowym	Rej.: decyzja z dn. 1.12.1956 r., z dn. 21.06.1967 r.;
39	Nietulisko Duże		Walcownia (ruina) w zespole urbanistyczno-przemysłowym	Rej.: decyzja z dn. 1.12.1956 r., z dn. 21.06.1967 r.;
40	Nietulisko Duże		Most z wylotem kanału (roboczego) w zespole urbanistyczno-przemysłowym	Rej.: decyzja z dn. 1.12.1956 r., z dn. 21.06.1967 r.;
41	Nietulisko Duże		Budynek kontrolny I w zespole urbanistyczno-przemysłowym	Rej.: decyzja z dn. 1.12.1956 r., z dn. 21.06.1967 r.;
42	Nietulisko Duże		Budynek kontrolny II (wartownia) w zespole urbanistyczno-przemysłowym	Rej.: decyzja z dn. 1.12.1956 r., z dn. 21.06.1967 r.;
43	Nietulisko Duże		Przepust wody (śluzza wpustowa – jaz piętrzący, na górnym kanale roboczym, przy stawie) w zespole urbanistyczno-przemysłowym	Rej.: decyzja z dn. 1.12.1956 r., z dn. 21.06.1967 r.;
44	Nietulisko Duże		Suszarnia (ruina) w zespole urbanistyczno-przemysłowym	Rej.: decyzja z dn. 1.12.1956 r., z dn. 21.06.1967 r.
45	Nietulisko Duże		Budynek dyrekcji w zespole urbanistyczno-przemysłowym	Rej.: decyzja z dn. 1.12.1956 r., z dn. 21.06.1967 r.;
46	Nietulisko Duże		Magazyn (ruina) w zespole urbanistyczno-przemysłowym	Rej.: decyzja z dn. 1.12.1956 r., z dn. 21.06.1967 r.;
47	Nietulisko Duże		Pozostałości murowanego ogrodzenia zespołu	

48	Nietulisko Duże		Stajnia mała	
49	Nietulisko Duże		Jaz piętzący – ulgowy, na kanale świślińskim	
50	Nietulisko Duże		Most na kanale rzeki Świśliny	
51	Nietulisko Duże		Most na kanale rzeki Kamiennej, mur. 1932 r.	
52	Nietulisko Duże		Pozostałości zabudowy dawnego osiedla przyfabrycznego – dwa domy nr 29 i 32 oraz miejsce po trzecim 1834-1845,	
53	Nietulisko Duże		Dawny teren funkcjonalny przyległy do zakładu	
54	Nietulisko Duże		Miejsce Pamięci Narodowej – Pomnik ofiar terroru II wojny światowej	
55	Nietulisko Małe	Zespół dworsko- parkowy	Park w zespole dworsko-parkowym, XIX w.	Rej. A.611 z dn. 13.12.1957 r.
56	Nietulisko Małe		Dwór w zespole dworsko-parkowym, drewn. pocz. XX w., przebudowany ok. 1920 r.	
57	Nietulisko Małe		Figura Pieta w zespole dworsko-parkowym, kam., 1701 r.	
58	Prawęcín		Dom mieszkalny z XIX/XX w., Prawęcín 49	

Tabela II. Wykaz zabytków archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	AZP	nr stanowiska na obszarze	miejsowość	nr stanowiska w miejscowości	funkcja	datowanie
1	84-69	162	Biechów	1	osada	pradzieje
2	84-69	163	Biechów	2	osada, ślad produkcji dymarskiej	pradzieje, okres wpływów rzymskich,
3	84-69	164	Biechów	3	punkt osadniczy	pradzieje
4	84-69	165	Biechów	4	osada	neolit
5	84-69	166	Biechów	5	punkt osadniczy	pradzieje
6	84-69	167	Biechów	6	ślad produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich?, kultura przeworska
7	84-69	168	Biechów	7	punkt osadniczy, osada	późne średniowiecze?, nowożytność
8	84-69	169	Biechów	8	punkt osadniczy	pradzieje
9	84-69	170	Biechów	9	osada	neolit, kultura pucharów lejkowatych
10	84-69	171	Biechów	10	punkt osadniczy	pradzieje – nowożytność
11	84-69	172	Biechów	11	punkt osadniczy	pradzieje – nowożytność
12	84-69	173	Biechów	12	punkt osadniczy	pradzieje
13	84-69	174	Biechów	13	punkt osadniczy	pradzieje
14	84-69	175	Biechów	14	punkt osadniczy	pradzieje
15	84-69	176	Biechów	15	osada	pradzieje
16	84-69	177	Biechów	16	osada	pradzieje
17	84-69	206	Bukowie	1	punkt osadniczy	pradzieje
18	84-69	207	Bukowie	2	punkt osadniczy	nowożytność (XVII-XIX w.)
19	84-69	208	Bukowie	3	punkt osadniczy	pradzieje
20	84-69	209	Bukowie	4	osada	pradzieje
21	84-69	210	Bukowie	5	punkt osadniczy	pradzieje
22	84-69	211	Bukowie	6	punkt osadniczy	pradzieje, nowożytność
23	84-69	212	Bukowie	7	punkt osadniczy	pradzieje
24	84-69	213	Bukowie	8	punkt osadniczy	pradzieje – nowożytność
25	84-69	214	Bukowie	9	osada	nowożytność (XVII-XVIII w.)
26	84-69	215	Bukowie	10	punkt osadniczy	pradzieje
27	84-69	216	Bukowie	11	osada	neolit, kultura pucharów lejkowatych
28	84-69	217	Bukowie	12	punkt osadniczy	pradzieje
29	84-69	218	Bukowie	13	punkt osadniczy	pradzieje
30	84-69	219	Bukowie	14	punkt osadniczy	pradzieje
31	84-69	220	Bukowie	15	punkt osadniczy	pradzieje, nowożytność
32	84-68	123	Chocimów	1	osada, ślad produkcji dymarskiej, punkt osadniczy	młodszy okres przedrzymski (k. przeworska), okres wpływów rzymskich (k. przeworska),

						pradzieje, późne średniowiecze
33	84-68	124	Chocimów	2	osada	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych)
34	84-68	125	Chocimów	3	stanowisko dymarskie wielopieczowiskowe	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
35	84-68	126	Chocimów	4	stanowisko dymarskie wielopieczowiskowe	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
36	84-68	127	Chocimów	5	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
37	84-68	128	Chocimów	6	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
38	84-68	129	Chocimów	7	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
39	84-68	130	Chocimów	8	śląd produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
40	84-68	131	Chocimów	9	osada, miejsce produkcji dymarskiej	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych), wczesny-późny okres wpływów rzymskich (k. przeworska), okres wpływów rzymskich (k. przeworska), pradzieje, późne średniowiecze
41	84-68	132	Chocimów	10	punkt osadniczy, śląd produkcji dymarskiej	k. lużycka, okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
42	84-68	133	Chocimów	11	punkt osadniczy	epoka kamienia, wczesne średniowiecze
43	84-68	134	Chocimów	12	punkt osadniczy, śląd produkcji dymarskiej	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych), okres wpływów rzymskich (k. przeworska), wczesne średniowiecze (IX-XI w.)
44	84-68	135	Chocimów	13	punkt osadniczy, śląd produkcji dymarskiej	epoka kamienia, pradzieje, okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
45	84-68	136	Chocimów	14	osada	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych)

46	84-68	137	Chocimów	15	punkt osadniczy, ślad produkcji dymarskiej, osada	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych), okres wpływów rzymskich (k. przeworska), pradzieje
47	84-68	138	Chocimów	16	punkt osadniczy, ślad produkcji dymarskiej	epoka kamienia, pradzieje, okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
48	84-68	139	Chocimów	17	punkt osadniczy	wczesne średniowiecze
49	84-68	140	Chocimów	18	punkt osadniczy	późne średniowiecze
50	84-69	221	Chocimów	19	obozowisko	paleolit
51	84-69	222	Chocimów	20	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich, kultura przeworska
52	84-69	223	Chocimów	21	osada	neolit, nowożytność
53	84-69	224	Chocimów	22	osada	pradzieje
54	84-69	225	Chocimów	23	osada	neolit, kultura pucharów lejkowatych
55	84-69	226	Chocimów	24	punkt osadniczy	pradzieje – nowożytność
56	84-69	227	Chocimów	25	punkt osadniczy	epoka kamienia
57	84-69	228	Chocimów	26	punkt osadniczy	pradzieje
58	84-69	229	Chocimów	27	punkt osadniczy	pradzieje
59	84-69	230	Chocimów	28	osada, punkt osadniczy	pradzieje, późne średniowiecze – nowożytność
60	84-69	231	Chocimów	29	osada, punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich, kultura przeworska, późne średniowiecze (XIV-XV w.), nowożytność
61	84-69	232	Chocimów	30	punkt osadniczy	wczesne średniowiecze, pradzieje
62	83-68	107	Doły Biskupie	1	stanowisko produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
63	83-68	108	Doły Biskupie	2	stanowisko produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
64	83-68	109	Doły Biskupie	3	punkt osadniczy	epoka kamienia
65	83-68	110	Doły Biskupie	4	punkt osadniczy	neolit, wczesna epoka brązu
66	83-68	111	Doły Biskupie	5	punkt osadniczy	paleolit schyłkowy (k. świderska?)
67	83-68	112	Doły Biskupie	6	punkt osadniczy	neolit
68	83-68	113	Doły Biskupie	7	punkt osadniczy, osada	epoka kamienia, pradzieje, (okres wpływów rzymskich?)

69	83-68	114	Doły Biskupie	8	stanowisko produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
70	83-68	115	Doły Biskupie	9	stanowisko produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
71	83-68	116	Doły Biskupie	10	osada	nowożytność (XVI-XVIII wiek)
72	83-68	117	Doły Biskupie	11	punkt osadniczy	neolit, wczesna epoka brązu, średniowiecze
73	83-68	118	Doły Biskupie	12	zakład przemysłowy – fabryka papieru „Witulin”	nowożytność (XIX-XX w.)
74	82-69	2	Janik	1	okopy	II wojna światowa
75	83-70	2	Kolonia Miłkowska / Karczma Miłkowska	1	śląd obróbki krzemienia	pradzieje
76	83-70	3	Kolonia Miłkowska / Karczma Miłkowska	2	miejsce produkcji dymarskiej, mielerze	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
77	83-70	4	Kolonia Miłkowska / Karczma Miłkowska	3	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
78	83-70	5	Kolonia Miłkowska / Karczma Miłkowska	4	osada, miejsce produkcji dymarskiej, punkt osadniczy	wczesnopolska (XI w.), okres wpływów rzymskich (k. przeworska), pradzieje
79	83-70	24	Kolonia Miłkowska / Karczma Miłkowska	5	śląd produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
80	83-70	25	Kolonia Miłkowska / Karczma Miłkowska	6	śląd produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
81	83-69	brak	Kunów	brak	punkt osadniczy	neolit
82	83-69	1	Kunów	1	osada / cmentarzysko?, osada, stanowisko dymarskie wielopiecznikowe	wczesna epoka żelaza, kultura pomorska, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska
83	84-69	244	Kunów	2	obozowisko / osada	paleolit, neolit
84	84-69	245	Kunów	3	osada	neolit, wczesna epoka brązu, kultura pucharów lejkowatych, kultura ceramiki sznurowej
85	84-69	246	Kunów	4	cmentarzysko	kultura pomorska
86	84-69	247	Kunów	5	punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich

87	84-69	248	Kunów	6	historyczny kościół pw. św. Szymona i Judy, tzw. kaznodziejski, skarb monet	1643/1646 – około 1824 r., XVIII w.
88	84-69	249	Kunów	7	osada, punkt osadniczy	pradzieje, średniowiecze – nowożytność
89	84-69	250	Kunów	8	osada	pradzieje
90	84-69	251	Kunów	9	punkt osadniczy	pradzieje
91	84-69	252	Kunów	10	punkt osadniczy	pradzieje – nowożytność
92	84-68	121	Kunów – Prawęcín	2	punkt osadniczy	neolit?
93	84-68	122	Kunów – Prawęcín	3	punkt osadniczy	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych)
94	83-68	132	Kunów – Prawęcín	4	punkt osadniczy	epoka kamienia
95	83-68	133	Kunów – Prawęcín	5	punkt osadniczy	neolit, pradzieje, późne średniowiecze (XIII-XV w.), nowożytność (XVI-XVIII w.)
96	83-68	134	Kunów – Prawęcín	6	osada, ślad produkcji dymarskiej	neolit (k. lendzielska), okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
97	82-70	1	Lubienia Kurzacze	15	okopy	I lub II wojna światowa
98	84-68	91	Małe Jodło	1	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
99	84-68	92	Małe Jodło	2	punkt osadniczy	epoka kamienia
100	84-68	93	Małe Jodło	3	osada	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych)
101	84-68	94	Małe Jodło	4	punkt osadniczy	późne średniowiecze
102	84-68	95	Małe Jodło	5	punkt osadniczy, osada	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych), pradzieje
103	84-68	96	Małe Jodło	6	punkt osadniczy	epoka kamienia
104	84-68	97	Małe Jodło	7	punkt osadniczy	epoka kamienia
105	84-68	98	Małe Jodło	8	punkt osadniczy, osada	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych), pradzieje (k. lużycka?)
106	84-68	99	Małe Jodło	9	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)

107	84-68	100	Małe Jodło	10	punkt osadniczy, miejsce produkcji dymarskiej	neolit, pradzieje (wczesne średniowiecze?), okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
108	84-68	101	Małe Jodło	11	punkt osadniczy, osada	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych), pradzieje
109	84-68	102	Małe Jodło	12	osada, ślad produkcji dymarskiej	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych), okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
110	84-68	103	Małe Jodło	13	osada, miejsce produkcji dymarskiej	neolit (k. lendzielska), pradzieje (k. łużycka? k. przeworska?), okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
111	84-68	104	Małe Jodło	14	ślad produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
112	84-68	105	Małe Jodło	15	punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
113	84-68	106	Małe Jodło	16	punkt osadniczy	epoka kamienia
114	84-68	107	Małe Jodło	17	osada	neolit lub wczesna epoka brązu
115	84-68	108	Małe Jodło	18	ślad produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
116	84-68	109	Małe Jodło	19	punkt osadniczy	neolit
117	84-68	110	Małe Jodło	20	ślad produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
118	84-68	111	Małe Jodło	21	punkt osadniczy	pradzieje
119	84-68	112	Małe Jodło	22	osada, punkt osadniczy, ślad produkcji dymarskiej	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych), pradzieje (czesna epoka brązu?), okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
120	84-68	113	Małe Jodło	23	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)
121	84-68	114	Małe Jodło	24	punkt osadniczy	neolit (k. lendzielska lub pucharów lejkowatych)
122	84-68	115	Małe Jodło	25	punkt osadniczy	epoka kamienia
123	84-68	116	Małe Jodło	26	punkt osadniczy, osada	neolit, k. łużycka
124	84-68	117	Małe Jodło	27	punkt osadniczy, osada	neolit, wczesne średniowiecze (X-XII w.)
125	83-69	brak	Nietulisko Duże	8	osada	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)

126	83-68	120	Nietulisko Duże	3	punkt osadniczy	okres wpływów rzymskich (k. przeworska), nowożytność (XVII-XVIII w.)
127	83-68	121	Nietulisko Duże	4	punkt osadniczy	późne średniowiecze (XIII-XIV w.)
128	83-68	122	Nietulisko Duże	5	punkt osadniczy	nowożytność (XVI-XVII w.)
129	83-68	123	Nietulisko Duże	6	osada	epoka kamienia (neolit?)
130	83-68	124	Nietulisko Duże	7	punkt osadniczy, osada	neolit (k. ceramiki wstępowej rytej),
131	83-68	136	Nietulisko Duże	1	cmentarzysko	IV okres epoki brązu (k. łużycka)
132	83-68	137	Nietulisko Duże	2	cmentarzysko	okres halsztacki (k. łużycka)
133	83-68	125	Nietulisko Małe	3	punkt osadniczy	neolit
134	83-69	brak	Nietulisko Małe	1	skarb	młodszy i późny okres wpływów rzymskich
135	83-69	brak	Nietulisko Małe	2	skarb	młodszy i późny okres wpływów rzymskich
136	83-69	brak	Nietulisko Małe	brak	grodzisko nr rej. 528A z dn. 05.02.1973 r.,	wczesne średniowiecze (XII-XIII w.)
137	83-68	126	Prawęcín	5	punkt osadniczy	neolit (k. pucharów lejkowatych)
138	83-68	127	Prawęcín	6	punkt osadniczy	epoka kamienia
139	83-68	128	Prawęcín	7	punkt osadniczy,	epoka kamienia, nowożytność (XV-XVII w.)
140	83-68	129	Prawęcín	8	osada	nowożytność (XVII-XVIII w.)
141	83-68	130	Prawęcín	9	punkt osadniczy	epoka kamienia
142	83-68	131	Prawęcín	10	punkt osadniczy	epoka kamienia
143	84-68	118	Prawęcín	1	punkt osadniczy	późne średniowiecze (XIII-XIV wiek)
144	84-68	119	Prawęcín	2	punkt osadniczy	epoka kamienia
145	84-68	120	Prawęcín	3	osada	neolit (k. lendzielska)
146	84-69	233	Prawęcín	11	cmentarzysko, osada	neolit, kultura pucharów lejkowatych
147	84-69	234	Prawęcín	12	punkt osadniczy	pradzieje, wczesne średniowiecze / średniowiecze
148	84-69	235	Prawęcín	13	punkt osadniczy	pradzieje
149	84-69	236	Prawęcín	14	punkt osadniczy	pradzieje
150	84-69	237	Prawęcín	15	osada	neolit, kultura pucharów lejkowatych
151	84-69	238	Prawęcín	16	osada	pradzieje
152	84-69	239	Prawęcín	17	punkt osadniczy	pradzieje
153	84-69	240	Prawęcín	18	osada, punkt osadniczy	pradzieje, nowożytność
154	84-69	241	Prawęcín	19	punkt osadniczy	pradzieje
155	84-69	242	Prawęcín	20	punkt osadniczy	pradzieje
156	83-69	brak	Rudka	1	cmentarzysko	okres lateński

157	83-68	119	Rudnik	1	osada	II epoka brązu (k. trzciniecka)
158	84-69	253	Udziców	1	miejsce produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich
159	84-69	254	Udziców	2	osada, miejsce produkcji dymarskiej, punkt osadniczy	neolit, kultura pucharów lejkowatych, okres wpływów rzymskich, kultura przeworska, pradzieje
160	84-69	255	Udziców	3	punkt osadniczy	neolit
161	84-69	256	Udziców	4	punkt osadniczy	pradzieje
162	84-69	257	Udziców	5	osada	późne średniowiecze – nowożytność
163	84-69	258	Udziców	6	śląd produkcji dymarskiej	okres wpływów rzymskich, kultura przeworska
164	84-69	259	Udziców	7	punkt osadniczy	pradzieje
165	84-69	260	Udziców	8	punkt osadniczy	XIX/XX w.
166	84-69	261	Udziców	9	punkt osadniczy	pradzieje
167	84-69	262	Udziców	10	punkt osadniczy	pradzieje
168	84-69	263	Udziców	11	punkt osadniczy	pradzieje
169	84-69	264	Udziców	12	punkt osadniczy	wczesna epoka żelaza, grupa tarnobrzaska kultury łużyckiej?, pradzieje
170	84-69	265	Udziców	13	punkt osadniczy	pradzieje
171	84-69	266	Udziców	14	punkt osadniczy	pradzieje
172	84-69	267	Udziców	15	punkt osadniczy	pradzieje
173	84-69	268	Udziców	16	punkt osadniczy	pradzieje
174	84-69	269	Udziców	17	punkt osadniczy	mezolit – wczesny neolit
175	84-69	270	Udziców	18	osada	neolit, kultura pucharów lejkowatych
176	84-69	271	Udziców	19	punkt osadniczy	pradzieje
177	84-69	272	Udziców	20	osada	pradzieje
178	84-69	273	Udziców	21	punkt osadniczy	nowożytność
179	84-69	274	Udziców	22	punkt osadniczy	pradzieje
180	84-69	275	Udziców	23	punkt osadniczy	pradzieje
181	84-69	276	Udziców	24	punkt osadniczy	nowożytność
182	83-70	8	Wymysłów	3	śląd obróbki krzemienia	pradzieje

Tabela III. Wykaz zabytków włączonych do GEZ w 2026 r.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
1	Kunów	Miejsce Pamięci Narodowej – Mogiła ofiar II wojny światowej na cmentarzu parafialnym rzymskokatolickim wpisanym do rejestru zabytków nieruchomości woj. świętokrzyskiego Rej. A.9 z dn. 22.03.2007 r.	
2	Kunów	Miejsce Pamięci Narodowej – Mogiła Powstańców Styczniowych na cmentarzu parafialnym rzymskokatolickim wpisanym do rejestru zabytków nieruchomości woj. świętokrzyskiego Rej. A.9 z dn. 22.03.2007 r.	
3	Miłkowska Karczma	Miejsce Pamięci Narodowej – Pomnik ofiar niemieckiego terroru	
4	Nietulisko Duże	Miejsce Pamięci Narodowej – Pomnik ofiar terroru II wojny światowej w zespole urbanistyczno-przemysłowym wpisanym do rejestru zabytków nieruchomości woj. świętokrzyskiego na podstawie decyzji z dn. 1.12.1956 r., z dn. 21.06.1967 r.	

Tabela IV. Wykaz stanowisk archeologicznych włączonych do GEZ w 2026 r.

Lp.	AZP	nr stanowiska na obszarze	miejscowość	nr stanowiska w miejscowości	funkcja	datowanie
1	82-69	2	Janik	1	okopy	II wojna światowa
2	82-70	1	Lubienia Kurzacze	15	okopy	I lub II wojna światowa

Uzasadnienie

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153 i 1436 oraz z 2026 r. poz. 252), zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty w zakresie kultury, w tym ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, należy do zadań własnych gminy.

Stosownie do art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, z 2025 r. poz. 1168 oraz z 2026 r. poz. 483), burmistrz sporządza gminny program opieki nad zabytkami. Z kolei zgodnie z art. 87 ust. 3 tej ustawy gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program sporządza się na okres 4 lat.

Przedłożony projekt „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kunów na lata 2026–2029” został opracowany na zlecenie Burmistrza Miasta i Gminy Kunów i uzyskał pozytywną opinię Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pismem nr ZRRiD.RN.5120.1.2026 z dnia 15 kwietnia 2026 r.

Program wyznacza kierunki działań Gminy Kunów w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, opieki nad zabytkami, promocji lokalnego dziedzictwa historycznego oraz wykorzystania zasobów kulturowych dla rozwoju społecznego, edukacyjnego i turystycznego gminy. Dokument służy w szczególności:

- włączeniu problematyki ochrony zabytków do systemu dokumentów strategicznych gminy,
- zahamowaniu procesów degradacji zabytków i poprawie stanu ich zachowania,
- eksponowaniu walorów krajobrazu kulturowego,
- wspieraniu inicjatyw społecznych i edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym,
- określeniu zasad współpracy z właścicielami zabytków,
- tworzeniu warunków sprzyjających pozyskiwaniu środków zewnętrznych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach.

Zgodnie z art. 87 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, gminny program opieki nad zabytkami podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym. Przepis ten ustanawia obowiązek ogłoszenia programu, nie przesądzając jednocześnie o nadaniu uchwale statusu aktu prawa miejscowego ani o konieczności określenia *vacatio legis* właściwej dla takich aktów.

Przy opracowaniu projektu uchwały uwzględniono aktualne orzecznictwo sądów administracyjnych dotyczące charakteru prawnego gminnego programu opieki nad zabytkami. W szczególności w wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gdańsku z dnia 7 maja 2025 r. (sygn. akt II SA/Gd 1321/24) wskazano, że uchwalenie programu opieki nad zabytkami ma charakter obligatoryjny, jednak program taki nie ma statusu prawa miejscowego. Sąd podkreślił, że program stanowi instrument polityki samorządowej służący planowaniu działań w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, a nie źródło powszechnie obowiązujących norm prawnych. Tożsame stanowisko wyraził wcześniej w wyroku Wojewódzki Sąd Administracyjny w Gdańsku z dnia 15 marca 2018 r. (sygn. akt II SA/Gd 767/17).

Przyjęcie programu jest zasadne i celowe, gdyż umożliwi prowadzenie spójnej, długofalowej polityki Gminy Kunów w zakresie ochrony zabytków oraz racjonalnego wykorzystania lokalnego dziedzictwa kulturowego.

Opracował:

Referat Spraw Obywatelskich, Rolnictwa i Środowiska